श्री॰
यो॰ ग॰
टी॰
१

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ ब्रह्मजप्रजेशकरवीन्द्रसोमकुजज्ञजीवशुक्रार्कपुत्रगणनाथगुरून्प्रणम्य यः संग्रहोऽर्कवरलाभविह
ङ्गदेवरवितकृतस्तमहं विवृणोमि कृत्स्नम् पञ्चात्र हसविनावकारविष्णुलेः स्कंदेहिमिश्रितैर्लिखां तस्मात्क्षितिभयात्पुनः क
लियुगे मंस्यते योधूलते भूयः स्वल्पतरं वराहमिहरख्यातेन सर्वमथापि येषु पद्यवदतिमोहकृत्कालास्तमेनमोऽभासते वराह
मिहरोदयोऽस्वबहुभेदतो याकुलेग्रहहर्गणपादरक्षिप्रगुरुणो गरन्नोज्वलो भ्रमति परतो यतो लघुधियोऽकुलत्वात्ततः क
रोतिविवृतिमेवेन्निजधियाहमत्रोत्पलः इह शास्त्रे कानि संबंधाभिधेयप्रयोजनानि भवंति उच्यते वाच्यवाचकलक्षण
संबंधः वाच्योऽर्थो वाचकः शब्दः उपायोपेयलक्षणसंबंधः उपायोऽनुष्ठानं उपेयो ज्ञानमथवा शास्त्रप्रसादेन वि
ख्यातमिदं वेदांगमिति संबंधः लग्नग्रहादेक्षणनवांशकद्रेष्काणाद्याश्रयभावविशिष्टग्रहकुण्डलिकायां यात्रादिसा नाभिधे
यं तस्मान्नायाद्यास्तलाशुभाशुभफलकथनमिति प्रयोजनं सत्पात्रयात्रादानादिहलोकपरलोकात्सिद्धिरिति प्रयोजनं

ॐ सिद्धिः श्रोत्राणां प्रवृत्तीनां संबंधकथनाद्यतः तस्मात्संबंधमुख्यातेषु संबंधः पूर्व
मुच्यते । शिलाकल्याणकारणेनेति कर्मकृत्यानिध्यानालिम स्कंदहोमलक्षणैर्वै
वर्षहोमोवेदउच्यते २ यच्छ्रवणगतसमहस्तकरवज्रांगनाद्यथामार्कवत् ॥

किमेभिः फलैरित्यत्रोच्यते श्रोत्रणां संबंधाभिधेयप्रयोजनकथनाच्छास्त्रविषये श्रद्धा जायतेऽतेति तथा चोक्तमाचार्यैः १ कि
मत्रात्राभिधेयं स्यादिति प्रश्नत्वकेनु वित् यत्किंचिदुच्यते तस्य फलमुपवनमश्नुवीत सर्वस्यैव हि शास्त्रस्य कर्मणो वापि कस्य
चित् यावत्प्रयोजनं नोक्तं तावत्तत्केन गृह्यते कस्मिन्नु शास्त्रे यत्किं पदमुख्यं तदिममेव यत्नेन षडंगो वेदोऽध्येयो ज्ञे
तव्यश्च कालेनाभिधीयते १ स तानयमाचार्यो शास्त्रप्रारंभास्मिमतेदेवताप्रसादेन नमस्कारेणस्तत्स्यात्तद्रूपं किंचिद्विशेषेणवा
भिप्रीतार्थसिद्धिर्वाच्छेति तस्य पश्यावतेकानार्थमावहितो वराहमिहरकाललवरप्रदोऽन्योतिःशास्त्रसंग्रहकृज्ञतित्त्वकृदा
रनेतरज्ञानकर्मकृत्वान् तदनेतरेदयात्रालक्षविकास्वनृपस्सर्वक्रियासत्सिद्धिमन्यमानो विशेषतः प्रजापालनाधिकृत
त्वात् तस्मादभयलोकविजिगीषुराजानमुद्दिश्य सर्वलोकानां यात्राकाले फलप्रदो भवति नत्वादौ वक्ष्ये मरीयायात्रो विधाय
तामनयतेः शुभमन्यमानो परंयोगयात्रां चिकीर्षुरेव विघ्नोपशान्तये भगवतः सूर्यादिग्रहगामिनीं यात्रासिद्धिमाशास्ते ॥ २ ॥

इयमत्राचार्येणानन्वयाख्योपमाहृता यद्येकं वस्त्वनन्यसदृशं स्यात्तदात्मनैवोपमेयं चोपमानं च भवति तथा च भट्टोद्भटः
साम्यादनन्वयाख्या यद्येकं वस्त्वनन्यसदृशमपि स्यात्स्वयमेव भवेदुपमेयं चोपमानं च अस्योदाहरणं आनंदसुन्दरमिदं वृत्ति
वदनं गगनाशोभ इयमपि नवचनमालामिव एवमियमपि ख्याप्यते सविता भगवानादित्यो नाम स्वयं स्वेचैवोद्भास
स्वरूपं निर्मलं करोति यद्दहवह्नितमथैवास्तीत्यर्थः अन्यैरपरैर्विशेषणैरुपमानोपमेयैस्तत्तुल्योपमा अनन्यस्तु
पमायस्य अन्यदुपमानेन भगवतो न विद्यत इत्यर्थः अतो हेतोरनन्वयोपमीयते तदेवोपमानम् यस्माद्भगवान्सविता सूर्यः ज
गतो विश्वस्य स्थावरस्य जंगमस्य च यः सहस्रकिरणसदादित्यवर्त्मतः नेत्रभूतः प्रकाशकत्वात् तथा आत्मेति जङ्गमस्य अरूपादि
सर्वस्थावरस्यानेकरूपत्वात् तथा मोहद्वारं मोहमार्गं मयाप्राप्तं ज्ञानादिभिर्विवृणोतीत्यर्थः यस्मात्स्वरूप एव मोहहा ।

मोहद्वारमपावृतं चैव विवृणोति तमःकल्पं भवति आत्मा सर्वशरीरिणां सविता
वतिरोमांशुर्बकालकृत्स्वाधीनः स गिरिकोऽतः सविता योऽन्यतुल्योपमः ३
वक्ष्यामि नृपमभिकृत्य गुणोदयेन विज्ञानतन्त्रमसमग्रविभक्तभागम्
अज्ञानतस्तिमिरवाविदितेषु मार्गेषु सा सम्यग्यात्रिकनिमित्तशतैः समस्तैः ४

मोहद्वारभूतः तथा च व्यासः सर्वद्वारं सत्ताद्वारं मोहद्वारविनिर्मुक्तं इति एवं स्वधर्मम् अस्ते भित्वा मोहभाजो भोजयातीति तथा
ध्वान्तस्य तमसो नाशकत्वात् विधिसकलस्वरूपं वदादित्यवत् यतः सर्वजन्तूनां सर्वेषां चात्मा तथा च श्रुतिः सूर्य आत्मा जगतस्तस्थु
षश्चेति जगतो जंगमस्य तस्थुषः स्थावरस्य च रूपस्य तथा तिम्मांशुर्वदादित्यवत्कालकृत् कालेन दिकामासवर्षैकचान्
द्रुमकल्पान्तं करोतीत्यर्थः एवंरूप इति इदानीं सर्ववर्णानां यात्राकालं राज्ञामनुद्दिश्य वक्ष्यामीत्यत आह ३ भूपानाम्
अनुद्दिश्य अधिकृत्य सर्ववर्णानां वर्षमासदिनलग्नयोगादिविभागेन यात्रां वक्ष्यामि विजिगीषोः प्राकृतस्य अभिलषिता
र्थप्राप्तिनिमित्तं गमनं यानं इत्युच्यते ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्री. यो. या. टी
१

एवंगुणविशेषयुक्तस्य पार्थिवस्य यात्रां वक्ष्यामि वीरश्चैर्युक्तो गुणोपपन्नो गुणा शौर्यादयस्तैरुपपन्नैः सैरुपपन्नः संयुक्तं विजिगी
षुलक्षणोपयुक्तमित्यर्थः। तथा च ५ एवंविधे गुणैरुपपन्नम् तथा विज्ञातजन्मसमयं विशेषेणाज्ञातो जन्मसमये यो जातक
कालो यस्य तथा च विभक्तभाग्यम् प्रकर्षेण पृथक्त्वेन विभक्तानि पृथक्पृथक्कृतानि भाग्यानि यस्य भाग्ये ग्रहणात् फल
स्य शुभाशुभफलस्य ग्रहणं मासदिनप्रविभागेन विभक्तानि भाग्यानि यस्यापि ता सदसत्फलानां ग्रहनिधिशुभदशाविज्ञाना
त् शोभनानि भाग्यानि यस्य शोभनदशाविज्ञानात् शोभनानि निमित्तदशाविज्ञानात् निमित्तानि भाग्यानि। तथा च ६ ननु यदिज्ञा

तथा च कमर्दकिः। उत्साहबलवीर्यस्य विजिगीषोर्जयैषिणः। गुणानां कृत्य
कृत्ये यात्रायां नामितिस्मृतेः॥ उत्साहमेव प्रभुशक्तियुक्तो धीमान्विनीतेन्द्रि
यतस्त्ववर्गः। प्रजानुरक्तो धृतिमान्कुलीनः स्वर्देशान्मेधावी विजिगीषुरिहेति १
यात्राविधिरत्र विजिगीषोर्विदितजन्मसमयस्य प्रत्यहमासवासरवि
भक्तसदसत्फलनिर्देश्यमिति २ ग्रहयज्ञादि सर्वविहीनं सितावकृद्दवतनरः २
निहन्ति विपरीतमतः शुभमेतदेवमिति ८ पाठान्तरं लोकाग्रहमप्रदिशेन
वेदितीयवमतान्तरवर्के मेघाकृतकतथा ततीयोनामिकरिदं चेति ३

तज्जन्मसमयस्य यात्रादेयात्रासु तेन जातकशास्त्रे सर्वस्य शुभाशुभस्य ज्ञाना यात्राशास्त्रस्यानारंभः प्राप्नोत्याशंक्याह।
अज्ञातसूतिमथवा विकल्पप्रश्नथवा ज्ञातसूतिमज्ञातजातकं किं तु विदितेष्टभाग्यम् अज्ञातजातकस्यापि विदितानि ज्ञा
तानि शुभागमानि भाग्यानि यस्य विज्ञानवर्तमानभाग्यमित्यर्थः केचिद्भक्तभाग्यमित्याहुः सामुद्रयात्रिकानिमित्तशतैः
प्रत्येकैरितिसामुद्रैः शुभफललक्षणैः १ तथा चोक्तम् एवं सामुद्रैः शुभफललक्षणैः शुभाशुभदशाविज्ञाने शुभदशाधासंप
दस्ति॥

तत्र यात्रादौ या शुभाशुभा यात्रा निरूपिता यात्रिकैर्यात्राशुभैर्निमित्तशतैः स्पष्टैर्महर्षिभिर्लक्षणकथितैः वक्ष्यति च तथा
निमित्तैः शुभाशुभसूचकैः चिह्नैर्यात्रायाशुभैः वक्ष्यति च एवं यात्रिकैर्निमित्तैर्ज्ञातव्यमिति विदितेष्वभावेषु उक्तं

उद्दंकयथेतिपंचमेऽहृदयेषुहृष्टमयूरवतानाविते श्रवणसप्तममसत्त्वगणीका।
यद्यत्र हृष्टममहकेष्वरे नवमेनयनेचसत्त्वगणीसलल्लाटतदृशामेशिवसत्र।
था शुभेषुशुभोदृशाफलेवरणात्येषुशुभेषुशुभमनामिति उपपात्रि
रघतत्त्वताघदानृणपानाशनरत्नवाससा श्रमदाहितिनागवाजिनांवि
नयद्वारमुपाहृतनदेति सिद्धार्थकादर्शपयोजनानांवृहेकपस्थामिषम ॥
णिकुंभा उस्रीषभेगारनवर्धमानहयानवीणान्यवारणानि दधिमृहत
मधुरोचनाकुमार्यौध्वजकनकांबुजभद्रपीठशोवाः सितवृषकुसुमांभ
राणिवीणाहिनिगणिकामजनश्चचामरवेशः ज्वलितशिखिफलाहते
ष्टभिन्नाह्विरसस्वदं कुशचामराघुधानि मरकतजरविंदमयवागमस्फ
टिकमणिप्रशवाश्चरत्नभेदाः स्वयमथरोचितान्यथतत्त्वतोवायारिकार्य

च एवं शुभनिमित्तयात्राप्रस्थकालेशुभनिमित्तैर्दृष्टैः शुभेवर्त्तमानैमैश्चंवदयात्राफले यातग्रहणादव्ये
यात्रिकाः ॥ ॥

श्री॰
यो॰ या॰
टी॰
१

3

शुभयोगोऽपि सत्काले रिष्टैः शुभं दशाफलं विरुद्धं जातकोक्तैः शुभफलैर्योगैरप्येवमेव विरुद्धं उक्तं च ॥ इत्येवं
शुभनिमित्तदशाशोभनमिति दशाकाले योगाः शुभयोगानि हन्ति निमित्तं न दैवान्नमपरदेशावाप्तिर्भवति किंतु
रुधकारणेत्याह अन्यजन्मनि शुभाशुभं यत्सदसत्कर्म शुभाशुभकर्मकृतम् आर्जितवान् एवं केवलं द्वितीये दे

सत्ययोनिसकलानतेनाधीतशीघ्रकृत्याद्दशालभनलभनकृतैकपास्य यत्क्रम
नैमित्तावमैत्तल्पदृष्टश्रवणे यदि वा देहेष्टकानि दैवस्ये निर्दिशेद्द्विजय
म् उद्धार्थशाफले यथानाशवलावलविधानतः यथोक्तं जातके सर्वैन
यायाशापि चिंतयेत् कर्मान्यजन्मनि कृतं सदसद्वै दैवं तत्केवलं भव
ति जन्मनि सत्कुलाद्ये वाल्पमपि चिंतयसौ
क्षुवपात्रतापिवृद्दैवजात्कषिवदिग्पत
उद्येसेन सामंतकालवसंधोयम
मेवयेद्वै दैवेन चेतिकोष्ठवन्हि
नेफलाप्ति ॥

वेनान्यत्किंचिद्भवति प्राग्जन्मनि कृतं कर्म शुभं वा यदि वाशुभम् दैवशब्देन निर्दिष्टम् इह जन्मनि तद्बुधैरिति तद्व
शभवतीत्याह सत्कुलाद्येन जन्मनि भवति सत्कुलमादिर्यस्य जन्मनः तस्मिन्सत्कुले सत्कुलमिश्रे वान्यजन्मनि

सत्कर्मकृतं सत्कुले जन्म भवति असत्कर्मकृतमसत्कुले मिश्रं मध्यमे तथा बाल्यात्प्रभृतिबाल्यभावात्प्रभृत्या विनयसे
वयपात्रता विनयनीतिः ह्यानुरूप्यात्सो पूर्ववत्स्नाहातिशयः ताभ्यामुभाभ्यां भाजनता सापि पुरुषैर्दैवजा पुरुषदैवाभ्यां जा
यते उत्पद्यते पुरुषः पुरुषकार्येणैव दैवप्राक्कर्मशुभाशुभाभ्यां मुत्पद्यते कथं कृषिवत् यथा कार्षिकः पुरुषकार्ये
ण कृषिं करोति दैवं वृष्ट्यादिना रक्षति न केवलेनैव पुरुषकारेण दैवेन वा प्राप्यते उभयवशवर्तिनियोगात्प्राप्तिर्यातेवं विन
यसेवापात्रतापि पुरुषैर्दैवजा बाल्यात्प्रभृतीत्यनेनैव बाल्ये स्वनिषेधः क्रियते यतस्तत्र हेयोपादेयवर्जितत्वाद्व्यवहार
योग्यता न भवतीति शास्त्रे इह यस्मादर्थे यस्मादेवमेतस्मादेवमेतस्मादेतस्माद्यमेत उपमेज्ययोग्यपुरुषकारमाश्रयेदिति।
पृथ्वीनाफलप्राप्तौ समुदायमाह सामंतामात्यकुलिकापरजानोपयायिनः कालो यात्राप्रदितशरद्वेमन्तौ विशेषाद्धि
वापि भरण्यादिकालेवा वसुधापर्यायो वा रम्या मंगलानि प्रमुदैः पर्वतजलाक्रांतावागन्तव्य तत्र पदातीनां सर्वेषां
गम्याः केषाविद्धा उद्यमस्तत्साहः आत्मीयस्वायत्तः मेघोदैव पुरुषविज्ञाने पुरुषाकाशुककविवेकश्च योग्याश्च कार्याणि

स्या हि ह्येकमपि दैवं तथैव सर्वेनापोयथाति हि येनेश्वराणां हि वेगभः यह
ति तेषु मार्गे ह्यारिहात्रादेकाण्डमायतकुलमायम भवेद्यामोयेरि

नः पुरुषकारादैवेन प्राक्कर्मणः इति शास्त्रोनिश्चयात् एतैः समुदितैर्नृपतेराज्ञः फलावाप्तिर्भवति कृषिवत् यथा कृ
षिः फलप्राप्तिः कृष्यां सामंतसंस्थानीयसनिस्व भूस्वामिनः कार्षककालोधीजवापनयोग्यः वसुधायस्यावी
नास्वधीते किमस्य वर्गोपमसस्त्वनयनकमुञ्चारयोभवति किंबीहयवाउद्यमस्तत्राभियमः मेघः इहिरहान्ये
तः कर्मकरादैवोपाप्तिः एवं कृषिः फलप्राप्तिः चेत्कुलरे यस्यधै हि यागवयारेण उक्तसमुदायायाग्रे केमपि सिद्धि हृस्या
ते प्राप्ते वेनतत्रैव तस्मादेवं क्रियातस्यवेनिमवशेषयत्थायतिनिवृत्तः यथाधतेस्तु र्मणैमस्तामाद्दीति यमितादयानल
मिवेति नवग्रहान्हि भिरत्रहलैर्यद्दियिया सोसिद्धि भवति तदादेवं विदेवरात्ताकथ्यं नसवतीत्यशोकाह ॥ ग्रहाः
आदयः अत्राएपश्चिन्याः हीनियानिकानीति यथः प्रतिपद्यानेयास्यः तत्र मोराशयो मेषादयः तत्कालिकाला

श्री· यो· या· टी· ध

५

द्रेष्काणो राशित्रिभागः भागो नवभागः आदित्यग्रहणान्द्वादशभागत्रिंशद्भागौ सेद्धौ एतेषां ग्रहाणां मानुकूल्यमाश्रमनु
कूलता पिद्यासो हानतम्मिश्रं ठेदिसिद्धिहेतवः फलप्राप्तिकारणं स्यात् देवविदैवज्ञो वत्सरः स्वयमेव राज्ञा भवेत् अथ यदि मि
त्रादिभिर्ज्ञातैः राज्ञा भवेत् तत्कथं भूषो धाराज्ञा न भवतीत्याह ॥ मैत्राश्वश्रवणेन तैरभिषेकः अभिषेकविधिः मणिबंध
नं मणीनां रत्नानां बंधनं शान्तिकं उत्पातानां शमने यत्नीतिः होमः उपवासः स्वयागः देवानां यागः आदित्यग्रहणान्त पोनि
यमादयः चेक्षहोमयज्ञे नत्वा वन्मात्रमरीन्यदुत्विनिजीषो सिद्धं स्माडं नामसिद्धि कारणं स्यात् दाकस्मात् योधाः पुरोहि
ता नरपतिराज्ञा न भवेदिति अन्यत्त्व॥ मैत्रेण श्रुत्यर्थं यात्राणि माणिक्यप्रभृतीनि विग्रहज्ञात्वा नरेश्वराणां राज्ञां प्रत्ययमेव त्र क्र

॥१८॥

मैत्राभिषेकमणिबंधनशान्तिकर्महोमोपवासस्वयागजपादिमात्रं स्यात्सिद्धि-
हेतवइव हि जिगीषतो रीन्कस्मान्नरा नरपतिर्न भवेत्स योधाः बुद्ध्यार्थशाह्याणप
पिमित्रिणिपिक्रडुग्रमाणमनन्तरेस्वराणा यथाभिजात्यं हिपवाजिपत्तिकोश
यपेतानभवेत्प्रधाने स्वदेशसेनहकवितरगकोशसतिनयोभवेद्यायीसन्यः
कृतपरिभवोयपतिविलंघ्य सवक्कणवासहपितयनराङ्गभवतियागतन्वा

१९ नोहेवलवनपवकीतितिनि

युः यथाभिजात्यं सत्कुलजन्म द्विपा हस्तिनः वाजिनो आपन्नयः पदातयः कोशो गंजे आदित्यग्रहणान्मेधा विभवः एवमादि
कापेहा यदि प्रधाने भवेत् ॥ अथ विजिगीषोस्त्वपने दोषाद्यमाह योराजास्वदेशाद्यात्मीयदेशसेन द्विपकविनिरगकोशमति
यायीन भवेत् हस्तिनः अश्वाः तुरगाः कोशो गंजः करि नर गकोशसमतिविद्यमानेन यायी भवेत् सराजा अन्यैः कृतपरि
भवः नाशो लघेयौति अथवा राज्ञा स्वव केणैवा नीर्णयत्र अपसदेन हपितधनराज्ञा भवति स्वनयवर्तितः शोभनस्व सात्व
यः स्वनयेः वर्तितम्भूत्ययस्तस्मात् परानन्यात्रीतिविधुरांस्तयकेन यात्रो ग्रहणाति यदेशाकालमदुज्ञाया यायी सतितस्य

देवाशेभ्यः ॥

येन्नृपतिः कालमवुद्धा देशं व्रजति महति वैर्ये विशगाः शत्रुणोवशगाः विद्वेषोपाख्यानौ वा कं स्मरति उलूकस्यांधोहः काको
निशि नौ वशगा बलिभुजो काकाः नाम उलूकस्य ह्नि दिने वशगाः स्थले नलरहित प्रदेशेन नक्रजलग्राणितो सिंहो हेति उद
केजलनलज्ञः प्राणीमगाद्रूपोसिंहह्रहेति तृणायत्नपूर्वेण भवितव्यमित्याशयेवाह विपोः शत्रोरवज्ञाम यत्नेपि कल्पा सत्व
बलानितमिति विदित्वापि प्रयत्नोनहातव्यः नन्वल्पेनु यस्मादल्पोपि रिपुः शिविरविषमः शिरवीत्युग्निस्सोल्पोपि सर्व
दहति विबेस्वल्पमपि शरीरमाक्रामति द्विपपतिः हस्तिप्रधानः क्रूरैः ऊजातम्बेन कटकप्रदेशात्प्रमत्तः तरोर्मूलघातेन
बलभागोर गुनदपात्मोहयोग्यापौरपिधृतोपृहीनस्तभवद्रः मदलेखो मदप्रवाहपरिवोक शातिमदं ज्ञानीत्यर्थः उरोक

उलूकस्यांधो हे निशि बलिभुजो सो ह्निवशगः स्थले नक्रे सिंहो मृगपदके हे
ति जलजः पृथ्वीशः कालेग्रजति नृपति देशमथवा हते दर्पे वा कं स्मरति वि
दुषो स्य विशगः रिपो कालावत्तां जितमिति विदित्वाप्युरुबलानयत्नोद्यतनय
शिशिरविषममल्पोपि हि रिपुः प्रमत्तोद्विः क्रूजादगुतमल भोगैरपि नैते हेनाव
दुःसेभेकयति मदलेखो हिपपतिः मूलघातेन शत्रुः प्रधानस्य जिघांसतः

व भूपाकारयत्रः प्रहरणपरि खातोपमेयथना प्रहीनाद्गुल्मद्विपरथगभिधाक शिविरविशाभुप्रेते नच्यस्तोद्राभिमानिप्रकोपितजन्तुतज्ञातशीलोबिहीने
लापरविषयगच्छतीत्याह ॥ पवेविधं दुर्गं कृमानेर्द्यो राजापरविषयमभिमाद्दलेमियाद्क्केन कीदृशो न रेंद्रः पृष्ठपार्ष्णिः पृष्ठ
पार्ष्णिः यस्य स्वमण्डलाद्यस्यापरियातिसयातव्यः इयास्याः स्वमण्डलान्यत्रायः स्थितः सपार्ष्णिग्राहः तथा यथा युथा स्व स्व
मण्डलेपरियातव्यः स्वमण्डलेपार्ष्णिमभागेयः स्थितो राजा सपार्ष्णिग्राहः तथाच ॥ तथ्यायायायथा पार्ष्णिग्राहो स्वमण्ड
लेनगच्छतीति पृष्ठपार्ष्णिः कीदृशं दुर्गं यायादित्याह ॥ मूलमथोल्पगूढरतोयः स्वंपङ्क्तिपत सवसप्राहेनोच्यते प्राकारः
समंततोभिलयः उच्यते येत्रालियत्रः शतघ्यमतीति परिखा समंततो भिन्निभप्यखातः तोयजलेमपूमत्रास्मंततो
भित्तिवास्वातः तोयजले मेघमत्राये इदनेकावनिचयः पतेरा सामीतनथान्यगतं द्विपरथगभिधकशिल्पविशाभु

हितो॰

श्री॰
यो॰ वा॰
टी॰
५

गत्नशब्देनस्थानकमुच्यते योधजनसमूहः ग्रात्मीयेनविश्वासेनयुक्तेनगुल्मेनद्विपैर्हस्तिभिः तुरंगैरश्वैः भिषग्भिः वैद्यैः शिल्पिभिस्तत्ताद्यसकारवमेकारलावकारैस्तेनयुक्तः स्वव्यापारउपयुज्यते विश्वेविश्वासोपेतैः येतोवाससत्रप्रमत्तत्वदृहत्लासमर्थं वैतैः संयुक्तम् अत्रभिषजाः कथचिकित्सकाः तवगाहस्तिवैद्यास्तुरंगहीनव्याः तेषुर्वेषपवयुक्तसत्ताणयोग्याः येतैः संयुक्तेतैः संयुक्तं तथालवैर्लोभसंयुक्तैः सत्तैस्तदेजपुत्रैः अभिमानिभिरहंकारसंयुक्तैः अभिमानीतनस्यप्रभुत्वेनसदृत्वेअकुपितैः रतिकृद्भिः कुमत्तैः कान्तितहृत्वाद्यमत्ताः पुष्टाः हतावाश्चज्ञानतपुत्रैः विदितचारित्रैः तैर्विहीनेराहितैः कृत्वाद्युता यैतैल व्याटयसर्वंपवशत्रोस्साध्याः तथाप्युराभसंस्थम् पुरातंग्रामवीराद्याप्ताः प्रत्ययितासंस्थिताद्यस्मिंस्तथाभूतः अथ

शत्राशक्तिस्वपरबलयोः सामभेदप्रधानैः कृत्वापौरैर्वसनसमयोपायसंसर्पणो
च सामाख्यासायंपनुविशहितानर्थैलघुश्च्रहानेनीयाद्दैहिभिराभिरव्ययसाय
येनोप्रहैणः हास्येवाद्यतथामर्षैः शौर्येवात्साहलब्धण गुणारैतेरूपैनसराः
नाभवितमर्हति सर्वेस्तरूपतात्थैशकततकलानविशुयः हदुनामस्वशक्तिः
पुमत्रसमयकौलिना कोशोणदाराबलैवैवशभुणाकिरूराहता विजिगीषु
तयाप्रक्षोविजिगीनिरिपुसहेति वागाज्ञहेगजननीसामतिपौरकौत्ये ।

नोपायहानमाह स्वपरावलयोरात्मीयशत्रुबलयोः शक्तित्रिविधाउद्या उत्साहशक्तिः मंत्रशक्तिः प्रभुशक्तिरितिशक्ति त्रयम् तत्रसत्वबलारोग्यपराक्रमसम्पदुत्साहशक्तिःभेषमंदेवमनुकूलज्ञानेमंत्रशक्तिः दुर्गकोशादलसम्पन्नप्रभुशक्तिः । तथावक्षमर्दकिः पतच्छक्तित्रयेशत्राकेस्सामभेदप्रदानैः हृदयानेदकरैर्वाक्यैः यत्नातिपर्वेकउत्साममुच्यते ॥
तत्रपंचविधं तथाकामंदकिराह ॥

स्नेहरागापनयनं परस्परं संबंधविश्लेषकारणं भेदः स च त्रिविधः तथा च कामन्दकिः भूमिहिरण्यादिग्रामसत्त्वपरित्यागः परस्मात्पादानं दान
मुच्यते तच्च पंचविधम् कामन्दकिः सामभेदनिकानाम् तद्वात्मसात्करणं भेदः अभीष्टवस्तुप्रतिपादनं प्रदानम् एते स्वपरबलयोः
शक्तिं बुद्ध्वा परेण सामादिना स्वीकरणात् स्वबलस्य शक्तिबोधः स च यान्यप्रयत्नं चतुष्कं प्रयुञ्जीत परबलस्यापि सामादिभिः स्वी
करणं स्वीकरणाभ्यां शक्तिरिति न केवलं सामभेदप्रदानैर्यो बद्धः समरोपायनसमर्पणैः शक्तिं कृत्वा निश्चित्य वशं नयेत्
याकेकर्यं ते मदीयाः पौरकीयाः प्रयोधकाः स्वयाममरोपायः यथा ममपरकीयस्य च क्रियते गोजारथघोड्वाः आवृत्य विशेषेण

वाचापेशलया साधु तवाहमिति चार्पणं । इति सामप्रयोगज्ञैः सामपंचविधं स्मृतं
स्नेहरागापनयने विश्लेषोत्पादनं तथा । इति सामप्रयोगज्ञैर्भेदोपि त्रिविधः स्मृतः
यत्संप्राप्यधनोत्सर्गाद्युत्तमाधममध्यमाः । प्रतिदानानुवर्तनं स्वयंग्राहप्रवर्तनं च
देयस्य प्रतिमोक्षश्च दानं पंचविधं स्मृतं च । एवं प्रीतिप्रयुक्तानां वचनानां समाश्च ।
नम् असिद्धसाधनं संधिः शास्त्रेण दण्ड उच्यते । तद्वैवैकेन धैर्येण क्रूरकर्मा प्रशस्यते
वधोर्थहरणं चैव परिक्लेशस्तथैव च । इति दण्डविधानज्ञैर्दण्डोपि त्रिविधः स्मृतः इति

ति समरोपायः समर्पणं सर्वस्कंदः यथा मदीया तदीयाश्च के क्रियन्ते वा स्कंद समर्थाः एवं निश्चयेज्ञानात् ततः साम्ना प्रीत्या साधु ।
स्वजनात्साध्य यदात्मसात्कुर्यात् धनेविशिष्टान्दिदानर्थं तत्व्यात् दानैरर्थैः समायेत असिद्धानां साधनं धर्मनं दण्ड उच्यते ।
तच्च त्रिविधम् तथा च कामन्दकिः इति सामादीनामुपायानामधुनाधिपतीन्ग्रहानाह ॥ जीवो बृहस्पतिः सभृगुतनयः शुक्र
सहितः साम्नो नाथः सामाधिपती तावित्यर्थः आजो भौमो ग्रर्कः सूर्यः प्रतोदण्डनाथौ इन्दुरुं इदस्य दानस्य नाथः शिखीकेतुसंम

श्री. यो. या. टी. ६

6

स्तोरः उक्तोक्तः एते सामादिभुक्ताभेदयुक्ता एतेर्यद्योदितेग्रहेर्वीर्याधिपतेर्वा लग्नकेन्द्रपणफरकैर्गोचरागतफलेऽपि कवर्गेषु द्रेष्का शुभदृशा युतेर्वा तथाभूते लग्ने गते वा तत्काललग्नस्थिते: लग्नकेन्द्रगते वा तत्सामाधिकं यत्क्रियते तत्सिद्धिं वदन्ति एतदुक्तं भवति सामादीनामुपायानां मध्यात्कश्चनासहायोऽभिप्रीतकर्तुमिच्छति तत्स्वामिनो ग्रहाद्यस्त्वीर्याधिनाऽप्युपचयकरा वा भवंति तत्काललग्नकेन्द्रगा वा तदा तत्सिद्धिं वदन्ति तदहस्संज्ञाकमपि तेषामिति तदहस्तेषां सामाद्यधिपतीनां ग्रहाणामह्नि

सामाद्योजीवशुक्रौ तनयोर्दण्डनाथो कुजार्कौ दानं भेदः शिखिविधुमदयाः साम
ामेदनाथाः वीर्याधिपैस्तैः फणचयकैर्लग्नगैः केन्द्रगैर्वा तत्तत्सिद्धिं वदन्ति तदहस्सं
ज्ञाके वापि तेषाम् षाड्गुण्यं संधियानाहेपरिपणरचितो विग्रहस्योपकारो नेतौ च
दासनेनेत्यपरं ध्रुवमनेसर्वसैन्येनयाने सैन्यार्धेनाभियानोपरध्रुवमपियत्तद्द्वैधायान
मुक्तेसज्ञाधोन्यचयः स्यात्तस्यबललिनिगदितः सश्रयोन्योन्यगणाम् समसंधिस्समादिश्च
व्यवस्थाकारणेनतथा शाहाद्येमसमानार्थोऽविशमिश्रितदारहता अपणास्पणस्त्रैवं का
द्विविधः परिकीर्तितः संधिस्समाचमूलाचभिन्नःषोडशधा

दिने तेषां वा स्वदेशे तत्र वा पाकेवा तत्काललग्नेऽपि तत्सिद्धिं वजति यथा जीवदिने धन्विमीनोऽथ केन्द्रगे साम सिद्ध्यति एवमन्येषामपि अथ षाड्गुण्यं दोषानाह संध्यागमनाभावषाड्गुण्यम् तस्मिन्साधारणप्राधोऽथ प्रथमः संधिर्नाम यः परिपणरचितः परिपणेन कृतस्सम संधिसमसंधिसमादिरित्यर्थः तथाचवाणिक्यः तथा च एवं समपर्याय संधिविग्रहोस्या पकारः अस्य संधिर्योपकमाविरोधस्सविग्रहोनामगणः ॥ तथा च ॥ ॥ ॥ ॥

६

नैनौवेदासनैनद्दिति वेष्टुहोयघर्षे चेतोङ्कासेचियिविग्रहोयदिनतद्ासनेनामगणा श्राक्तनशुपदेपएंवगएकग्राह
स्थानमासनशुपेताबेत्यासनपर्यायः तथाच पतापरागमनेसर्वसैन्येनयानमिति प्रारब्धेशत्रुनगरेयत्सर्वसैन्ये
नलिःशोभरसनयागमनंतयाने नद्यपंचविधं यानमुक्तंकथितम् संयानविग्रहार्थंवयगुणपक्रियेत नद्वैधी
भावः तथाच सांधसेडेकेनतदाविग्रहेणचापरिणागुणपक्रियतेसद्वैधीभावः सउच्यते संश्लेषेन्यत्रयत्न्या।
ग्रन्थग्रान्याम्निपिरतनि यः संश्लेषः समाश्रयणस्याद्भवत् सगुणानामेत्यः बहेगुणसंश्रयोनामनिगदितउक्त

शाहोपकारहेत्वेषविग्रहार्थोप्रयुज्यते कथ्यतेतेनसोधूलेविग्रहःसचवर्तिभिः त्रयःश
हासमानार्थोउपेतास्थानमासनम् इत्यवीपरिकीर्तितेस्थानहेहिनवृद्धिभिः निष्ठम
सेदसतयासेभ्यायायुग्रसेगतः उपेक्षःचेतिनिर्गुणेयानेपंचविधेमतम् विष्टेषिणाव
लवतागृहीतेनयदर्पणे परस्यक्रियतेयाक्रिः प्रालिखत्स्यसंश्रयइति मध्याह्नेकेत
दिनकिरणेकिन्त्वमार्कोदसतः पौरःदर्वैभवतिदिनकृयायिसेतोत्यसस्थ जीवःसोरः
नहिनाकिरणस्यात्मजश्रुतिपौराः ॥केतयोथोमध्यगतनयःसिंहिकेनंदनश्रुत

त्वलुशाहोवाकालेकारे श्राम्यानपरस्यार्पयेदितिसंश्लेषः यात्रिकाग्राहपार्श्वणसंश्रयः तथाच श्रुधनाग्र
हाणामार्कोदयोरयायिसंज्ञाकर्तमाह दिनस्यभागत्रयकल्पनामकार्यो अङ्कःप्रथमोभागःपूर्वाह्नः मध्या
ह्नपराह्नः पूर्वाह्णेआदित्यस्योदिनस्यमध्याह्ने मध्यविभागोग्राहकेसंज्ञः दिनकृदादित्यः सर्वेपूर्वाह्णपरत्र्येवना
रेयास्थितःसपौरः अन्तसंस्थग्रपराह्णेस्थितस्सएवयायिसंज्ञः यायीभवति यः प्रथमंशत्रोरभियातिसयायी।

[illegible]

सौरः शनैश्चरः तद्दिनकिरणस्पृष्टः बुधः एते पौरा इति शशी शुक्रो दाय केतवो भौमसुतगणकजः क्रमेण
अङ्गारको भृगुजेन शुक्रेण सहितः सितयायी सिंहार्केनेदनराहुणेनेसर्वं एवं वचः शास्त्राद्यायिनस्तथाच ॥ इत्यत्रागा
र्गेणायायाङ्गयायिसहस्रसंज्ञा निर्देशः कृतः यायिनागरेश्वतिमुनीनामतभेदोऽस्ति गर्गादिमुनिमतमाचार्ये
णाङ्गीकृतम् तथाचवराहमिहिरः बृहस्पतिस्तथादित्यो लोहिताङ्गः शनैश्चरः स्थावराश्चकेतुश्चपराजे
भज्यविग्रहाः एवमाङ्गिरसाः शाङ्करावार्यशास्त्रकोविदः गार्गीयाश्चाहयथाशाङ्कलथावृहस्पतिः पौरे
भौमभार्गवराहुकेतवो यायिनो ग्रहाः शशाङ्कसौरिणामिद्वयेशेषानगरास्तेन गुरुशौरबुधानवनाम
रानाहदेवलः वराहमिहिरसहितासु भार्गवलोहितान् एवोक्तेनगर्गेसर्वयेमपराङ्क्त यायिने शशाङ्कदि॰

शशाङ्कसौरी दिनमध्यगौ केतुः पौरः शुक्रस्तादपरयायी शशाङ्केदङ्गुरुक्रमेट
सौम्याः पौरास्तथायायिनश्चान्ये

नमध्याह्नेचेद्रमाङ्कुरितेमदा बृहस्पतेश्चमितंगर्गस्यैवमेवतु किंचिदप्यधिकावापिविशेषस्यधानोबवी
त् भौमस्यकेदसारववक्रकुमोणिलोहितः शुक्राम्बवकोवक्रश्चपरमागतेरेवम् यवक्रीतादयोदित्येयग्र
ग्रहस्यैदैः नामनालग्रहाणांदयाः स्वासुचहिश्यतान्यथा सर्वमेतदमीमांस्यनृमिथ्याशुभिभाषितम् कश्चि
कालवशाद्भिः दिग्भ्योन्येवर्गणावैरीति नन्वग्रहाङ्ककेताः कथञ्चाधतास्थितिरिष्यते राहुयस्मिन्वाशो
बृहस्पत्यवतस्थानस्थानेमित्यावाद्यमतम् ग्रन्थेषाववाणिताग्रतमेवतस्यस्थाने केनवदेननचन्द्रेणमहाहदयेक
तोतिमतयस्यकल्प्यते कथमनुक्तमिदमवगम्यते अश्लोतव्यायाव सर्वर्षीणामनेनैवप्रकारेणतानिनद्याचवस्थि
तिकका तथाच एकैकस्मिन्नेनातेशानव्रतिवर्णाणां शतरेखाष्वविवराहश्चयमेषमकाङ्इति तथाच ए॰

[illegible]

नैवनदेवंनगरगामिनस्तत्रावस्थितिरभिधानस्यारामिनस्तत्रावस्थितिरभिधानस्यरामिनस्तत्रस्यवन्नघटते उक्तंवराह्य
वस्थितिनाविधेयमानालाहेराहुः केतुः परस्थोयायिकितिस्नालपातस्यकार्यइति नन्वेतुभिहितेकेतुनुल्कायामभि
हतेदेशनाशइति तथाच यद्येव यस्याद्येन्नहतेत्रकेतुकदयेकेतोतिनिनस्थइति शोभन नन्वत्रयायिनागरयोः

उल्कादिघातेनतमोभिदीप्त्यावक्रानिवृत्तेनहतोयविश्मा केतुनगीतिः स्पर्शनवेपनेनचा
वेणपीडितकृतेकेपुत्रः इस्लेगत्वास्यातिपुष्पमविवेत्रसपुष्पेशकभ्यान्येशहितावाधने
तीन तिष्ठेपोमेवासवैवैकरात्रेसोमिश्रिम्हाभूमिमाशातियाता केचिदेतः पुरद्वारात्
पुरद्वारात्तथापरे यूत्वेनगरसीमांताघोननेतानथापरे विषघातान्पुरकेचित्यातस्य
महीपतेः यथायायिवमिक्तनितथावत्प्रवतः परे प्रातः प्रावाप्रहूनोदिग्वहननलच्चमे
गतेः यायिनांस्वसमासांघ्रगृहाद्वाभिनिर्गतः नागमानमथोत्सृज्यमनसावप्रयया
यिता यायिवप्राप्नुयाद्दानाइतिपोवाचगौतमः एवमेवानुयायिनमात्रेयोप्युपद
ति किंचिदभ्यधिकावाचविशेषोपुनरब्रवीत् नागरेभ्यस्त्वदेशेभ्यस्तावन्नपरिशुध्यते
प्राकारस्यवहिर्योवमायातीत्याहभार्गवः नृपस्यनगरस्यस्यनागरत्वंविधीयते तस्मा
नगरसीमांतानन्यस्ंनागरत्वता मनुगतिरानानेमहायार्थेनिमेचिता यस्मान्नस्मा

कोभेदउच्यते स्वदेशस्थितोनागरः जिगमिषुर्यायीति तथाच यातेत्यनाभिविदिष्ट्यया मनसायायिन्त्वमभि
निवेशपदमस्यातिक्रांतम् यातायायीभवति यावन्ननीतामतभेदोस्तितथावस्तप्रपिपुत्रः ॥ ॥

यो॰ या॰ ८

8

प्राचार्येणगर्गेणमात्रेयप्रमुखैर्मतमंगीकृतं उत्पत्तव्याप्तेनोक्तं निर्गमंदर्शयताप्तेनाभिहितं प्रथुनाथबलोत्पत्ति
नाविधानमाह यायिग्रहैर्वीर्यान्वितैर्बलवद्भिः शुभकैरत्रकालेरक्षकवर्गेस्थितैर्गोचरात्रकालेः शुभदशायिपै
र्यायानकार्यम् तथानागरैः पौरग्रहैः वीर्यान्वितैः शत्रुकालेः पासनेकार्यम् यदा पौराग्रहाः सयायिना

एवमेतद्विज्ञानीयाद्देवलस्यवचोयथा प्रागात्प्रभृतिषष्ठेवैयोजनायेनरैर्भवेत् ॥ न
सर्वेनागराज्ञेतितस्मात्रायोजनात्स्थितिः तस्मात्त्रिमितवाद्यल्पायोजनानाम्सुरतान
पात यायिबलभूतेस्फुटमितिप्राहपराशरः यायिगुणेविकृष्यंतानतहस्मात्तिरभा
घत वृद्धगार्ग्यनिमित्तानानातत्पाण्यविनिश्चयः सर्वमेतदमीमांस्यनामिथ्याभ्रुनि
भाषितं यस्मात्प्रिभवेद्यत्र यायिवेपौरकीर्तितं शकुनतिथिफलायेक्षत्रशा
सनायेणरमाणिविनिगीषुस्थालयेष्वङ्गभावः यदिस्मशकुननिमित्तसमवेतेवि
शुद्धिर्नभवतितदनिष्टंसर्वकार्येषुयानमिति यानेयायिभिरागतेशुभकैर्वी
र्यान्वितैर्नागरैः द्वैधीभावमियाद्यदाशुभकरापौरास्तुयायिग्रहाः सौम्यैः सपि
रस्तुरैः स्वबलिभिर्धैर्द्वैत्रकालेजयः सर्वैरप्यशुभप्रदैर्नरपतिर्दैवान्वितस्यपेत्

यायिग्रहसमेताः शुभकराश्चत्रकालाः पौराः पौराणांशुभकराभवंति यायिनुस्थयायिनस्तदाद्वैधीभावमि ।
यात्केन सौम्यैः शुभप्रदैः स्वबलिभिरत्रकालेः वसंधिर्भवति यस्मान्तुकालाभत्तदुपवसनुसंग्रहः पापैर्बलिभिरत्रका
लेशुभप्रदैर्जयोभवति यस्मात्तत्कालस्यनस्यैवसर्वैर्ग्रहैरप्यशुभप्रदैरत्रकालेरयान्वितंशुभदैवसंयुक्तेन्नपतिरा ।

[illegible]

नन्वचराहुकेतोः कथमनुकूलत्वं ज्ञायते उच्यते शुभमेधीयशाप्रकारेण ग्रहार्थेणोक्तं॥ राहुः स्वर्भानुग्रहणाधककर्मोप
घातः जन्मकाले जन्मराशेर्याद्वाल्ग्राणत्कालग्राहाद्याधककर्मोपघातः तृतीयैकादशषट्शुभस्थानस्थः शस्तः
शोभन इति चूडामणिकेतुरपि तद्वत्स्थः शुभः तथा यामन्यायासमन्ताद्यः घातव्यापीनेष्ठा यासादितस्माम्मनताविक
टता प्रत्येकशिखास्थिता केतोस्यानिर्गतस्यासिद्धिरिति तमेवार्थम हुडगर्गेणाह॥ सर्वस्याशुभफलकोशोरहत।

शाल्लो राहुस्त्वाधकेर्मोपघातो याति व्याप्तस्मन्नाद्युत्केतुरिति। यत्रस्तुभिन्न
तो पश्येच्छिखाकेतोस्तुभावराज्ञ तत्र प्रकाशयेत्सेनां विजेयफलमहीपतिरिति
तथा शरत्काण्डतिलकः केतपञ्चास्यो वाथदि पश्चिमामभिमुखो याया दिशा सर्वोच्च
वर्जयेत तथा च पराशरः यस्यां दिशि समुत्तिष्ठेत्केतुर्दिशं नाभियायान्नृपेत्र ततः शि
खायेन समस्ततो यायात्तनाथिपः प्रतिलोमं तु यः केतोर्नयायी यातिपार्थिवः १८
सामान्यवाहनबलस्सनाश समुपायाव्रतीति कोशादिहरणेन तत्स्मूलमतोऽस्यशा
त्वापत्नी विपद्ग्रस्तं किं विघ्नः करोति स्वमादिव्यदिव्यागोनवस्तत ल्यथा मेतत्वा

णीयश्चत्वतश्चाह दिग्ध्यस्मादर्थैकोशोगेद्योराज्यतरोराज्यवृत्तसमुत्ले राज्यमेवतत्कराज्यतरुः ध्रतोस्याकोपास्य
राज्यते शालोभवेति यथामूलवानवृत्तःफलप्रदोभवत्येवम् कोशगुरुराज्यं विधनेदरिद्रः किं करोति किं
कर्तेशाक्नोति यथापत्नीविपद्ग्रस्तः करराहितः प्रकरणकारकोपिनकिंचित्कर्तैशक्तः स्वमादिवेदिवगणइति।
यथामाञ्जानना दिरिद्रियमपूहोवर्द्धी द्विग्याणांकर्मेद्रियाणांसमूहोवर्धते तथातेनैवप्रकारेणवस्ततोधनादस्मेभ

श्री॰
यो॰ या॰
५

नानकाले नस्माद्यामोनदितियस्तुनः पृतामर्थः यनआमालाभेतदहृणोपाल
नतहूते पनवर्धनेयत्नपः स्याद्धेत् पनत्तकंभवति तथाखवहारघ्यानवरतम
र्थलाभोभवति तद्यामवर्तलाभवति हस्तकामस्तुद्धिर्भवतीतिरूपेणसवेष्याराहुंदहणीयमित्यतुदितिपाद
कारयितमाह ॥ तीयाकलातचित्तः धर्मकरः शुचिरादः नाविरमाद्भः सयः प्रामविमानृप
वल्लभोपमनायिः सकृचौरोपेणोनपणाहारारष्टे परिहृणीयं तथाकणप यथानर्थश्चर्यवहारोष्ठ

तीयाविरुपाच नृपवल्लभनस्करे भ्योराहुंवेणपरिरहम नोसकोपाः कालेक
षणविसंवादयथोवितानोननार्ययेरवातियेनजनापवादः यात्रानृपयस्यपार
दोषापफलामथोरक्षिदेणारेभवतिदेवभूतस्यासिद्धिस्यामान्यमाभिषाभदेपतिभू
मिपाना यकालेपारिणोक्षिदेलत्राघायात्रोपयोजयेत् ततः कालातोत्सकदा

विनिप्रपद्योमवोवीदितिः ॥

धिकारोयंभवति यतोस्यराजस्ततोस्मात्प्राज्ञाकोशोभवति एवमधुदतार्थः यथोवितानोयथाथामानां
कालेयथसमयेषुभवति तत्रकालस्यदेयस्ययथाकाले यणयनेयथाहृणाकाथम राज्ञायल्लक्षतकाली
मार्गाणीयमित्यर्थः येनवार्थेनजनापवादाहोकेसहोभवति तमार्थयनमपार्थयेत् लत्रस्याप्यर्थस्याका
लेप्रार्थनात्तुपस्यजनापवादोभवति यथाप्राप्तंसामंतकेलत्यादितत्रयात्रायोग्यातेकालमाह ॥ नृपस्य
यात्रापारहिणारकाले प्राश्वयुजकार्तिकयोर्मार्गाभनामयोवसंतेचैत्रवैशाखयोः श्रेष्ठफलेच यतःसर्वे

हस्तीगांसमहकालः केचिद्दाशैवशिशिरसंथबसाङ्कनसर्वः ॥

यथा देशः शत्रो छिद्रे यात्रायां न नियमः छिद्रमनिष्टोपहतविकलदेशकालः तत्र न नियमः न निश्चयः तस्मिन्ने
व काले यात्रा देया तस्य यः तत्कालान्तरे कदाचिदन्यस्य मत्स्य येकरोति तथा च वसिष्ठः ॥ अरिरिपोः छिद्रे लब्धेपि सति ।
दैवयुतस्य शुभे दैवान्वितस्य कस्यचिदेकस्य सिद्धिर्भवति फलप्राप्तिरिति यतः अतिधूमिपादाश्रित पुरुषो दोष
तो मिदं छिद्रे राज्यसामान्यं साधारणमामिषं भोज्यं एतच्छक्रे भवति अरिछिद्रे मत्स्येष्वन्यपात्र मिषार्थिनः तथा
पीति तत्र दैवयुतस्य सिद्धिर्भवतीति शुभदशायां नृपः सर्वविषयेष्वयदित्येतत्स्यातिपादयितुमाह नृपतीरागा
त्मनि दैवहीने अशुभे दैवे विक्रान्तिरुपहतदशायां शत्रोर्विपर्ययथायमरणार्थं सर्वविषये प्रतिरिपु शुभदैवयुक्तं वे
ष्टारो रोहिणी वा दशायस्य वतेनेन माहात्म्यपयेत्यघयेत् तथा च दैवपरः दैवपरायणापि धर्मार्थमभिलषेत सति

शत्रो वैभवयमविते शुभे दैवयुक्ते माहात्म्यपये वपनियाममतिदैवहीने तस्मात्तदवार्थ
मतिदैवयुतापि धर्मार्थ हितहितपरस्य हितपरातुरतिः किमर्थं कालो विधेति सकटो
वनरेकस्थो चिन्मामोतितत्र समयः खलु काल कोटी कालेन गमयरागतानन्येष्वभ

क्षयमतीवननस्यात् नत्यजेत् यथाहमशुभदैवमनिकृष्टस्यापि छिद्रस्य शत्रोः परियास्यामि अथ वा को
शास्य धनेनस्यापि दैवपरो धर्मार्थिकम मनस्यानुरूपं न कार्यं एवमसर्थस्यायोगेन कार्यम् अत्र दृष्टान्तमाह दृष्टे
द्विपद्विपपराक्रस्तिः किमर्थमिति द्विपेन्द्रेण हस्तिन अशुभे सति किमर्थं द्विपपराक्रस्तिः हस्तिनः पादात्
सरणम् हस्तिनः पादाद्धस्ति दशनाग्रमविषयतेन स्खलन्ते किंतैः प्रयोजनं शत्रोश्छिद्रे सति दैववशकथ्यम् य
दाहं शुभदैवो भविष्यामि तदा तस्योपरि गमिष्यामीति सर्वतः यत्नः कार्यः इत्यर्थः अथ दैवप्राधान्ये दृष्टा
न्तमाह ॥ नाभ्रवृष्टिकमेघ तं कालः कर्ता कर्मविकर्षणमपि स्याद्दैवकवारमध्युपेत्यप्रगच्छति यः कालको

यो॰
ग॰ या
१

पुरुषो नरः सततं कालेन प्राप्नोति न लभते यतः शिशुरपि द्विजः शत्रुहणां तमाह कालेन गोचरगतानिति अजगरः
सर्पो महद्बकस्यापि निश्चलोऽपि वृषभकाररहितः कालेन हेतुभूतेन कवलीवा गावरगतान् तद्विषयप्राप्तान्मृगान्।
न्याणिनोऽनपेक्ष्यापेक्ष्यामकृतात्प्रतिदेवग्रविनास्तद्विषययाति नानकालतवृषभकारेण्यजगरः प्राप्नोतिद्विषये
ति प्राणघातोनिवर्तयतीति देवप्रार्थ्यान्येप्रदर्शितम् अकालेप्यारम्भियोगेनकर्मात् कालेवकर्माविलितव्य
तिपादयितुमाह॥ अपक्वमपाकप्राप्तफलमाम्रादिकं दुर्गस्थितं दुर्गप्रयोगावस्थानेप्रविहितेस्थानेस्थितेऽ
प्यनल्पयत्नेनबहुनाप्रकारेणसाध्यं ततथाभूते यदिकदाचिदपि संसिद्ध्येहलीभूतेनयापिपुरुषः।

दुर्गस्थितं फलमपक्वमनल्पयत्नैः संसिद्धमप्युपकरोति न रोगमेभ्यो साधारणेन पतितं
वेचभवेयतो न तः कालाभिपक्वमपतितेरसवत्तस्वाद इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां
योगयात्राविवृतौ देवकषाकारः प्रथमोऽध्यायः॥ १ ॥

यालेनगुणेनकरोति भुक्तं शरीरसौख्यं नोत्पादयति केवलं दोषाय न भवति यच्च स्वपतितं कालवशात्स्वपरि
पक्वं स्वयमेवात्मनापतितं तद्धक्ष्मसाधारणं भवति ये हे हते सर्वप्रकाराणिनोभवेति यतोऽस्मादेतोकालेभिपु
क्वपतितं कालेपाककालेप्राप्तं यत्साभियोगापतेनयत्नेक्रियते तेनचपतितेहलप्राप्तेतथाभूतफलरसवत्तस्य
भुञ्जानस्यहृष्टभवति भुक्तंचपरिणामसुखायभवति शरीरहृदिककरोति अनेनेतत्प्रतिपादितं भवति यथापक्वंनि
त्किरेनाभियुञ्ज्येत किन्तुकालमपिनपरिपालयेत् प्राप्तसमयेतेकिंदैवयत्नपरस्मनुपस्यागोवाभिभवतीति इति।
श्रीभट्टोत्पलविरचितायां योगयात्राविवृतौ टीकायां देवपुरुषाकारः प्रथमोऽध्यायः॥ १॥

अथयात्राचारोऽध्यायोव्याख्यायते ॥

१०

सितस्य श्वेतवर्णो शोभास्य वस्तुस्य स्पष्टकस्फुटं कला रक्तासितायाः रक्तकृष्णनीलपीतविचित्रवर्णा स्पष्टो वभवे ।
ति तथा तेन प्रकारेण यातगच्छतो विशुद्धदोषस्य दोषरहितस्य वर्त्तमानदोषविहीनस्य विलम्बतिष्ठ्यादिगुण
विलम्बेषातालम्बे तात्कालिकेति यदि दोषादयस्तु गुणाद्यादियस्य गुणास्तस्य योगात् गुणाः फलदा भवेति न पुनः
सदोषस्येति अधुना कामजानि व्यसनानि विवक्षुराह ॥ मृगयाक्षद्यूतपानमेमना स्त्रीचादितमदनादिश
ः नृत्तगीतवादित्रविहितेषु गीते गाने वृथावे तथात्यागाहते वृथा निष्कारणम् अटने परिभ्रमणम् मृगयाशास्त्रेऽटने
दिवास्वप्नः परोक्षनिन्दा अप्रयत्नतः वृथाटनः सपुत्रपे इत्येवंप्रकाराणि दशव्यसनानि दोषोपस्थापने

रक्तासितायां हि यथा वस्त्रवर्णः सितस्यैव भवेत् सम्यक् विलम्बतिष्ठ्यादि ।
गुणास्तथैव विशुद्धदोषस्य भवेति यातः १ मद्यपानं वादित नृत्तगीतानृता ।
वृथाटनं मृगयाक्षाः परोक्षनिन्देति च कामजानि दशैव विद्याद्व्यसनानि वो
वाक्पारुष्यं दण्डपारुष्यमीर्ष्या द्रोहोऽसूया पैशुन्यं साहसं च अर्थस्यार्कदूषणं

कामजानि कामादीनां क्रोधात्पादितानि विद्याज्जानीयात् एतैर्विरहितो विजिगीषुरिह इति अधुना क्रोधजे
ष्वष्टवर्गमुपदिशन्नाह २ वाक्पारुष्यं वचनपारुष्यता अप्रियाभिधायित्वं दण्डपारुष्यं दण्डकोपरूक्षता अ
प्रियाभिधायित्वे दण्डपारुष्यं दण्डकोपरूक्षता आसादृश्यप्रसारणेन दाने यतउक्ते अपराधानुसारेण दण्डं द
ण्डमुपपातयेत् ईर्ष्या परगुणधनरूपादीनामात्मस्वेम द्रोहो जिघांसा विश्वासेन व्यापादनम् असूया ।
ऽदोषाविष्करणम् पैशुन्यं छलवक्तृत्वमभाषणं साहसमविचारितकार्यकरणं अर्थस्यापहृतस्यानर्पकम् ॥

यो.
या. ग.
११

द्विविधमर्थदूषणं अर्थानां वा दूषणमर्थदूषणं अर्थार्थं दूषणमदेशकाले दानमपात्रदानं वा अर्थिने वा
दूषणमदेवैकर्मणामारम्भमारब्धानामुपेक्षणं सचयावयवहयः स्नातसाके दरइति पञ्चवर्गो दृष्टः क्रोधादु-
धावदिगणितः क्रोधोद्भूतः क्रोधवाननुशोचति हितः एते दोषविवर्जिते विजिगीषुर्विहरेदिति २ अधुना मध्य-
दोषानाह इदं मध्यमनयोनां दोषाणाममहद्दरमास्पदं स्थानमाहुः तथा च वरं संभृतः पक्षेणानन्तमध्य-
विमोहितइति तत्र शारीरं धनेविने मतिबुद्धि सनमोदार्थे अथ शारीरं गृहे दोषातत्वादीनां कर्षणाय हवि

महद्भिरंशैर्मनयानामास्पदं मध्यमाहुः स्तनधन्नमति सवजेयसंक्रषेणाय सभुप
हतिमतिस्त्रालत्वधानेंद्रियमाहुरणयति नहि भद्रामाहृदमन्यानि देव ५ श्रोत्रेत्व
क्चक्षुर्जिह्वानासिकाश्चैव पञ्चमी पायूपस्थाहस्तपादौ वाग्भेद्याश्चैव पञ्चमी ५ ६
बुद्धींद्रियाण्याहुर्मनः षष्ठानि तानि च पञ्चकर्मेंद्रियाण्याहुः केवलीषष्ठानि तानि च

नमापादनाय भवति नद्वइये समपदतमविस्मृतिति सुमकसकृदामवोपहृतानष्टामतिर्यस्यतादृशा
स्तम्भवन् तन्मुख्यानेंद्रियाद्वेतोः तदिति मध्यस्यपद्मामर्षः तत्प्रधानानि मध्यप्रधानानि मदमोहिता-
नींद्रियाणि मदेता भक्ष्याभक्ष्याणि न गणयति इदं भक्ष्यमिदमभक्ष्यमिति न विचारयति गम्यागम्या
नि इन्द्रियाणि गम्यमगम्यानि विचारयति तत्र पञ्चकर्मेंद्रियाणि पञ्चबुद्धींद्रियाणि ज्ञेयान्येवं दश मनो ६ वि-
याद्वादशानि तथा चोक्तं ५ एवं मध्यदोषाकार्याकार्यं भक्ष्याभक्ष्यं गम्यागम्यं न गणयति अधुना शेषं वि
शेषमाह ॥ ५६ ॥ ॥

मध्यमः पुरुषो मदस्त्वयाऽन्मदहेतो मातरं जननीमपि पत्नीयति पतीमिवहरति अपि गृहं संभावनायां तस्याप
तीं सभार्यो मृजीयति मातरमिवाचरति अपि गृहः संभावनायां मंदिरं गृहस्थ जीयति सद्यमिवाचरति १
श्रयशिलं चलितपाषाणं हरगेहीयति गृहमिवाचरति स्वल्पवादिपानीयमुदधीयति तथापामीयुरे
समुद्रे मदहेतोस्थलमिवाचरति पार्थिवं राजानमपि मेचीयति मित्रवदाचरति किमपरं किमन्यदस्तु म
मध्यपेयपदं कुर्यात् अपितु सर्वमेव न कुर्यात् १ अथ मध्यमस्य दोषाधिकमाह जितो मृतं नितः पुरुषः भ्र
भ्रयोजयल्लिप्सयादीव्यति क्रीडति नद्यानि तथनेकरावित्यमावादात्मविशेषणं रहितं गणयन्नातिलभ्यते म
सु पत्नीयत्यपि मातरं मदस्त्वयाऽन्यत्नीवमाचीयति स्वजीयात्यभिमंदिरं श्रयशिलेक
८ पेचगेहीयति नलेयाणुंदधीयते यस्मात् संमोहात्स्थलीयत्यपि पार्थिवं मित्रीयत्यपि
पार्थिवं किमपरं कुर्यान्मद्यमध्यमः २ अक्षैरपि दीव्यति जितो मृतं नित्यमेव शाम्या
नित्वमविशेषतरं कल्पाविति कलापिद्यानिमदितः परितस्यानिभूयः पिबेत्कि
ध्यमः पुनर्मदोत्तेमध्यहेतोरपि यानिहत्वाद्वाक्षानिवाकाणप्रकं तेन मदांतेव किमर्थं तदपुकं हतनिति पा
वितस्यसंतापत्राणं किमपि महत्कार्यकृतं दोषविशेषकोऽत्र अपि तु वक्तव्यपार्थेन परो भूयः पुनः पिबेदि
ति मध्यमिदानीमिति यथायवतिभाषायामाह ७ मध्यमामद्याभिमुखेनकस्यापि विग्रहे रागमः उन्मत्तो
विवाहादिभिरवचनपदेशायमस्यावाकयानं पतैर्दैनभनेकामपराऽप्रेरापीठं मध्यपिबेत ॥ ॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्री
यो॰ या॰
१२

12

कीदृशामतिलोपककदप्रकामममपर्यामेमपिद्येयामदलोपंअद्विवगायोनभवतिमतिलोपंवनकरोति
उक्तंच ८ द्यूतेविनाइंद्रियसुखानिइंद्रियोपभोगानिमुख्येरानाद्यादितेनतुर्गीनानिशुष्कानिसंवितेहिता
नि ग्रस्तासंक्लिवनेयिवासेमानीत्यर्थः येतविमर्थ्यानिंद्रियैर्योगेनविनाध्वमोजीवितेनिःफलमित्यर्थः ८
८ अधुनाद्यूतदोषानाह कितवोद्यूतकारः शोकायारवर्जितः स्पान्नाहिनारहितः तथाखहहोयवैर्वधु
मनैःस्वकुटुंबैःशावइवमस्तोयथात्यर्थः निःशोकःशोकारहितः शोकारपिइनासक्तनानशोकेनतिरस्कृत

पश्चात्तागमोऽस्वभिधवदनोपदेशैःकामंपिवेदमतिलोपककदप्रकामं द्यूतेविनेंद्रि
यसुखानिहितानिशुष्काण्यन्तुमजीवितफलंविषयैर्विनाकिम ८ यावद्देहेनुस
म्याग्रिमायोवनहाय्यतेमनः तावद्देवविगतघृणघृणात्मवतामदा ८ शोकारावर्जि
वजितस्तुशावइवत्यक्तःस्वहृदोर्यैर्वनिःशोकोनिपतत्पणागतश्रणःकृष्णादवमाशानः
वेधनोस्यनिवेधनेनपापयालोकद्वयेनहतमायावीकलपमनस्त्रीकितवादोषा॥

योनिर्लज्जःगुरोरपिनलज्जते गतघृणेननिर्दयः पितापरोपिमारयति कृष्णादवाश्मनाशनः प्रासभोजनाश्रहा
भावात्कृतोस्यभोजने ग्रासेवकितवस्यवेधनेनिर्वेधने यच्चविशुष्कावपिनतस्यमनःपीडाजायते नचतस्य
पापयमसत्यभाषणे लोकद्वयमिहलोकपरलोकानेहते व्याजस्यवहारित्वान्मायावीपरवंचकः कल
नाशकुः दोषार्णवः कैविदोषाकरइतिपठंति दोषाणामुत्पत्तिस्थानेनिःसत्वःसत्वरहितोयतिस्तनप्रसू
कन्यानिशिनाविनःसदैव ८ योराज्यादवज्ञानोकालविदेशेमेयिंगेणनविवानोसहसोमित्राणाममानोवे

तदर्जुनं करोतीति कीदृशो मतिर्विगुणितः दृष्टबुद्धिमतिप्रज्ञानस्यावेहितेन दूषितमतिः तथा श्रुतो राजा शत्रुणे
गोलमूपतति स्वल्पकालेन नाशमेव गच्छति यथा लङ्केश्वरः हितः समाधकेन मार्गोपदेष्टा रहितेन पतति नोज
नानाहास्यमेति न पतीति नायकः एते सर्वे एव दोषा व्याख्याताः नेति विरहितो विजिगीषुरिति १० अथरा
जगुणानाह यथा विधो राजा सत्त्वस्याः स्त्रियो धामस्थानं दृढमित्यर्थः कीदृशो मेधावी प्राज्ञः युक्तायु
क्तविवेकज्ञः मतिमान् शास्त्रबुद्धियुक्तः गर्वहीनवचनो वाक्यदृः साभिमानवाक्यः दक्षः क्षमावा
समाधकेन रहितो यद्वा विरोणाहास्यमेति प्रतिवादिविषयेविशरणो ९ मेधावीमति
मानहीनवचनो दृढः क्षमावान् धर्मात्मा सत्यसङ्गकोलज्ञकरः षाड्गुण्यविक्रमि
मान् उत्साहिणश्चैव विष्णुत नपतिहि इन्द्रियस्थानवित षड्गुणव्यसनी [illegible]
दृढः एव सेवी विग्रह ११ परीक्ष्यकारीनविकत्थन सुहृद्भ्यः शतैः तृष्णा जितेन्द्रि
यः स्वाजितकोपलोभनिद्रालस्यस्थानपरिग्रहश्च १२ त्यागी विनीतः प्रियदर्शनश्च
अपेतमोहः शतपातिप्रयुक्तः देशस्य कालस्य च भागवमविधिपश्यध्वजप्रस्यदृष्टवलः
त्क्षमावीतः सहिष्णुः अनुरागैर्व्यक्तः धर्मात्मा धर्मशीलः सत्यसङ्घको निरङ्कः लङ्घुकः बलात्कारः षा
ड्गुण्यवित सन्धिविग्रहादीनां गुणानां वेत्ता क्रियायुक्तः उत्साही नित्योत्साहशीलः पराक्रमवित षाड्गुण्य
विदतः कालस्थितिर्योगयुक्तः सर्वज्ञः विश्वज्ञः इन्द्रियस्थानवित अर्थहीनो वृद्धिस्थाने स्वस्थाने वेद
ति गुणेन प्रकारेण वर्धते नेन हीयेत इति जानाति शूरः संग्रामशीलः अव्यसनी व्यसनरहितः व्यादिव्यसन
सक्तः उपकारं स्मरति सहृदादीनां यदुपरिकृतमनेन तत्स्मरति चिन्तनीयति सत्यप्रकारशीलत्वमर्थः पश्च

षी°
यो° या°
टी°
१२

13

वृद्धोपसेवी वृद्धानां ज्ञानवृद्धानामुपसेवकः परीक्ष्यकारी परीक्ष्य विचार्य कार्यं यः करोति तच्छीलः अविकत्थनः सत्य
भाषी सत्यवचनः धृतिविज्ञानमतिविशिष्टकुलीनोल्पः अतिदृप्यप्रहारी शत्रूणां अतिदृप्यप्रहारशीलः शास्त्र
गेनिपुले कार्यालोकः श्रुतिदृष्टव्यवहारशीलः जितेन्द्रियः बुद्धीन्द्रियकर्मेन्द्रियपंचकानि तु तथा जितलोभका
पनिग्रहलम्भस्य नपरिग्रहश्च जितलोभः जितकोपश्च जितनिद्रः जितालस्यो न तस्य न परिग्रहः अशक्तानां विशि
ष्टकरणे न्यायेन विना स्थितेन शत्रुकामी इतिषः स्थानपरिग्रहः सामितान्यभियेन प्रयत्नेन स्थाने सभायोग्यः
परिग्रहः परिवारः तेन तापनेन नित्यपरिवारदुःखस्पर्शः स्वामीत्यनशीलः ज्ञाताविनीतो नीतिमान् प्रियदर्शो
नः ताहितवक्तः अपीतमाहः अभ्यायेण पनीतो न हो मोहाय यस्य इति पत्निमाद्दृष्टक्तः प्रतिपन्नारम्भकी
ययाप्तक्तः विनिष्ठायामानुपप्रतिपत्तिः तथापरिसमाप्तिर्यायुक्तः यश्च देशस्य कालस्य च भागवित् भाग
तः यस्मिन् देशे मध्यदेशादौ विदेशे क्रियते इतिकालस्य च विभागः अस्मिन्नृतौ मासे काले वा इदं कार्यं
विदेकांतं प्रक्रममिदमप्युक्तमिति एवं देशकालविभागज्ञः यश्च स्वयमेव आत्मना व्यवहारदर्शी स्याद्भवेत् स्व
यं नो व्यवहारं पश्यति तच्छीलः इत्यर्थः शास्त्रार्थवित् शास्त्राणां वक्तो कीनामर्थवित् वेता व्यायाम
सृतः न्यायप्रवीणः आगतं त्यक्तः ईहाइत्यर्थः सभायोग्यः योग्य एव क्रमेण संग्रामवि
याकुशलः संग्रामकरणविद्यास्तु रहस्यनाम विद्यासु कुशलः आभिजातः कुलोद्भ
वः पृथानकुलाचारः स्मिताभिभाषी स्मितमीषद्धासेन मभिभाष्य न भाषते वाक्
तच्छीलः मितचित्रवक्ता मितं परिमितं चित्रा नानाप्रकारा वाक् अल्पाक्षरं बहुप्रभि
धेयं वदति यश्च देवावितः शुभदैवयुक्तः सराजलक्ष्म्या धाम स्थानम् एते गुणा
विजिगीषोरिह इति यथा त्वविषयो यात्रादृष्टान्तः स्य कीर्तिकरो भवत्येत्याति पादद्वयेनमाह १४ ॥

समस्तगुणयुक्ताप्रियाभार्यादेवततस्यस्वकीर्तिंकरोतिकिंभूतस्यपापग्रहेणहतानन्तरस्यपापग्रहेणहतानेविशेषहतानेर्थे
गतेशुभेः शुभैःतथाभूतस्यघतस्यदोषस्यविफलाभवेत्यतोहेतोःस्वात्स्वविन्नहीनाभवेति स्वत्वेनशरीरेणभो।
गेनवित्तेनधनेनचहीनः कन्याकुमारीसमस्तैर्गुणैःशुभस्वीलक्षणैःसम्युक्तैःसंयुक्तामभर्त्रविगुणायदत्ता
भवतिपादिनापस्वविन्नहीनः हातःपतिः पापग्रहेणहतानन्तरस्याकीर्तिमयशःकरोति यथास्वगुणाथदत्तासफ
लाविगुणायनिष्फलेत्यतत्प्रतिपादयन्निदमाह १५ शुभेनयाविकेनाननुकूलेवनहतेनगुणयुक्ताशुभग्रहास्तुस

गुणैःसमस्तैरपिसंप्रयुक्तापापग्रहेणहतानन्तरस्यदातः कन्येवदत्तास्वविन्नहीनाकरोत्य।
कीर्तिविगुणायभर्त्रे १५ गुणान्वितस्यैवगुणंकरोतियात्राशुभदैःप्रहेलग्नयोगात् १
यथैवदोषस्यगुणान्वितायवीणेवशास्त्राग्र्यविवर्जितस्य १६ यात्राविशुद्धापिसमेग्रह
नापायागांगणफलानिदत्ते नगरसुदीर्णाभिपिहितकोशाकसमाभानवीनेवतमःप्र
मार्ष्टि १७ विविधकार्याणिनिशावसानेदृष्टस्यहन्याएउलसोप्रितानाम् ॥

यानेस्थितः ग्रहायस्याः शुभलग्नादिगतग्रहेण शुभेनानुकूलेनानुकूलत्वेनशुभ्रागुणान्वितस्यैवगुणयुक्त।
स्यैवयातुर्निर्दोषास्वस्यगुणाः सुफलाभवेति सदोषस्यागुणैर्दोषयुक्तस्यगुणान्वितायवाल्लभयुक्ताप्रिया
पानिष्फला यथाशास्त्रशास्त्रविवर्जितस्यशास्त्रैर्दृष्टिरहितस्यवीणावल्लकीमधुरनिक्वणापितस्यशोभाभवतीत
र्थः यात्राशुभानल्पकालेवस्तातदत्ताभिनफलाभवेत्यतत्प्रतिपादयन्निदमाह १६ विशुद्धानिर्दोषापियात्रा।
समेतल्पकालेहदयेवेद्धनावाग्रहनाफलानिशुभानिशुभकानियानितत्रतानितानियात्रागुरुपाणिपापेग्रहे

अत्रोपमानमाह नगस्थलीरेणेति अपिशब्दः संभावनायां हिमवत्पार्श्वे भानोरिव भानवीभाक्काभिः जगतिवि
शेषविदीर्णअकृतान तथा सर्वसत्वानां शकाया कस्मात् यति कौशिकस्योलूकस्यैनेव तमोंधकारो भवतीत्यर्थः १
यतोसर्वत्र दोषत्वात् दोषाकरत्वात् उत्पद्यत इति १७ निशावसाने तद्यामे पश्चिमार्धे प्रहरे शेषे तद्यामे वै सवीणवेणु
पणवसनेन गीतेन सह वीणनावेणानां तथा वीणया वल्लकी पणव सतंत्रीपटहसहस्रेन शङ्खेन सह तद्वर्तिने १
स्तुतिगीतेन यथागीतेन अपनीतावपगतानिद्रा यस्य तथाभूतो राजादिवसस्य कृत्यं सकलं संश्रितानां कार्याणि वि
चिंत्य अमुकेनेदं कार्यं कृतं अमुकेन न कृतमित्येकचित्ते निगोपचर्य पतिपद्यते तथा बलार्थे देशेषु च योजितानां
बलार्थे देशेषु च योजितानां समाश्रितानां कृताकृतानि १८ अनाश्रितः ख्यातगुणः
परोपि श्रोत्रियो वा साधुजनः श्रुतः संग्रहणीयो जनसंग्रहार्थे सवीणवीणापणवसनेन
न गीतेन दर्शयन् अपनीतनिद्रः शय्यात्यजेन्नृपो वा वसानेषु एव निरो मंगलपाठकानाम् २०
शङ्खादिवादित्रनदेन कालेन मृपानृपचेष्टुसमन्वितानि नवोधे शङ्काणिन पारितानि न
शुभप्रवाणि विनाबवाच २१
ले योजितानां सेनाधिपतीनां तत्र यो जितो राजपतिदेशे योजितानि यो विकः
यथा सर्वेषां तथा समाश्रितानां राज्ञा न समाश्रित्य ये प्रधान कृष्णा स्थितास्तेषामपि कृताकृतानि कार्याणि
समाश्रित्य समविचार्य शय्यात्यजेदिति संबंधः अनाश्रितः इति अनाश्रितानाश्रयः यः ख्यातकीर्ति तथा
भूतोपि परोपि शत्रुः अनाश्रितानुकस्य विद्याश्रुतः तथाभूतश्चासमाचप्रवर्तनसंग्रहार्थे लोकसंग्रहार्थे लो
कसंग्रहकारणाय संग्रहणीयो वनीयः श्रोत्रियो वा सग्रामेषु सकलशयः साधुजनः सज्जनो वा यश्चालः तथा
महीपदेशोपगतः या मद्रव्येव सर्वचित्य परोपि संग्रहणीयो जनसंग्रहार्थं एकस्मिन् गणो यथा दरः किंच

देनकाष्ठानि वृन्तात्पर्वाणि नन्दात्तेषु चैवेषां कस्य वृत्तस्येदं कथं भयं केनातीतमित्येतद्युग्मकाष्ठमनाशात्तेन तथाभूतानि देव।
काष्ठानि नमहयेन तथा मूर्ध्नः सोमस्य समविलानि नाययन् तथोर्ध्वभागस्थकाष्ठानि नाययात् यादृशानि वलितानि ना।
यात् विनावलम्बाग्रहितानि नाययात् २१ अथ स्तनकाष्ठभक्षणविधिमाह तृणं हि गिरिनिषण्णस्तनीकाया उदङ्मुखः प्राङ्मुखो
वायाङ्मुखो वेत कीदृशम् अनेन काष्ठमवर्णानि छिद्रं तत् त्र्यवितस्तिमात्रम् द्वादशाङ्गुलप्रमाणम् तथाच सर्वपापहकम् अमेन
धान्यमाषेषु कीर्तितम् धान्यमाषद्वयेनैकाः यवः एकविवर्जितः यवस्य मध्ये शाभिरङ्गुलमेकमुच्यते समभिमे।
ध्यमेशोत्तेककनीयः षड्भिरेव च तैःचतुर्भिः पृथक्काष्ठाकाष्ठाग्रे दशाङ्गुलः नतन्त्वगुह्येष्वन्योन्यमस्य यादृशाः परिकीर्तिताः

उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा संस्थितो वाग्यतः शुचिः तत्त्रिवितस्तिमात्रं अभ्यन्तरे विनिष्ठम्य वापि वाल्य।
नस्याभ्युक्षणं विदेशे २२ अभिमत्य पतिते शाखान्तरे विकम्य स्तम्भमतिशायन स्थले संस्थिते घत शुष्क
भक्षणमयोन्यथा यदि हास्येन पतितं च कुर्वीत मलमयनम् २३ शरणमदेवाय ज्योतिः सर्वे
नागावत्सगुल्मादिनाय दृष्ट्वा शवस्पर्शादिप्रयोगे वन नतव्य मादो ब्रह्मज्यानपादेवेच २४ ॥
क्षमातिथिमेघद्रवासाय शुभ्रशोभातिधर्मो विश्वेश्वराय शिवाय ॥ रामाय नमः ॥

मध्यमो गुह्ययोन्योः समलावदेक दशाङ्गुलः मेतु नामिकान्यामेशोकर्णोञ्जुत्तमाधिकः कनिष्ठा गुह्ययोन्यामेवित
लिखितदशाङ्गुलः स्वेदहादशाङ्गुलमाद्रेहतकाष्ठमखिला ततःप्रतालवच्छ्वासमनेभवत् २२ अभिषुत्वमसेपवपलि
ने श्यानतविक्रमम् श्मशानादिक ख्यापितादौ मष्ठमितो न्यायः तत्रस्थिते शुभ्रश्यामने केतन्त्रयकामित्य शः पश्चाद्
संस्थितेनत्यशीघ्रशामने गुतोस्माद्दृक्काष्ठकारादृन्यत्रास्थिते श्मशानविक्रममवर्धमस्थिते पश्चान्नतितेन तत्र स्वल्पा
इममेमोञ्जनं करोति २२ अथ प्रवेशस्तानेनादननंतरय कतेशं तु तदाह श्यामेदेवान्तरालमेन्द्रमातापितृन् परे शकन्यां
नाशाद्यान्यमस्तेन महान्तततोगोपये देवमनुतामपत्यानिमित्तसवतो वयशान्यप्रतिपाद्य शेवदनसर्पिषिहुते
नतो दर्पणे शादशैवदृष्ट्वा ननुआरावेवश्यामेदेवतामुपानिधितिनतत्त्वेचमृतयात् अनन्यमनः सावधानः नहत्।

श्री
यो॰ या॰
टी॰
२५

15

यत्पुनातिथिनक्षत्रश्रवणाद्राज्ञः फलमाह तिथिनक्षत्रवासिको नमस्तं च शृणुयामेवं च ग्रहदिने वक्ष्यमालभते किं ततयमीर्यय। भाग्य सौभाग्यमित्यादि धर्मं गुणमश्रेयाधनेयशः कीर्तिं एतानितयासौ भवेम् आयुः चिरजीवने विजयो शत्रुदमनं सन्तानस्तु या। तेङ्ःसमसत्वानेङः स्वनाशनं लोकेननपदप्रियतो वालभ्यामीति उक्तं च दुःस्वप्न विविधितिरश्चीतिते कलिमो शिवितिविशश्यांति नाश्यशनः फलमासंवासम इतितिथिनक्षत्रादिकं श्रुत्वा ततः किं कुर्यात् ॥ २५ ॥ स्वर्वाशाईल दम्पत्य नत्वा तिमिदः श्र नने प्रासिद्धे कमलेस्तोनोजने ॥ तीर्थानां श्र गुणवती यानागगमायुष्मा सौनाग्रवना ॥ स्वगुणवतीशे सतिका गोधनागोरो वना सर्वपातिदार्थका ः गुणाणिकासमानि गंधास्त्र गोधस्त्रयाणि तेवता गस्तककरत्री प्रभृतीनि गुन्यानि गंधद्रव्याभि रितयोगे कियतेसिताबराणि श्वेतवस्त्राणि ॥ दक्षीषणिनः पहः स्वर्णोकनकरत्नानि मणिविशेषाणि शस्त्रविशेषाः

कार्यो स्वनाश्रुविभवेस्तोश्वरः स्वस्वनामो श्रियतो वलोके ॥ २५ ॥ भूवेभदानो जननीर्थतोयमङ्गोव नामार्षणं गवां धान ॥ सितांबरालीष्वहवर्णारत्नान्यासवज्ञकार्योद्विषतो वरवाणि २६ समंतु शमि नश्यमाभिभाषितैः प्रसादहास्या कसमं पतिग्रहैः यथास्वजनपदस्य यान्यपि हिशोपमासदये इमं स भा समाश्रयेत २७ विनीतवेषाभरणस्तु हस्ति कारिस्वगुणमविग्रहणान्वितः सचोपवितः स्थि तपवचानपः समाविमित्रव्यवहारदर्शने २८ समाविताः सीतिन चित्यमेतदर्पणं शुद्धगुणरूपाणि ॥

यानिभयहर्षीणिपतान्यासेव्यथाक्रमेणशरीरविनियोग ततो भिषजाविधानो वचांतिकुर्यात् भिषक्प्राणीनेसर्वेकारयेत् ततः परं किं कुर्यादित्यतहाह २५ ततो धर्मसमासमाश्रयेत् सभवयेत् किं कुर्वन् सितेरीषदुसनसेवकैः प्रथमैर्निमलोलि यपशोहैः प्रथमाभिभाषितैः सर्वसंभाषितैः प्रसादहास्यप्रीतिरहस्य कारसेव्य हेतुरसमाश्रयेत्तैः यथाक्रमेणगुणौ देयथाविनेव कुर्वन् द्विषांशत्रूणामपिहृदयानि चित्तानि प्रसादयन् २७ ततस्तत्र किं कुर्यादित्याह नपतिर्जासमोपाविष्टः स्थितपवचासला सीनः मित्रव्यवहारदर्शने अर्थिनामर्थीसमाविमित्रः समतिगुणमित्रः पाङ्गमित्रयोस्तुल्यः रागद्वेषवर्जितः शस्त्रपस्तु विनीतवेषा भरणः विनीतोद्धतदोषशः शरीरालंकारः विनीतानि चाभरणानि हारकटाककीयूर प्रभृतीनिय स्मत थारोहिणकरस्मय।

क्षमान्वितः सेनापतिकोऽप्यसहमिति चेत्तत्र न विधितव्यम् यतो दण्डभेद दण्डार्हेषु नितेषु सत्सु दण्डस्तत्पर्णं दण्डपरित्यागो।
राज्ञां न धर्मः व्यवहारदर्शनेनजितः सर्वथा नाशाऽन्यथाः यस्माद्दण्डेन स्ववलस्य हत्तेनु करणाहेतुभूतेन सभासाधुवर्गस्स
मन सपहोयाजीवति समीवस्थितिलभते सदा दण्डप्रभावे दण्डमाहात्म्य तद्धीनाडन्येनोसजनोनानन्ताय जीवेति इतिव्य
वहारयोनितः सावश्यता हाहा एकद्वैयतात्स्थिरीकुर्वन्नाह २९ क्षमान्वितेषु क्षमाशीलेषु धनुष्टु नीचानां इन्नेनासौमद
ण्डनाधितमभिमानो हंकारो वर्धते हृद्यिगाति यस्मादेवमतोस्माद्देतो तेनीचाः क्रमेण दण्डेन निवर्त्याः निवर्तनीयाः
येनकारणेनान्यो पिखलास्तथा विधानाभवेति इदानीं प्रधानाप्रधानुयोगस्यापराधे जाते भाज्ञा प्रक्रिया के कर्तव्यमित्य

दण्डप्रभावोपिसहजेन स्पृहलेन योजीवति साधुवर्गः सततामभिवर्धतेभिमानो नीचानां।
क्षमयान्वितेषु कस्मात् अतउपातेरणा निवर्त्य यन्यो येनान्यो पिखलास्तथा न भूयः ३० य
स्मिन्नरीति सदृशापराधो महाजनस्त्वासग्रोपि नियस्मात् दण्डोनिपातात्मनुजेऽश्वरेणका
लान्तरेन्यद्यपरेप्यकार्यम् ३१ छिद्रहइवमदेन विपत्ककाविषरहितो भुजगाद्यसिच्छुके
षुः परिभवमुपयाति नापराधे यदि सततं नाधिपतिः करोति दाहम् ३२ एकस्यतस्यापराध
पाणिपादे दण्डः श्रीनीतः प्रणमति मन्यो प्रत्यग्र दण्डादपिवोहिनीते दण्डोपराधो प्रतिम हितो ३२

त्यातिपाद्यितमाह २७ यस्मिन्नुकधर्षेवलेसापराधे दृष्टीते प्रमेयमाति सदृशापराध स्तत्त्वापराधो महाजनः प्रधान
लोकस्तत्रासं भंगतु पेत्या पगच्छति तस्मिन्नुकधर्ममनुजेश्वरेण राज्ञाकालान्तरेन्यस्मिन्काले वहूरकार्यो तरमपराधप्रपरि
पूर्योत्पाद्यदण्डो निपातनीयः तस्मकालान्तरस्यात्यागएवन्यायदति क्षमाशीलस्य राज्ञ उपदेशो भवतीत्येनत्प्रतिपादयित
माह ३१ मनुजाधिपतिर्यदा पराधे उत्कर्मणि कृतेसतियदिदण्डमस्यदण्डनकरोति तदा भवपरिभवमवसादमुप।
याति प्राप्नोति यथा द्विरदो हस्तीमदेनवारिणा विमुक्तः रहितः भुजगसर्पो विषरहितो निर्विषः कोशः खड्गपरिधा।

यशोविनाशकः प्रकृतिरिभवेकोशस्य क्षयोत्तिवदति ॥ ३२

श्री॰
या॰ या॰
टी॰
३६

अधुना राज्ञः स्वधर्मसामाह मन्त्रीमन्त्रयावदहवत्तल्लेपाद्रपालिपाशा: सहयोहरपालिपाहा एकस्य सहयोहरपालिपा
दस्य किमर्थैश्च लमेतिनमस्कुर्वति यतोदण्डभीतास्तद्भयाद्वैकस्य नृपस्यवहव: शलाभेति तथाचकौटपकि: यस्मा
साद्राद्रुपेनशास्त्रतेपाशितिहति देवस्तनयति श्रीमद्दण्डधर्मसहीपतिरिति अस्मृयरदण्डदतिक्रमादाकरणाद्यावद्य
माणभाग्नप्रामृतनयमाणे यदित्राधिकियतेतदालोकाद्विजतेधर्मतितस्माद्दण्डाप्रपराधयतिमापरायसमः श्रिवापेश्च
यसेभवतिराजाद्रूहपात्रुवहतिनेभवतीत्यर्थः तथाचभगवान्यास: अपराधानुरूपंदण्डंदण्ड्येषुकल्पयेत् विधोजयेद्दुने
तकाहतिज्ञानयथैवमेनेतिति ३३ अथराज्ञ:पंचयज्ञानुष्ठानमाह नृपानंमत्ताहामने पंचयज्ञायागाकथिताउक्ताः कोते

इत्थंस्वराष्ट्र:स्वजनस्यसद्भाग्यायेनकोशस्यचसंग्रहड्रि: अपहतमनोर्पिश्रगाहूरनापंवे
वयज्ञा:कथितान्नृपाणां ३३ अंतरंचसमस्तानिनिश्चयसाधनसंग्रामविधादिविभक्त
काल: सर्वाणिविधाकार्याणिविभक्तकालायथाक्रमेणकुर्यान्नृप: पश्चात्समांत
वाञ्च ३४ राज्ञ:कार्यपंचमपंचमाह्नेहोमदेवाधमक्तनेसादयेवा

इत्थंस्वराष्ट्रेनन्यायेन: स्वजनस्यस्वजनासम्मानं कोशस्यगंजस्यन्यायेनसंग्रहवृद्धि सम्यकद्यवर्धनम् अर्थिषुव्यवहारदर्शे
नेषुनृप: श्रातिकर्णधोदिश्येनदर्पयन्नाह ३३ नृपाराजानस्मिन्व्यवहारदर्शनेयात: स्वित्र:साधुनणिउतान्नूमेशा
सह्यान् विनिभृतासैस्याप्यपात्यहश्यतितिनेसर्वाण्येशावकार्याणियथाक्रमपरिपाल्याकुर्यात् कीदृशभागस्वेवाश्चय
मक: मतयासंग्रामविवाहादि विभक्तकाल: सेषामेकाविभक्तकाल: सहृविधासग्रादियदणानिधुहावैदकाय
गाष्टतुनस्नानदेवर्षिपितृतर्पणातिथिभोजनस्नानपानगोष्ठप्रभृतिषुविभक्तोविभागेनस्थापित:कालो येनसतो
सिद्धार्थमतयाभूत: ३४ अथराज्ञ: होरकर्मविधानमाह रोहोचरणमपंचमाह्नेनेहोरदेवा होमनतमेवाशहोव

वाचक: ...॥

१६

अथपंचमेषष्ठेसप्तमेद्विष्ठौरनलचस्थोदयेवा यस्यामेवयात्रायां क्रियाधिष्ठितेप्यलिमाशानकेंद्रे क्रिनुदयोभवतिनतत्रतत्कर्म
विहितं अथवाल्परकर्मनतत्रगुरुतोदयोपिकार्यम् तत्रैव होरलाग्निकेष्विनाद्योनतत्रगणश्रोक्तानि तयथा २४ पंचेषदाय
दृष्टोरलस्योदयोभवतितदातदाल्पकर्मकार्यम् गुरुतोद्योक्तः तयथा २५ तैस्तलाउक्तल्पमाह त्यक्तातारासमपंचतिथ
वोइतिस्मीमीतारानेधनः पंचमीश्रस्पहाग ततोयाविपकरा प्रथमातन्मनाराग पतास्ताराल्पकाविहायान्याल्पसम्य।

त्यक्तातारासमपंचविंस्वीयात्राकालेनैवकार्येनपुडे २१ इत्लत्रयेमगाश्रिमाः श्रवणत्रयंच
रवौस्थिशुक्रकगुरुमानिउनर्वसत्त्र होरेचकर्मणिहिताःस्वदयोहेणवशभ्तानिचाहुपनिना
यदिशुक्रतारा: २५ शिवभुजगामित्रमित्रवहलनलविश्वविधिविष्णकजथमवा इंद्राग्नीद्राने।
शावावरुणार्थमयनपश्चात्कि २२ रुद्राहितुश्रापषादस्तानकाम्यियातारः इंद्रेदितिगुरुहस्त।
विरविवसूतिलात्प्रोपवणा: २७ रायावरूः पंचदशाणातविश्वेवेगुरुस्वनौ विति मत्तामवचि
ह्येधा:तत्वेष्ट्याधावसाभिधूमाइति २८ याचारस्यासागरोत्तोपरिवीभुंक्केदीर्घकालपुत्रवा
तथाउ: यात्राचारलत्रधर्मस्पहद्धिर्यमोझगान्मेदमेहापिभुंक्ते २९ इति श्रीयोगयात्रा विवृता

यात्राविवृतिः २९

कार हेमसाधकामे त्यादिमेत्यादिमकार्याः यात्राकालेगमनसमयेपुडेवनैवकार्यं अथयात्राचारस्यस्पराज्ञफशंसार्थमा
ह २८ यात्रारस्यः राज्ञः यथोक्ताचारेवर्तते राज्ञापृथिवीभूमिसागरोतास्मुद्रमेखलादीर्घचिरकालंभुंक्तेवादति कीदृशा
उतवातयाउः उतवातानिश्चलीकृता शत्रवोपिपवोयेन यत्रतास्मिन्नाजनि यात्रारस्तास्मिन्तत्रधर्मस्यगुणस्यहद्धिर्भ।
वति धर्मोद्वेतभूताहहाभेरपियारीरनाशेपि भोगान्भुंक्ते प्राप्ति स्वर्गोदाविति ॥ २९ ॥
इतिश्रीयोगयात्राविवृतौ यात्राध्यायोद्वितीयः २॥ श्रीरामायनमः ॥

श्री. घ
यो. दी. घा
१२

17

अथाभियोज्याध्यायो व्याख्यायते तत्रादावभियोज्यलक्षणमाह राज्ञो नृपेणाभिहितेत्यादि गुणसंयुक्तेन अपरनरा:
कश्चित्तनरगुणान्वयसंस्थित: कश्चिन्नृपगुणान्वितो गुणानाद्यो ध्यायो विनाशाय स्यात् चर्यस्ति हृति सोऽभियोज्यो ग्राह्यः अथवा
तस्मन्नृपेण हतेन सह वैरशत्रुपलम्भत्वेनाभियुज्यात् कीदृशोऽभियुक्त: निरुपद्रुत: उपद्रवरहित: अभियुज्यादिति अथ तत्राय
ते कीदृशो देशो बलेनापहृत तदपदर्शमाह १ यस्मिन् यमेव विधितन्नृपेण राज्ञा योज्य कीदृशा प्रचुरमधुकेषु मूलं प्रचुरप्रभूता
मधुकाम्रकाद्युद्यस्मिन् तथामल्लिकाभिदेशे: तद्दशालिभि: परिपूर्णं ग्राम तथा जललब्धानामवर्जितं वर्षणकाले नुपा
तेन सलिलवर्षणेनाहतपीडितं अथवापि शिलाहस्ताभ्यां सवर्षणतरुधिरधारारक्तवर्षणवर्षति पृथकादिप्राणिपात: शोणित

अभिहितगुणसंयुतेन राज्ञा कश्चिन्नगुणान्वयसंस्थितोऽभियोज्य: उपद्रुतमुपलभ्य स देशो व
लमथवा निरुपद्रुतोऽभियुज्यात् १ प्रचुरमधुकमल्लिकादेशशालिजलमजलहस्त्यापो
सवातादृते च पिशितरुधिरधाराप्राणिहस्त्याहते च कलितरणमन्यथ्यायत २ शस्त्रायते गुरु
द्विपिशिवागर्दभस्थानतल्पे स्वजनस्नेहा: परिजनेन सह वैरा हतेनापकारेषु कष्टं कोऽनपराधा
मिति वा वादिनो यस्य सैन्ये विद्विषा वा प्रवरपुरुषास्तोऽभियोज्यो नृपेण ३ निर्दालसावनतत्व
स्ना: केतनसमसीलाधपावाराममलिनपुरुषा कार्यया को न देह: ॥ गमायनमः

हि: पिशितं रुधिरधाराप्राणिहस्त्याहतं पीडितं अथवा बलकारिणो हस्तिन: तुरगा श्रेष्ठा मनुष्यान्तरा ध्यानेन चिन्त
नीया: दैन्यचिन्तनीया दीनाद्दैन्यमागता: २ अन्यदप्याह यस्य नृपस्य सैन्ये सेनायां पिवाशिमाय प्रभृतयो रुद्रके कश्यति
तलगर्दभस्थानतल्पे गर्दभशब्दकृत समकाले शब्दं कुर्वन्ति केचित्गर्दभस्थानतल्पवदिति पक्षोपग्राह: तथाप्रवरपुरुषा
प्रधानपुरुषा: परिजनेषु परिवारलोकेषु सह स्नेहाभिदेशो वा परिकरकेषु वा हतेषु स्यादिषु उपकारेषु आलेख्य गृहीतपमो
गत्रुत्वस्नेहा वैराग्यमागता: कष्टं कोन: शरणमिति कष्टमिति वदन्तोऽस्माकं क: शरणं रक्षको भविष्यति इति वा
दिन: प्रवदन्तो भवन्ति विद्विषां परस्मै दीयते यत्र सोऽपि नृपतिर्नृपेणाभियोज्य: अन्यदप्यभियोज्यलक्षणमाह ३ ॥

यस्मिन्नृपस्य सैन्ये सेनायामेवंविधायटाः सन्ति तेन राज्ञाभियोज्याः कीदृशा योधा निद्रालस्यावनतवदना निद्रयाऽऽलस्येन
अवनतवदना निद्रयाऽऽलस्येनावनतमुखा येषां तथा यत्र स्थानकारो निषुक्ताः केतवासकेतनस्थाने स्वमतिं द्राकाराणि शील
सम्भवाः येषां धाराचारा नृपस्य चरिताः कृशामलिनः कृसवर्णाः पुरुषा रूक्षा वाससो शरीरच्छाया कान्तिर्येषां ते तथा मम शरी
रे येषां तैः स्वसेनसमसैनेः संयुक्ताः सजलान्यश्रुयुक्तानि येषां शोकेन दुःखेन लोभेन वाभिभूताः तथा द्विजानां प्राप्ता
नानां गुरूणां मित्रादीनां विद्वेषिणो विद्वेषशीला ४ यस्मिन्नृपस्य सैन्ये न राज्ञ ईदृशास्तेऽभियोज्याः कीदृशा प्रकरणप्ररूढो
रोमकूपा प्रकरणमनिमित्ते प्ररूढानि रोमकूपाणि येषां प्रकृतेः स्वभावादपेताः अमंगलं मद्यकेयदा वेष्टितेन राजानेतु

हर्षः सस्वजलनयनाः शोकलोकाभिभूता सैन्ये यस्य द्विजगुरुसुहृद्द्वेषिणः चैव योधाः ४
प्रकरणप्ररूढरोमकूपाः प्रकृतेरपेता अमंगलावेष्टितजाते हासा सैन्येन राज्ञस्य
चाभियोगः ५ कपोतकोलूकमधूनि यस्य समाश्रयन्ते ध्वजचामराणि छत्रायुधादीनि च सा
भियोज्यो यस्य च वा नाहतं तूर्यशब्दः ६ प्रतीपगानं सरितां मियो पत्रशोषाच वा शोष्य जलाशया
यानाम् प्रवादि देशो सलिलप्रवृत्तिर्वैकृतं चाप्यतरेत् किंवा वा ७ भेदपातचलनाद्यनिमित्तं
देवतानिवहस्य प्रतिमानां ॥

त्यनः हासो हसनं येषां ते तथाभूताः अथान्यदप्यभियोज्यलक्षणमाह ५ यस्मिन्नृपस्य कपोता उलूका कौशिकाः मधुश
ब्देन मधुमक्षिकेन मधुकर्षी मक्षिका उच्यते तथा ध्वजचामरभ्रमणेन पतन्ति छत्रमातपत्रमायुधान्यङ्गादि यादियाणां जम्भग
रमोत्वानेया एतानि यस्य चामराणि तथा छत्रायुधायानि च समाश्रयन्ते सेवन्ते सोऽभियोज्या अथ वा यस्यानाहतानामता
नां तूर्याणां शब्द उत्पद्यते सोऽभियोज्या ६ अथान्यदप्यभियोज्यलक्षणमाह सोऽभियोज्य इति संबंधः यत्र सरितां नदीनां प्रतीप
गमनं प्रतीपगतं प्रत्यासन्ने तत्रैव गमनं अशोष्याणां जलाशयानां ह्रदकधाराणां दाशोषो निर्जलता प्रवादि देशो निर्जलस्थाने
सलिलस्योदकस्य प्रवृत्तिः प्रवर्तनम् अवकृतम विकारे यातादि विकारे विनाप्यजलमध्ये शिलापाषाणं वा तरेत् ७ अथदृष्ट

श्री. यो. या. टी. १८

18

कारणेभेगः स्फोटं वेपातः पातनं चलनं कम्पने शारिग्रहणाञ्जलहस्तने गेहनेव यतउक्तम् प्रतिमिंबं भंगचलनं स्वेदास्रुनिपातन
ल्पनादीनि लिंगाद्योघतनानोनाशायनदेशादेशानाम इति प्रतिमापमतिलेनविनावति प्रतिलेनामिनाविनाशाम्भितज्वालाद्
पेयव्रहस्यते तथानिष्फलधानिविवर्णत्वपाणिच्छुक्लादीनिघराप्रचलतिकम्पतेतत्रसदेशोभिशुष्यते ८ अन्यदप्यभियोज्यमो
ह यत्रदेशे प्रहृतिविकृतंसर्वविकारः स्त्रीणांविडालादेः सहगोभ्याभिः अकालपुष्पाणि अन्नान्युत्पन्नानि काकस्मानि
प्राणएवसकलस्यवनप्राणिनोमृगादेः पुरे नगरेप्रवेशः प्रदोषकाले प्रथमेराविच्छिन्नकाकवाकशब्दः काकस्वरः हिमागमेहे
मंते प्रभातः कोकिलप्रभृतीयःलापः प्रदेशतानाशायापहस्यते सदेशोभियोज्यः ५ अन्यदाभियोज्यलक्षणमाह यत्रदे
शेमारमेयः श्वानस्तेहतास्वमनाः वहवो वहवादीर्घकालादीनमथक्रमनतोशान्नप्रकाले तेषांवर्जे पिनाश्चन्यत्रनित्यसर्वका

प्रतिमापमतिलेनविनाबालानिष्कलानिचयदाप्रचलेति ८ दीर्घदीनंसंहतनासारमेयाः क्रोशंत्युच्चै
र्यद्वत्समवानंतोच हस्तिघोषायोनितानिहृणापुश्वेतःकाकोनकामिंदाद्युधंच ॥ प्राणातिव
क्रतिमकालपुष्पाणिपारणपतदवसप्रप्रवेशाः प्रदोषकालेकाककवाकशब्दाहिमागमेकान्यभ
तपलापः १० तिलाविते लाघदिवार्षतेलास्मास्पस्प्रहड्यदिवातिरिका प्रजस्पर्शस्पमहकक
त्रणांश्चकप्रोहाविक्रतंजाविनाशः ११ विहायसपांडवडालमनुष्यान्नजातिमोसास्पपभुंज
तेवा वर्जेतिवामैथुनमन्यजाभ्यांदीमाशुनित्यंविहगामगाश्च १२ ॥ ॥

लपुष्पेः कोशांतिशब्दंकुर्वंति तथानिहृणानिर्दयाः वक्रोयोषितात्स्त्रियोगोपावलीमेघस्तुः श्वेतःकाकःसित
वायसःनकरात्राविंदाघ्रपंपयत्रदृश्यतेसदेशोभियोज्यः १० अथान्यदप्यभियोज्यलक्षणमाह यत्रदेशेतिलाविते लाने
लरहितांभवंति यदिवार्धतेलाभवति अर्धंनतिलानांतैलंभवति यावत्प्रमाणंआमेतदर्धंभवति यत्रचसमस्तानीवाभ्य
धिकाविद्धिभवति प्रजस्पर्शानंनस्पचैवस्पंविगतवर्णवम प्रसूतस्त्राहृत्तानांसम्यकप्रसवः तथाश्वकतुमाणांश्रोहःवि
कृतोनीकृतांविनाशः यत्रदेशेसोभियोज्यः ११ अन्यदप्याह सदेशोभियोज्यः यत्रसर्वेपवतिर्यग्जातयः सर्पावमेडाल
मनुष्यान्वर्जयित्वा सर्पडरगा गावड्हेकक भिडालोमानोरमत्स्योमीनापतान्वर्जयित्वा जातिसभाववात अन्यजाति

॥ ...शेषपरिच्छेदः ॥

अथातो भिन्नयोज्या धायोग्याध्यायोच्यते तत्रादौ लग्नादिद्वादशस्थानेषु भावनिरूपणमाह प्राग्लग्नमादौ येषां नावान्तानि प्राग्ल
ग्नाद्याभावा देहाद्यपरिज्ञताः तद्यथा प्रातः लग्ने शरीरं देहं विद्यात् द्वितीये कोशः धनम् तृतीये योधाः चतुर्थे वाहनं वाह
नादि हृत्प्रत्यं पंचमस्थाने मंत्रम् षष्ठे शत्रुः सप्तमे मार्गः पंथाः अष्टमे आयुः जीविते नवमे चित्ते दशमे कर्म एकादशे
कर्मफलप्राप्तिः द्वादशे मंत्रिण इति तथा च वाराहपादः देहार्थसमंकलवाहनानि मन्त्रारिमार्गास्याज्जीवितं च धर्मार्थे
लब्धिर्व्ययवाससमात्मस्थानेषु लग्नादिद्वादश विलनीयाः १ अथ तेषां भावानां तद्ग्रहवृद्धिलक्षणमाह रविसौरभौमाश्चादि
त्यशनैश्चरांगारकाः यस्मिन्भावे व्यवस्थितास्तस्य भावस्य निवृत्तिं तथा कुर्वन्ति किं सर्वस्य भावगणस्य नेत्याह तृती
यस्थानमेकादशस्थानं च मुक्त्वा इति तृतीयस्थाने योधावृद्धिं कुर्वन्ति एकादशे कर्मफलप्राप्तिवृद्धिं नाकर्मणि सूर्यभौ
मावित्ति कर्मणि दशमे सूर्यो रविः भौमोंगारकः पतौ विघातेन कुर्वन्तः कर्मवृद्धिं कुर्वन्तीत्यर्थः तत्रस्थः शनैश्चरः क

देहः कोशो योधावाहनमंत्रः शत्रुमार्गास्तथायु चित्तं कर्मप्राप्तिसंज्ञाः प्राग्लग्नाद्याभावाः
स्त्रिज्ञाः १ निलाभवत्स्वरविसौरभौमा निघ्नन्ति तेऽकर्माणि सूर्यभौमौ पुष्णन्ति सौम्या रिपुरा
शिवर्ज्जमस्त्यमणुभस्तु विलग्नमिदं २

रविभौमशनयः लग्नद्वितीयचतुर्थपंचमसप्तमनव
मेहानिमतेवेद्याते
मद्वादशेषु शुभाः तृतीयषष्ठैकादशेषु शुभाः दशमे स्थाने सूर्यो न शुभः रविभौमौ शुभौ यस्मादादित्यांगारकशनैश्चर
लग्नगतानाम् शरीरहानिं कुर्वन्ति द्वितीये धनहानिं तृतीये धनवृद्धिम् चतुर्थे वाहनहानिम् पंचमे मंत्रहानिं षष्ठे श
त्रुहानिं सप्तमे मार्गहानिम् अष्टमे आयुषः क्षयम् नवमे चित्तपीडां दशमे स्थाने शुभं कर्मलंघे सूर्यभौमौ तद्वृद्धिम् एका
दशे सर्वेष्वेव कर्मफलवृद्धिं द्वादशे मंत्रक्षयः इति पुष्णन्ति सौम्यान्निरिपुराशिवर्जमिति सौम्या बुधजीवसिताः द्विपरा
शिवर्जं षष्ठस्थानं वर्जयित्वा भृगुः शुक्रः पुष्णाति रं डः वेद्यामस्तु विलग्नं अष्टमस्थानं वर्जयित्वा सर्वत्र पुष्णाति ॥ ॥

यो॰ म॰
यो॰
टी॰
२१

तेनलमेस्थिताः शरीरपीडांकुर्वंति द्वितीयेधनहानिं तृतीयेबंधुहानिं चतुर्थेवाहनहानिं पंचमेमंत्रहानिं षष्ठेशत्रुवृद्धिम
शुक्रः ह्ययंयस्मात्क्रूरमतेभृगुरिति सप्तमेवस्तुकाः अष्टमेमृत्युहानिं नवमेधर्महानिं एकादशेलाभमहानिं द्वादशेमेत्र
हानिं चेदस्मात्क्रूरस्यपदेपापपतत्वः किंतुशुक्रःपदेअष्टमस्थ चेदस्मात्शुभः तथुकरोति यस्माद्विलग्नकेमस्थविलग्नमि
त्रुरिति तथाचवादरायणः सौम्यैर्हिहिमागवेशुभत्वंतेनालेशुक्रेनाष्टमशीतरश्मी पापैर्नीचोनतृतीयेनेलाभेनासेव॥
सेव्यमितेनाधिनस्य १ अधुनायोगमालातस्य निर्याणेवाहिकेनक्रम उदयलग्नवशकारणव्यवाहो अस्तेनवधेदिनगृहवा
सरे तत्तोगुरूते पंचभवापिविधि अनिष्टसन्नरूपतेर्यथाशेन शकोरोणहफलाभवति तथानेनैवप्रकारेणापविहारमि
दंगुरवरहस्यभूते योगप्रबंधेनकथयामि पतंक्षिप्यायाविरागुपितायसल्पकालशुभत्वनदयातइति तथाचवादरा

दश्चोपियोगशेखरं

तिष्यहैमेरूकरणाहदिनतेनोष्णपादेषभीहफलदानपतेर्यदास्मात् यायातयापरिणतं
कथयामिरुयंविशिष्यायेनेतदविरागुपितापदास्मात् १ योगैःसितिपाविनिर्गताःशु
कनेःतस्करवारणादयः नवचरणोऽहिमातयः दरणवीर्यादिनोऽस्तनोर्थमाक यदेयो

यायतुरगातापरि

रायणः अस्तेडहेकरणेवाशुहत्तेर्घातासायाणोगसम्यदिस्मात् तस्मात्सात्तांपरायेपिकार्येयोगाश्रमापिधिपा
लोव्रजेत २ अथयोगवशेनराज्ञपराणमाह स्थितिपराज्ञानः शुभैर्योगैर्विनिर्गताश्वर्थभाजोभवंति तस्करादीरा
स्थारणोगोपजीविनः शकुनैः शुभैर्विनिर्गताश्वर्थभाजोभवंति इतरजनाश्चयातुरताः तेहणवीर्योन्मदृतेनशुभे
नाविनिर्गतअर्थभाजोभवंति तथाचवादरायणः योगैर्नृपाश्चारणयानिमित्तैःअहेविप्राःशेषवर्णाःशकुनैः पंचयो
नाः याम्यवेन्यर्थसिद्धिरुक्ताकालमप्युज्झातसर्वे ४ इत्यधुनायोगसतिपरजणलिकाफलस्वभावमाह ॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥

21

तथाञ्जलिकादियोगेषु यद्युद्यथान्यद्भुवैस्सह विधेयोजितं योगवशाद्योगहेतोरगदन्तोञ्जनति गच्छतिगदेरोगेनाशयति न
यामयुनासमेतेहतेयोजितं यथाविधुतोगच्छति विधवमेति एवंयोगेयोगफलमेवभवति एवंयेनप्रकारेण तथानेन
वश्यकर्मणाद्यहः इत्यञ्जलिकाफलंदद्याति स्वामीयञ्जलिकाफलंहित्वा विनाशयोगसम्भवयोगान्यसेवफलक
रोति यस्मादेवतस्मादिहविधानानाप्रकारान्योगान्तरादित्समयुयतोस्मिइति तथाचवादरायणः ५ तनयदेहकाशयाधा
वासमित्यनेन याललमादि विफणयवसानस्थितो देहादिमेत्रियर्थवसानभावानांयथासंख्येविकल्पनाकृतात्रिलाभव

वृ॰ कल्प॰ टी॰ ८ ॥

मेयक्केमयनाहृतेनवविधतोगच्छेयथाहश्यते तद्वद्योगमप्युद्भवेयकुरुते हिमायहः
सफलंतस्मात्तेनसमयुयतोस्मिगादितयोगाविविज्ञानिमान् ५ युक्तेनृणांमोक्षयतोक्
रोतियोगविधेस्तोद्युतेसमर्थः विधीभवत्येवतथैवयोगफलंयद्हाणान्दृष्यविवि
त्मम १ मित्रकाव्यकस्यथाहियोगेध्यस्यवीर्येनदृष्यविचित्रम् स्वगादिभावेषुफले

नैरविसौरभौमाः इत्यनेनापिद्वद्वेणप्रयाणविद्वेषणावमिहितौ तिष्ठद्गमेडकरोदिनतोणधिलनेनतिथिलमायति
हतेपि यातयातेष्टफलाभवति तथाफलायथाशीमावार्थेणकम् ततस्ताघतेकेनोपायेनतिथिलग्नादिभिरनिहि
तपियातः कदा यात्रेष्टफलाभवतीति यथायोगेस्थितिपाविनिर्गता इत्यनेनापिस्थितिपादीनांयोगादीनांनियः
मः कृतः यद्वायोगवशात्वत्पनङ्गतामनेनदृष्टान्तेनयोगानांफलातिशयख्यापितः सांप्रतेनिरूप्यते तदादेहादि
भावानां निर्देशेनकिंविकालमुपलभ्यते योगेनग्रहयदेहः कोशो योधावासमिति यदिपरिभावेयं तन्नात्रिलाभव
नैरविसौरभौमामित्यनयाभावानांप्रकरणेविनाशेनविंतयामिनयघोननम् तिष्ठद्गमादीनांचपापतोदिप्रकारः ॥

स्तनः परतश्च सावमेरवुडीनां प्रकाशार्थमुपदिश्यते निर्थीनां स्तनः पातिता भवन ने इष्टाः मध्याः प्रवराश्चेति स्त्रकेरस्या
दि परतोऽशुभनिपातादिशुभत्वातः लग्नानां स्तनः मेषवृश्चिककर्केटेनु गणामित्यादि परतः सौम्यापिजन्मनि रिपुः शुभमशुभदिशा
द्‍ि रस्यादि उल्काभिघातादिवड्स्युलिश्लाषतः प्रलीणतापदशस्त्रगोवराष्मनिहते परमतोमपुरुसनवोभिन्नमित्यादि करः
गानां स्तनः गरवनिजविधिविजितानिकरणानीत्यादि परतोऽर्थातिपाताभिधानः नक्षत्राणां स्तनः रोहिणादिषु मा
निलानलमघाशक्राग्निभनिन्दितमित्यादि परतोऽरवः घायस्सगुणेनतः शकोपदत्यादिषु मासानां स्तनः ग्रहनि
तक्षनादेनुमासाति गच्छनित्यादि परतः ग्रहपचयगतारस्त्रस्त्रत्नमपश्रशास्त्रइत्यादिनवसेषांसत्वगणादोदोषः प्रवेश्य
वृष्मिते सर्वे सेरे मन यथा नष्टाक्ष्येन लग्नादिविफलपर्यवसानानां यथासंख्येद्देहादिमेविपर्यवसानानां यथासंख्येद्देहा
दिमेविपर्यवसानं भावानां विलामयजेर विसोरभोमाइत्यादि येनावश्यमेवपाषाणविनायोनिद्रुपश्चे कृतएवलभ्यत
इत्युच्यते भावशुद्धिवशानुकल्प्यमानस्यातएवार्थसंज्ञायते यथास्तस्याच्यते सोरभोमवालमगकेवमध्येहत्यस्मिन्यो
गे सोरभोमवालवनेनभिहितः कदाचिद्रामस्योरस्युदेहशुद्धिस्त्यापदेहविनाशंकरोति ग्रसिस्त्वयोगानिर्गतयातोःशा
भनेफलमभिहितं याषाहृपालःशत्रुदेशानिहतमित्यादि एवंयोगसेनुवैड्वशकृतनेहिता ग्रहस्यफलमिमनेन ह
शेतवाक्येनयोगगतः सौरःस्वकीयफलपरित्यज्य योगजेफलंप्रयच्छति एवमन्येग्रहायोगकारकालेशुनिहफल
मपिस्वफलंपरित्यज्य योगजंप्रयच्छंति यत्रयोगएवास्यग्रहाएवयोगाः पातितेनाकिं ततःस्वकीयभावफलमिह
मनिहेशात्प्रयच्छंति इतितस्मायोगकारकाग्रहास्तत्स्वफलंपरित्यज्य योगजंफलंप्रयच्छंति तन्नयस्मातस्यानिर्दिश्यते वि
धानवाल्यवलः शशांकस्यस्यवयोगस्य तर्विड्कारकानावयोगफलदायादावस्मिन्नेवयोगेरविसोरभोमाश्च
ष्मस्यानस्या शुभोबामध्यनमेवतदास्वफलदाभवंति यस्मात्तएवान्यस्मिन्योगेकर्त्रत्वेनास्ति तस्मात्फलंप्रयच्छ
ति स्वफलमाश्रित्य वृत्ति परिवादियोगस्यात्रभवस्थितानांग्रहाणामव्यतिरेकेन यदाच ग्रहातिरेकेनव्यवस्थितायः
दापोऽव्यवस्थिता तदापिवादियोगभंगः स्यात योगान्यवेच यास्मिन्विषमाइवोस्त्रहस्येयोगेयोगफलदर्शितमिति
पुरुषंमेड करणहृदिनवणाशुभास्यस्यवयुस्याविशुद्धविभमेत्यान्यद्रवत्यर्थः प्रयुज्यते यदादितिथ्यादीनामस्यनास्व
स्यैवलनाभवति यात्रापिविशुद्धोयान्यधिककार्ययोगयायोजलाभेशुभेनिष्पादावनिष्टफलाधिकोयोगफलमंगीकृत

विद्धियोगफलमाह ॥

तिथ्यादीनां बलदोषबलात् यथा व्यतिपातकेतूल्कादिपातादिभिः पापता तदा योगलाभेऽप्यात्ययिकेऽपि कार्ये न यात्र
व्यम् यदिदमस्माभिर्व्याख्यातं यथा योगस्यायं विषयः आत्ययिककार्येषु योगे यानं कार्यमित्येतद्बृहस्पतिनाप्युक्तम् शक्य
भावात् तद्बृहस्पतिरिदं वदाचेत् एतामवस्थां योगेनोक्तं वक्ति पराशरः सर्वेषां कालशक्तीनामपायत्वमसने रिपोः मल
लस्य प्रयोगेनोक्तं वक्ति पराशरः यात्रायां योगेन योजयेत् तथा चात्रिकः आत्ययिककार्ये यात्रे दैवेन पीडिते वा यानमथ कं
वलविलग्नयोगादपि यातो सिद्धिमाप्नोति तथा च यवनेश्वरः कार्यातिपातानुगतोऽपि यायात्सभावाद्विनापि प्रतिकाल
कालः शुभेषु दृष्टावपि दृष्टमिष्टमिष्टं विलग्नेन परिदृश्य याता एतन्मध्याद्दावधेयं तत्तत्त्वमेव प्रदर्शितम् तस्मादात्य
यिककार्येषु हारेषु प्रोक्तमनेन योगोऽभिहितानि यथा कामं यायात् सम्प्रत्ययककार्येषु हारेषु प्राप्तासु लग्नानि भा
नि हारि न तत्रानिगतस्यानिष्टफलमभिहितम् सर्वप्रतिरपि क्रूरग्रहा यान्ति भले च यियता इत्यादि वदयतिव कामं यायात्
प्रत्ययककार्येष्विति सम्प्रत्ययिकसांग्रामिकेषु श्रुते सांग्रामिके धिग्भिक्षादि त्वात्ययकेषु कार्येषु हानित्वेऽपि कामं
यायात्प्रान्नादिश्रीलानि भानि दिक्शूलं न तत्राणि परित्यज्य कामं यायात् यदा पुनर्दिक्शूलनदृष्टे भवति तदादि
शृक्षिद्रादिषु कार्येषु न यायात् पापग्रहोभीष्टफलदान् नृपतेः फलानि मिरित्यस्मादिदृशोपि शाद्यात्र संभावना यावर्तते नापि
वादरूपेण यस्माद्योगाध्यायेनैतदेव हर्षितास्थिपरिवर्ते एतेरनाथेरित्यादि ग्रथनापि लग्नादीनां सत्स्वात्रन्यादिशि
क्रादि तिथ्यावद्व्यतिपात दृष्ट इत्यादि तिथ्यावतर्दिंशी चतुर्थी नवमीमित्यादि गोचरेण शुभदः शशी न चेदित्यादि दि
नक्षादिवेशवापाके यात्रालग्नगतेष्ववारवांसंतापेयति समायति समागतेरवेश्याश्चविवर्जितं नरमित्यादि यतो न
रस्य प्रतिलोमकालमित्यादि वक्रतिथ्यादिललाटगादिगीरोस्यादियनो नरस्य प्रतिलोमकालमित्यादि लग्नेन हीनान्य
गुणाविनापि प्रीतिते यात्रामनसः करोतीत्यादि निर्देशानां तेरात्र कल्पतामथवापि शाहस्य यद्यप्रवादरूपतां कल्प
तेन संभावना तदा तिथ्यक्रमादीनामिष्टानिष्टचिन्तया युक्ताभिधानेन किं विद्यायोजनम् निर्देशस्याद्विषयः यदा
योगाध्यायोक्तयोगो लभ्यते तथापि तिथ्यक्रमादिभिरन्तैरनिष्टफलैरपि यात्राप्रयुज्यते तस्माद्योगानामसंवैयोयाद्यु
दि एवादरूपताविषयस्य इत्येस्मादृशं योज्य निदर्शनेकृताद्योगफले निर्दिष्ट यदा तु योगाध्यायोक्तायोगो न लभ्यते त
दा तिथ्यक्रमादिभिरन्तैरनिष्टफलैरपि यात्रा प्रयुज्यते तस्माद्योगानामसंवैयोयास्वादिरूपकमानिरूपिता इत्यपरामा

श्री॰
यो॰ या॰
टी॰
२२

23

यदियोगाभावेपितिथ्यृक्षमादीनांशुद्धिकृतातदाकस्माद्धृहशुद्धिः पाकृत्यपोदयोगत्राचार्यैराक्ताः किंतिथ्यादिभिरेव
केवलैःपरिशुद्धैर्यात्रायापरिशुध्यते इतितदाशङ्कयते यदायोगाद्यायोपेक्षयोगलाभेपितिथ्यृक्षमादीनांयात्रापरि
शुद्धिकृताभातिरूपणीया इत्यर्थेवंमन्यसे यदिवलावलविताक्रमेणापितिथ्यृक्षमादिभ्योयोगवलेनातिरिच्यते यं
सकारणमतिथिवासरोदयानाआरणविशुद्धिरुक्तमानफलानामिति अनेनग्रंथेनाचार्यः पादद्दृष्टिक्रमेणतेषां
वलवत्वमभिधेयएतस्यैवयोगाद्याघयोपेक्षभीष्टफलदत्त्वपतेर्यथास्यादित्यनेनापिवाक्येनतिथ्यृक्षमादिभ्योपियो
गोवलीयानितिनिर्दिशति तस्मात्तिथ्यृक्षमादिभ्योपियोगोवलीयानितिरिच्यते इतिएवंसत्र्यक्रमः नैतदेवंयस्मात् अस्मि
नैवयोगाद्यायोहोराष्टमेजन्मगृहाष्टमेवास्थास्यस्योऽक्ष्यागृहोदयेवा अस्यैवलग्नस्यविषमत्वाणात्तल्यनिर्दिशति त
स्मादेवमवगम्यते यदातिथ्यृक्षमादीनांसकाशात्नातिरिच्यता इत्यत्राथैवंमन्यसे यदितिथ्यादिभ्योयोगेनवलेनातिरि
च्यते तदापरिदितयोग्यवस्थितेर्ग्रहैरपिकथंयोगफलप्राप्तमनंनिर्दिष्टमितिचोपदिश्यते सिंहान्तैलिमिथुनाख्यगक॰
र्कटैश्चसदाविताभवति यस्यपानिश्चलंलग्नइत्यस्मिन्योगेनावयोगफलव्यतिरेकेनयात्राशकारणेकेनन्यायेनलग्नसका
शादेकद्व्याद्रिस्थानव्यवस्थितेपुग्रहेषुयात्राफलेतिदिष्यते सप्तकरोतिनियतसविताहतेचेत्यनेनन्यायेनाभिहितं यं॰
यात्लग्नादष्टमस्थानव्यवस्थितस्यविनाशात्सप्तकरोति वंधुतयाभिधकद्रिभ्कमहीज इत्यनेनाभिहितम् यथावतार्थे॰
स्थानव्यवस्थितोभौमोवंधुत्वयमभिख्यातावकरोति यात्राफलंवतयेनाभिद्वेसामान्योद्गमवनयस्थानस्थोयात्राफल
नाशयति यथैलग्नधुवतिरोर्थविनाशदाभौमा इत्यनेनग्रंथेनोक्तं यथास्तीरणवद्रमाः सप्तमस्यग्रंथेनाशंकरोति वंध
वंधंचार्केणेनाविलग्नयथावेधंवधंणानितेन्नगाःकरोतिलग्नकेंद्रशानेस्थूरद्वितीयकेंद्रकुजः तृतीयसौम्यतेरष्टकेंद्रशे
फलमभिहितम् सौम्येस्थूलष्टमस्थैःकण्टकेणसिद्धिरुपेतियातः इतिष्टोदययात्मकरलग्नस्यष्टोदयविकलताव
लविद्धवश्यत्यनेनग्रंथेनफलमभिहितम् मकरलग्नविनिर्गतस्ययात्राविफलताबलविद्धवश्यभवति शनिर्मकरलग्न
स्याधिपतिरितिकृत्वा वधव्याधिविनाशाख्वमानइत्यादिनाग्रंथेनएतत्स्यैवमकरलग्नस्यानिष्टमभिहितं सवितृतन
यसस्थानस्याधनाशविनाशकृत् इत्यनेनापवादवाक्येनराशिग्रहभयनियमफलमभिहितम् मकरस्थितेयनवि
नाशमेरणमाशाश्चकरोति एवंव्यवस्थितेसंस्थानेलग्नकालेनिग्रह्य मरणमत्येतानिष्टफलेभवतिवदन्तेच लग्नफ॰

यात्वर्ड्डर्वस्यवितमिववारणविहाइत्यस्मादेवेदशुपगम्यते तदाग्रहशुद्धिस्याये नोक्तफलस्य योगफलेन सह परस्परबाधो
भवति सचार्थास्य परस्परविरुद्धत्वेत्रयम् यथा लग्नादिभ्यः योगफलेनातिरिच्यते इति वर्धनवग्रहमः नेतत् यस्मल्लग्ना
दीनांशुत्वगोपवादरूपेण यात्राप्रकरणेन फलम् तद्यात्मेत्यत्रवेयथाधिनीवावमानः मकरलग्नस्यानिष्टफलमभि
हितं मेषादेमकरे कोऽप्यनेनापि वाक्येनाविरुद्धता शालग्नस्थितस्य यदा पुनर्मकरलग्ने च व्यवस्थितस्य तलग्नदोषस्तस्या
नेष्टस्यर्थः स्त्रीरत्नेनयपरेदोलग्नेत्यादिना ग्रहेण लग्नग्रहे भयनियमफले सबलस्यावस्थितमनिष्टफलं विनाश्य
स्वस्वतस्यानेस्यर्थ इत्यनेनापिस्वरूपेणोपदिष्टं फलं तेणापदिष्टं फलं शोभनं प्रयच्छति तथा न तिथ्युडुमादीनामिष्टानि
ष्टानि फलानि तानि नाशयितुं समर्थः शक्नोति किं तर्हि वास्त्वाकृतानिर्देशस्य एतावान्मात्रमेव फलं सबलस्यावस्थाम
निष्टम् विनाश्य योऽशुभयोगजो फलं प्रयच्छति न तिथ्युडुमादीनां तत्तदिष्टफलानि तानि विनाशयितुं तेषां सामर्थ्यम्
तस्मात्तिथ्युडुमादिभ्यो योगबलेनातिरिच्यते इत्यन्यथा सर्व एव प्राणी शुभाशुभे प्रस्तः ज्योतिर्विदां प्रश्नं निमित्तं गमना
मभिहितमुपलब्धिं करोति कोऽद्यादिनवारः किं नक्षत्रं का तिथिः यदा शुभा तिथ्यादयस्तदा गमनं करोति यदा
त्वनिष्टास्तिथ्यादयस्तदा गमनं करोति तिथ्याद्यास्तेनोपलक्षास्तदा न केवलं यावद्यानादि
मंगलं प्रतिनिवर्त्तते यावदन्यानि कल्पकान्यपि निवर्त्यते तस्मात्सर्व एव तिथ्याद्या
यात्रायां शुभाशुभाः उक्तं च तत् उच्यते मुहूर्ततिथिनक्षत्रकरणानि च
सर्वदा ग्रहाः सततमप्यपतेराश्रियेत विचक्षणः तस्मात्ति
थ्यादिसर्वमेवयोगायोगात्याद्योगपरिवर्द्धयोगानितियद्येवं
तथा तिथ्युडुमादिनिरपेक्षः योगस्तत्र कथ्यते इति
ग्रहयात्राकाले शुभाशुभयोगानाह ७ ॥

यो॰ या॰
टी॰
२५

यस्य यात्रायां गतः लग्ने गुरुस्तृतीयः बुधभसप्तयथासंख्यं द्विककालनवस्थौ बुधशुक्रौ चतुर्थपंचमस्थानस्थौ दिनकृदादित्यस्तृ
तीये चैव शशी दशमे एवं विधो योगो भवति तस्य नृपस्य राज्ञः अभिवांछितस्याभीष्टफलस्य प्राप्तिः फललब्धिर्लभ्यं भ
वति ८ होरालग्नतृतीये दृश्चिके रिपुस्थाने षष्ठे लाभे एकादशे एतेषु स्थानेषु यथासंख्येन गतैर्जीवार्किभौमरविभिः जीवो
बृहस्पतिः आर्किः सौरः भौमः कुजः रविरादित्यः तैरेतज्जातम् लग्ने गुरुस्तृतीये सौरः षष्ठे भौम एकादशे सूर्यः भृगुनंदन
केन्द्रकूले यातस्य देवस्य वर्ती यथा भवति एवं विधयोगे राजा गतः इष्टमपि शत्रुं इष्टमपि शत्रुसैन्यं निहंति यातस्य

लग्ने गुरुर्बुधभसप्तद्विककालनवस्थौ बुधशुक्रौ केतनयोः दिनकृत्तृतीयः चेद्दश
मस्थश्च भवति यथा तस्य अभिवांछितफलाभिलब्धिः लभ्यं ८ तथा च वरा
हाचार्यः वृश्चिक जन्मादि नयागे षष्ठे लाभगाश्च भवति यदि सर्वाद्य
लस्य भवत्यभीष्टकामाः यथा तस्य नरेश्वरस्य ९ अन्यच्चाह होरा वितीय
रिपुलाभगतैः क्रमेण जीवार्किभौमरविभिर्भृगुजे च कूले यातुर्हि ममपि
शत्रुबलं निहंति नेशान्मिहिरमिवतिममहावमाली १० अन्यदपि योगांतर
माह उदयाभिनभस्तलगो दिनकृद्यमशीतकरैः नभवेश्मपाथोभिमुखो वा हरि

ति यथा नेशामंधकारं तिममालीरविः तथा च वराहाचार्यः लग्नत्रिभागयातिगते क्रमेण जीवार्किसूर्याचनिजे स्थिते
व यावल्पविरिपुहरानेन रेद्दशत्रोर्बलं हंति गतो विरेण १० लग्नषष्ठदशमस्थैर्यथासंख्यं सूर्यसौरशशिभिः तैरेतज्जाते
लग्ने सूर्यः षष्ठे सौरः दशमे चंद्रः एवं विधे योगे गतस्य राज्ञः अग्रतः शत्रवः संग्रामे भिन्नला संमुखा न भवंति यस्य केर
व यथा हरिणा मृगाः कुंसरिणः सिंहस्य तथा च वराहाचार्यः दिवाकरे लग्नगते यदि स्यात् षष्ठे कें दशमे शशी च
योगे प्रयातस्य नरेश्वरस्य तेनैव हीनस्य बलान्वितोपि ११ अथान्ययोगांतरमाह ॥

गुरुर्जीव उच्चे लग्ने रिपुराशौ षष्ठे गतोर्कः सूर्यः निधनमष्टमस्थानं वर्जयित्वान्यस्मिन् शुभस्थाने स्थितः शीतमयूखश्च
न्द्रः तदास्मिन्नेवंविधयोगे जाता धात्रीनरेशा राजानो शङ्खनादिकाः शुभकमलानां श्रीवृद्धिर्भवति उद्धताः शत्रुवनिता
नां सांभवपंकजानि संकोचयति तथा च वाराहाचार्यः गुरुर्विलग्ने रिपुराशिगोर्को नवाष्टमस्थः शीतमयूखमाली गतोत्र
योगेषु कामिनीनां वक्त्रारविन्देषु शशीव भाति २२ अन्यदपि योगान्तरमाह शुक्रो वाक्पतिर्वा धर्मे गुरुराशिनिर्धनस्य
लग्नाद्द्वितीयस्थाने स्थितः शशिनि चेद्दशमस्थाने स्थे लग्नगते र्के रवौ अस्मिन्योगे नृपतिराजा शाखीयाद्ये निर्गतो यानः कला
र्थः सान्द्रिकार्थः संभवने सत्याख्याति किं वनितया गारुडः श्रीकाश्यपाविनिर्गतः आपादस्थिता गच्छतीति तथा च वा

गुरुरुदये रिपुराशिगतोर्को यदि निधने च न शीतमयूखः भवति गतस्तु च शफरीवनरेन्द्रो
रिपुवनितानयनाम्बुजराशिम् २३ शुक्रवाक्पतिरपि धनसंस्थः दशमभशशिनि विलग्न
गते र्के निर्गतानृपतिर्गतिकर्ता यो विनतेयवदीक्षितमिष्टम् २४ मूर्तिविलग्नदशम
सुस्थिताः शुक्रबृहस्पतिसूर्यसमयः द्यस्थानसमये शरणे नलतस्य यातिशलभा
इवारयः २५ सवीर्यबलवर्जिता बलयुता नन्मशालभश्चेरापातालदशमेपिवा श
शिसुतौ लग्नस्थितौ वा क्वापि तिः ॥

इत्याचार्यः लग्नभवसंस्थौ रविरात्रिनाथौ जीवस्तु शुक्रश्च कुटुम्बसंस्थाः
योगे च यातस्य परः प्रयातवीर्यान्वितो याति शुभबलेप्रयाति २३ योगान्तरमाह लग्नद्वितीयतृतीयस्थाने बुधयथाकर्मभवस्
स्तत्र शशिसूर्यौ संस्थितौ भवति तदेतत्सानम् लग्नभवः द्वितीयबुधः तृतीयो गर्यः एवंविधायस्य राज्ञो यानसमये या
त्रायोगो भवति तस्यारयः शत्रवो रणे नले संग्रामाग्नौ धान्यपि गायन्तीत्यर्थः शलभाइव ध्यान्यनाशकार्यः प्रसिद्धाः
तेयथा याग्निज्वालायां हते सति भस्मसा यान्तीति तथा च वाराहाचार्यः लग्नद्विस्थ शिक्यगतैः क्रमेण शुक्रेन्दुनार्कैर्नृपतेर्य
तेयः स्यात् २४ अन्यदपि योगान्तरमाह सवीर्य बलवर्जितो बलः वलब्धस्थाने रिकालवेलाये शाखोनवर्जितो नन्म
शालभश्चेरावलयुतौ यदराशौ स्थिते वरमसिभभाजानलयः स्वामीग्रहः सलग्नशः एतानन्मपालग्रेष्णावलव

यो. या.
टी.
२५

25

शशिनो बुधश्चतुर्थे स्थाने दशमे मेषराशौ वा स्थितो वाक्पतिर्गुरुः लग्ने भृगुजः शुक्रः पक्षमासप्रवर्जिते शुभस्थाने बुध-
मेषिणो शुभस्थाने स्थितः यस्य यात्रिकस्य मिषोरवि वियोगो भवति तस्य विद्विषः शत्रवः संग्रामे योधा इव नतिं यान्ति
सुखवान्भवति इत्यर्थः कर्कराशेः कर्कटलग्नस्य नातस्य वा सिंहराशेः सिंहलग्नस्य वा यो योग पक्षेनापणूगते यस्मा-
देहवर्जितो लग्नेशो जन्मेशो वैवलग्नेतोदयो तस्मात्योहीनबलत्वं च सम्भवतीति तथा च वादरायणः जन्माद
षष्ठगावलसे शुक्रो वलेनहीनोदिनरात्रिनाथौ समाप्तपक्षान्तरिहस्य शुद्धं देहात्मजे कर्मणि लग्नगो वा ॥ जीवे विल-
ग्नेहिगतस्य शत्रुर्दुर्दशमासाघदिशः प्रयाति २५ अन्ययोगान्तरमाह सौरिभौमे वा लग्नगो वा इत्यस्य वा शाहोमस्यथा

पक्षमासप्रवर्जिते शुभगृहस्थानेषु धिष्ण्यस्थितो यात्रां यस्य न विद्विषो रणमुखे तिष्ठं-
ति योधा इव २५ सौरिभौमे लग्नगौ केन्द्रमध्ये कर्मण्यर्थे भार्गवे वेदने वा यायाद्भूपः
षष्ठे रवौ निर्दहन्देहमेषशत्रुकालवक्त्रे वपुः २६ श्रीरामाय नमः ॥ राम ॥

सौरः शनिः भौमो मंगलः यतो लग्नगतौ अर्कः आदित्यः तस्मिन्नवमध्ये दशमस्थे दशा कर्मस्थाने दशमे केन्द्रा
द्येष्वेषु भार्गवः शुक्रः तुङ्गतो बुधः दशमपञ्चादशवासु स्थाने वा बुधः तेन च शुक्रः तस्मिन् योगे भूपालो राजा शत्रुदेश
नाशायिन यायात् इमं धर्मि शत्रुं निर्दहन्यायात् कीदृशं भानामकालवक्त्रं वपुः मत्स्य वक्ररा दशनः दशा तथा च
वादरायणः दशमे कारुयगतो मित्र तो लग्नायगो धर्मसुतार्कपुत्रो रविर्नभस्थो त्रिषट्निहंति रातो जन्मस्थ विरोधवे
पुः तथा च मयः जन्मसौ लग्नगतो स्वयोंऽशो रेन्धमितावालये लाभे च यायात् नेशयति शत्रुवर्गम् २६ ॥ राम ॥
॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥

थान्यद्विधियोगांतरमाह लाभमेकादशस्थाने पातुस्थाने वृषे सहजस्थाने तृतीये एतेषां स्थानानां मध्ये यमारौ यमः श-
निः आरो भौमः तथा सौम्यशुक्रगुरवः सौम्यो बुधः शुक्रः प्रसिद्धः गुरुर्जीव एते यत्र यत्र स्थाने बलयुक्ताः सबलाः एवं विधे
योगे यदि गच्छतो नृपस्य भवति ततस्तस्मिन्नेव काले नृपस्य धरित्री समुद्रजलेन परिवेष्टिता वशमेति तथा च वादरा-
यणः बलान्विता भार्गवदेवमंत्री वाला भारिडिश्चिकवरा तथा यमारौ यथा तथा भूमिपतिरोतापि करोति वश्यां वसुधां समग्रां
१७ अन्यद्विधियोगांतरमाह पापाः पापग्रहाः स्तीयस्थाने तृतीयस्थाने हिबुके चतुर्थस्थाने सितहोरा बृहस्पतिर्वि-
लग्ने मंगलो वनस्थः सोऽस्तसप्तमभवने एवं विधे योगे यस्याः गमनकाले यात्रा यातस्य शत्रुबलं तथा नृपशक्तिर्ब-

लाभगे गुरुसहजेऽथ यमौ सौम्यशुक्रगुरवो बलयुक्ताः गच्छतोऽपि हि रतेर्यपरित्री-
मानवं वशमेति १७ पापाः स्तीयहिबुके सितहोरा तौ वा विलग्नमंगलोऽ
नोऽल यस्य यमल्लस्य बलं विभूतिकृतं कृतं खिलविद्यापातिनाश १८ वेदेन रवेर्गु-
रौ विलग्ने शुक्रयोः कर्मणि लाभगे के सर्वा निर्धनाः शत्रवो वृपः स्वमत्या
निवर्तन्ति शत्रून् १९ गुरौ विलग्ने यदि वा शशांके षष्ठे च वा कर्मगते केऽथवा सिता
तयोर्वे भवन्ति तस्य याचयाः शत्रुजनिर्जीवितानि विदन्ति २० ॥

याकृतं तत्क्षणकालाद्विपक्षकृतं नाशं याति तथा च वादरायणः सितेमदेश्चिकास्तलाधवृषुस्तनीयसंस्थेः क्रमशोऽग्रहे हैः
राजस्य नाशमुपैति शत्रुकृतं कृतन्नाविव भूमिपस्य १८ अन्यद्योगांतरमाह वेदे समभागादेवगुरौ विलग्ने शुक्रात्तयोः क
र्मणि दशाऽथ शुक्रः प्रसिद्ध एतयोः कर्मणि दशमे स्थाने स्थितयोः अर्केलाभगे शनिभौमयोस्तृतीयगतयोः एवं विधे या
तो राजा शत्रुन्विमुत्स्वमत्या निवर्तन्ति शत्रुजनिरिपो तथा च वादरायणः लाभास्त्रडश्चिकावलग्नकर्मतृतीयस्थे
दिनकृत्कमेण सर्वे ग्रहेस्वयंदिगतारा जानन्दाः स्वमत्या निवर्तन्ति शत्रून् १९ अन्यद्योगांतरमाह गुरौ लग्नस्थे वेदे लग्नस्थे
वा रवौ वषष्ठे अर्के षष्ठे स्थाने स्वदशमस्थ सितन्न यावेषुवतयोरेतेन वततेषु शुक्रः पेवमेवं पः एवं विधे योगे यात्रा रतानामा-

नेपविलासिकटीका ॥

वादरायणः लग्ने जीवस्तद्वन्मकरस्थो वा चन्द्रः स्वर्थः कर्मगः स्वर्थगुरुः वेधो ज्ञकः पंचमेवं इज्यो योगो यात्रामात्रतस्माद्विना
य षड्चकेविहा द्वादशस्थो वदेति तथा च यात्राकाले वैभवः लग्नगुरुरशाशिस्थितः षष्ठस्थः तथा वो सारः सतहि चकयज्ञ
शुक्रयोर्नेहि शत्रुत्तथावलो योगः ३९ अथान्ययोगान्तरमाह गिरांपतिर्जीवः तस्मिंल्लग्नगते शेषे जीवव्यतिनेष्टे द्रेकाण
शायीपगते लाभस्थानगतस्थानापोः पततस्थानं दुर्यवर्ते पिड्लान्यत्रकश्चिवित्स्थितेः तथाः स्थानयोरेकस्मिन्स्थाने
हयाची स्थिते एवं विधयोगेनगतस्य राज्ञः शत्रुवलं समन्ताद्विराधेत यथा गुणेनैकलिङ्गाने दैवयातेस्वकेनापन्यासे
मोनविराधेते तथा च वादरायणः लग्नगुरुभेऽउपे द्वितीयस्थानेविनानाशितयाग्रहोन्यः शत्रुगतस्य अविनाशाम
तिधर्मो यथा याप्य गुणवतर्थं ३९ अन्यदपि योगान्तरमाह तृतीयषष्ठनवमद्वादशस्थानानामन्यतमस्थानस्थः वेदः व

पत्यौ गिरां लग्नगतेऽवशेषैः द्रेकाणसंस्थोपगतैर्विधाता: विराधेते शत्रुबलं समन्ताद्
मो यथा हरशानेऽगाते ४१ त्रिषष्ठनवान्त्यगबलः शशांकः वेद्यो बलीयस्तु तकश्च
केंद्रे तस्यारियोषाभरणाः प्रियाणिप्रियः प्रियाणां जनयन्ति सैन्ये ४२ केंद्रोपग
तेनवीक्षितेन गुरुणा यात्रायचनस्थोगसिते यात्रेतना वा दशमस्थो वेदकिनयदाष्ट
यात्रतः ४३ ॥ रामाय नमः ॥ रामाय नमः ॥

वा वलो वलरहितः तेषामेव स्थानानामन्यतमस्थाने स्थितः एवं विधो योगो यात्रागमने यस्य भवति तस्य सैन्ये ये से
निकाः प्रियाः पुरुषाः प्रियाणां च स्त्रीणां अरियोषाभरणानि शत्रुस्त्रीणामाभरणानि प्रियाणि हितानि कुर्वन्ति शत्रुस्त्री
णामलंकारानेषां नीय स्वस्त्रीणां ददाति स्त्रीयाति मा अवतीत्यर्थः तथा च वादरायणः योगान्तिमस्थो विबलः श
शाकस्तथाहिमांशोस्तथा बलीयान् केन्द्रे तस्य रिपोर्ना रिस्त्रैः करोति चाङ्गनिविलासिनीनो ४२ योगान्तरमाह त
तीयष्ष्ठमकादशचतुर्थषष्ठे सिते शुक्रे यात्रायचनस्थो तृतीयेकादशचतुर्थस्थानानामन्यतमस्थानस्थे तस्मिन्केन्द्र
ते केंद्रोपगतेन गुरुणा वीक्षिते चतुष्टयगतेन जीवेन निरीक्षिते तथा यापेरविभौमप्रपानेश्वरः नवमाष्टमसप्तमस्थाना

यो॰ टी॰ या॰ २८ मायुयात शत्रियमर्थमेव किंचिन्मयं नैसेविधेय यत्रबलं समेति ॥

किंतदर्हकिसमस्थं ... व्यगोनक्रिकोकेविष्टिपदमायतुरक्शशिविमसुखवलि

26

तथा च बादरायणः लग्नाद्गुरुः केंद्रगतो लग्नेशे त्रिलाभवेश्मोपगते सितेन्दौ समाह्वयं ते परिहृत्य पापैर्योगैः प्रयातु विजयो ध्रुवं
स्यात् ३३ अन्यदपि विशेषमाह लग्नेशाल्लग्ने यदि स्यात्तेबहुम् कर्मेशः शर्मे हिबुके च तनेर्थे एतेषां स्थानानामन्यतमस्थाने
युते तस्मिन् शुभेति ते युते च तस्मिन् शुभेति ते शुभग्रहदृष्टे तथा सप्तमदशमस्थानयोः लग्नस्थाने वर्ने धिनान्यस्थाने शुभग्रह
युत विभोमस्थाने स्थितेषु एवंविधयोगे यातस्य भूधनं भवति यदि सन्तुदशमच्छुभमनाश्रुते रेत् किं पुनः गुरुसमागमे च वा
रायणः पातालतलमात्रिविहरेस्थिते न्हरदृष्टे शुभेर्षु नवलमरिपुस्थान् त्यक्तास्थिते सौरदिवाकरो विभीसपत्नात्ययं
दृष्यदन्तात् ३४ अन्यदपि विशेषमाह उदयेलग्ने तत्सप्तमे रिपुस्थाने बहुचतुर्थे तृतीये एतेषु स्थानेषु यथासंख्यं
स्थिता केतुशुक्रांगिरोगारकसौम्यसौराः तेनैतज्जाते लग्नेशुक्रः सप्तमेजीवः षष्ठेभौमः चतुर्थेबुधः तृतीयेशनिः

लग्नादिकर्मे निधने शुभे तिते सेपत्नोत्यलग्नहिबुके शुभग्रहेषु यातस्य भूयो भवति
न पतत्स्वसुखेष्वपि किं पुनः गुरुसमागमे च ३४ यस्योदयलाभविवरत्रिस्वे स्था
शुक्रांगिरोगारकसौम्यसौराः द्विषद्दलस्त्रीवरनानि तस्य क्रांतानि कांतानवलो
कयेति ३५ एवंविधयोगे धनगा बुधस्य शशांकसहायो वरशयसेस्या प्रसिन्नात
स्वालिजलापरीतानानावनोल्याहिरदाभवति ३६ ॥

एवंविधयोगे गमये यस्य भवति द्विषद्दल
स्त्रीवरनानि द्विषद्दलेशत्रुबले सैन्ये यौ सेनिकास्तेषां स्त्रियः ताभ्यां शुक्लानि तानि क्रांतानि सीनानि कांतानवलभानव
लोकयति दीनैः शत्रुसेनावस्त्रै निताः स्त्रियाहृश्यतेति तथा च बादरायणः लग्नात्सप्तमे तृतीयषष्ठेः शुक्रलवागीश
जेतार्कपुत्रैः यातस्य पश्यन्ति विलासिनीनो हृष्टा निवक्त्राण्यरिसैनिकानाम् ३५ अन्यदप्याह शशिनैव पूर्वोक्तयोगे स्थिते
योगे धनगा द्वितीयस्थानगो बुधो भवति शशांकसहायो वरनारवायो दशमे वरः आयेस्वयं शेषसमान्यम् तेनैतज्जाते
लग्नेशुक्रः सप्तमेजीवः षष्ठेभौमः तृतीयेशनिः द्वितीयेबुधः दशमेवेरः एकादशेशशिः एवंविधे योगे तस्य गतः नाना
वनेनानादिरदार्हनिना भवति किंभूताश्रलिजलापरीता धमरसमूहेन समीपे गतो कियतेयषांभूता गरायणः

यो॰ या॰
टी॰
२७

27

सूर्यारयोर्भरूपहोरवगात्रिविलग्नलग्नेमेषहस्तोपगाः सुः योगोऽयं यातस्य हतेनगमात्रिर्भवत्यचलेनतायिपस्य २६ अन्यस्त्या
ह सूर्यारिगुरुः षष्ठतृतीयदशमास्ताशत्रुलग्नभवतर्थलाभस्थानस्थाः तदेतज्जाते अरिस्थः षष्ठचंद्रमास्तृतीयभौमो दशमे
बुधः षष्ठे जीवा लग्ने शुक्रः चतुर्थे शनैश्चरः एकादशे एवंविधे योगे यायायायिनो यदि भवति तथा सूर्यगुरुजीवस्य दिवसो
भवति बृहस्पतिवार इत्यर्थः तस्मात्सिरन्य शत्रुसैन्यं नाशमुपगच्छति यथा मीमांसकेषु श्रवणे बौद्धतीर्थेषु चैव नश्य
ति तथा चैवारातिगणः यदि वृश्चिकाख्ये शत्रुलग्नभवतर्थेलाभोपगते क्रमेण सूर्यारिभिर्जीवदिने गतस्य नश्यति सर्वे स
इत्याम पत्राः २७ अन्यदपियोगमाह तृतीयाष्टमतनुसप्तमसुषष्ठाः एते षड्गृहाः स्थिताः के ते ज्ञसितजीव बुधाः त
चैतज्जातम् ज्ञस्तृतीये शुक्रोऽष्टमे बृहस्पतिर्लग्ने बुधः सप्तमे रविरेकादशे एवंविधे योगे यायायायिनो यस्य भवति तस्य

सूर्यारयोरिसहजेऽम्बरशत्रुलग्ने वंध्याध्यगोः सुरगुरोर्दिवसप्रयाणं यातोऽरिसैन्यमुपया
ति तस्य नाशं मीमांसकश्रवणकेषु वतीर्थेषु चैव २७ त्रितिधनतनुसप्तमारिसंस्था
ज्ञसितजीवबुधाः विवस्वत्तपस्य खलजननतिविघ्ना याना भवति तस्याविघ्ना
घ शत्रुसेना २८ ज्ञगविजवतेषिभगतास्तनोलमस्त्तोपगतैः सिताकजीवैः परबल

रिपुसेनाविघातनं भवति विरंनतिष्ठति यथा खलजनेन ताऽकृतेनोपकारिता लोके यात्राम मैत्री खलजनसंगतिरित्यर्थः सवि
घातनं भवति तथा चैवारातिगणः जीवालग्ने सप्तमे चंद्रः सूर्यो लाभे भूमिपुत्रः तृतीये षष्ठे शुक्रः ... योगेऽवजे
तनस्यारातिनाशमाशुप्रयाति २८ अन्ययोगान्तरमाह भौमशनिसिंहिकेः षष्ठस्थाने तनोश्चतुर्थस्थाने सहजे तृती
ये अन्ययोरुपगतैः प्रार्थैः कैः सितार्कजीवैः शुक्ररविबृहस्पतिभिः एतैतज्जातम् भौमषष्ठेस्थे शौषष्ठे चतुर्थे तृ
तीये वा शुक्रः तथैवार्कजीवौ एवंविधेनगतानां परबलं शत्रुबलं आशुक्षिप्रमेव विनाशमुपयाति
यथा धनस्य दरिद्रस्य इष्टमातापितृपुत्रकारि कृतघ्नेष्वहो नाशो
व्रजति ॥ ॥ ॥

बादरायणः शुक्रार्कजीवास्तस्तेन लग्नेवा यद्यातथा शत्रुगृहे केंद्रे भौमो। योगोऽयं यामलस्य यामलस्य विघ्नविनाशं प्रतिपद्यते
ति: २५ अन्यदपि योगांतरमाह लग्नात्तृतीयनवमषष्ठद्वादशैकादशस्थानेषु स्थितः शुक्रः आर्किः शनैश्चरः जीवो बृहस्पतिः
३ः वेदः ऊनोभौमः ३द्वितोबुधः बुधेसार्केकेसहिते आदित्यसंयुक्ते नष्टेन जाते लग्ने शुक्रः तृतीये शनिः नवमे जीवः षष्ठे
वेदः दशमे भौमः एकादशे बुधः तेनैव रविः एवंविधयोगगतस्य शत्रुबलं नाशमुपयाति यथा गुरोरहस्यापि शुभेनष्टके ना
शमुपगच्छति बादरायणः लाभारिविकादशायमेलग्नात्तृतीयोः स्थितेः शुभेर्गतस्य रहस्य शुक्रोपि शुभतस्य यद्वा तथारिसं
न्येषु सर्वविनाशयेत् २० अन्यदप्याह भग्नात्तु शुक्रादेकादशकाद्द्वामान्नेष्वसौ पंचकोनरोत्तेगते एकस्मिन्नेवाष्टमे तरकेन्द्रा

लग्नात्त्रिषु चैव स्थितः पष्ठे सितो कर्जीवद्वंद्वे केंद्रेषु सौरैर्द्वे वारिबले विनाशं समा
यातिरिपुर्विष्णुनाथ इवक्रमः २२ एकान्तरं लेभग्नात्केन्द्राच्चिह्नोर्मामयस्थितस्तथैवस्ततान्
रोतो अथैव स्थितेरिवविरादिततस्माद्विषयपिकामुक्तमद्वैष्योगः २३ कितेयोरिभवनेषु
पंचसुग्रहाः स्थितादिवसकरेणवर्जिताः यियासतो यदि भवति भूपतः स्वदलं ग्लानि

अथवा सर्वग्रहैनाष्टेन अंगारको वा जीवात् एकांतरं तेसौम्ये स्थिते एवंविधयोगगतस्य न चिरात् शीघ्रमेव शत्रुर्विनश्यति य
थेश्वरस्य प्रभोस्सकाशाद्भृत्यः कृपाधिकः ईश्वरोऽयं विधेयस्ते विनाश्यते तद्वत् शत्रुः प्रध्वस्यते तथा च बादरायणः
अथ तृतीये रविनाद्वा कृतोभावबृहस्पतेर्भार्गवेनस्तूनाद्वा यथाक्रमेकालेन नृपस्य यस्य तस्याशुः शत्रुः प्रविनाशमेति २१ अ
थान्यदपि योगांतरमाह तेषु पंचसु एषु भवनेषु पंचसु गृहेषु पंच एव ग्रहाः स्थिताः निरंतरमेतरे वर्जयित्वा कीट
स्याग्रहाश्च विवर्जिताः तेषामन्यतमे केवले इतराधिपो भवति तेन सर्वे एवं यियासो निर्गमिष्यो यदि एकतः एकवर्ति नो
भवंति यथा अपर कपालस्थः सर्वोदिशां गच्छतः तथा स्कंदस्य इतरस्यां अर्धभागस्थैः सप्तानाम् एवं स यियासोः अस्य यावि
दिग्विजयमिति तदेवंविधयोगेन राजा परोशत्रुबलमिदं स्वभावकृतमिति नाशयति इत्यर्थः तथा च बादरायणः निरंतरं
पंचसु चतुर्ष्वग्रहाः स्थिताः पंचान्वार्कं यदा यात्रायांगता भवति यातापर्यन्तं स्वभाविवेदः २२ ॥ ॥

२८

वो॰ प्र॰
टी॰
२८

अन्ययोगांतरमाह सर्वग्रहाः परिघस्ताभकेषु ष्टस्त्र राशिषु परिघपंक्तिरंतरगताः एकमेव राशिमंतरेक्रमास्थिताः ल
ग्नतृतीये पंचमे सप्तमे नवमे एकादशस्थाने सर्वग्रहा भवंति एतानि स्थानानि शून्यानि भवंति शेषाणि शून्या
नि यथा स्वराशौ गुरुः शुक्रः सबुधार्कयोश्च सप्तमे ष्टष्टतः एवं वर्ती भवंति तदा योगो नृविवर्तिन्योव शुक्रे द्वितीय एव
तृतीयषष्ठाष्टमदशमद्वादशस्थानानि शून्यानि भवंति तदा परो योगः अस्मिन्योगे यातस्य नृपस्य शत्रवो वीर्यबलेन विघ्नं
ति नमंते यथा विक्रमे गवतां नामा योगस्य सप्तघतमरराग थपातोः सप्तघनागारकोमुही रथ्यपार्श्वके सदर्शने
पालेन हेलया यस्य शुभिन्योगे वाधराघतः एवं वर्तितो शुक्रस्य नृपति तथा च वाधरावलः वृके प्रथा वसुन
वेश्म स्वजातचक्रे यतिदानमति समग्रयानसमग्रदृश्ये शुभारिहा भवेशमेति शीघ्रम २३ अन्ययोगांतरमाह ॥

एकांतराधरिगताभवनेषु खगा एकस्थिताखरपाद्वः गुरुः अथवोपो यातस्य नायातिव्यो वाहि
यहेति सर्वविक्रोति वा धनगतारथ्यपाद्यमोनाः २३ गुरुगुरुमेदेशगुणामनेमहितावहि
भगुरापद्यजनतः सुगुरुपद्विवाशकमकरातोममरमराद्धिभातितदा २४ त्रिशिशव
केपगतेवक्रेवक्रेणवक्रेनृपतिविरन्यात् पानपमकेनिशिवाध्यमेतस्पवा
लिघदिवोशकःस्यात् २५ ॥

भगुस्ततःशुक्रः मेदेशगुरुजीवः एताविकराशिगुणापन्नलपकालेथदिस्वजतः परिस्वजतः अथवासगुरु गुपह
हस्पती षष्ठकेमवाणागकृतः तोमम्कालेगतारजासंशामममराद् देशुवशोभते तथा च वाधरावलः एकुरदेदे
देत्यस्तोदृष्ट्यपत्स्त्काधरत्वगुजतः समेतो नदाप्रयातस्यनरस्य रिपुशाकेणात् नृपगुपतिवीष्टव राशमवेशाकचस
माशाकस्थानीवेदुगुरोवजतोभवेनाम् तस्यारिसैन्येपुविदार मेतिवानार्पितानेनोरिवेताध्यमये २४ अन्ययोगांत
रमाह वक्रेगोरके निशिशवकापगतेविशिशवक्रेनिवेशमन तथा च तुष्टवबभामस्यसेवेपिनवोपाकेतकालम
लमंयप्रतिपमे तकालिकालग्रोशाकास्वममस्थानगातेमवाशकेदृष्टिकोशकगतेवाराजावकेणमार्गेणवक्रम

॥ श्रीकृष्णवैद्यकृता ॥

यात्रामंडले चन्द्रमसो भवनाश्रितभागा द्विवर्गीणाम्

एतदुक्तं भवति तस्मिन्काले राज्ञा शत्रोः पातनमकस्मान्निशिताव्याप्तमस्यावस्कंधो देयइति पातायस्कंदेनिशितायत्स्मृइति॰
विशेषलक्षणं तथाचवाराहवचनं: निस्त्रिंशावकोपगते हिमोहीने भौमेप्रोक्ते चास्तमयेथवृत्ते गतनाथमयस्यारिपोःप्र
मतः कुर्यादवस्कंदयन्नमत्रयोगो २५ अन्यदपियोगांतरमाह धरिणीगुरुरगारकः दिनकृन्नतश्चैनेश्वरः एतावुक॰
स्मिन्राशौ एकस्मिन्राशौ यदायुगपदल्पकाले स्यातांतो तदातस्मिन्कालेगतो राजा अवस्कंदनेनगतोरिपून्शत्रून्भुंक्ते य
यातातोगतमेहिनकृत्स्नान्पानाकेस्मान्निनहृदि इति तथाचवाराहवचनं: एकत्रयदाशशिगुरुपर्युपमेतारशाघ्येकत्रक
नार्कजौवा तदावस्कंदनातोनैरिंदो मुंक्तेरिपून्लातेरवहीनिद्वान् २६ अथान्ययोगांतरमाह हिमगौवेदबुधभार्गवम
ध्यगतेबुधशुक्रयोर्मध्यस्थेवतस्थस्यानास्थिते तेनेतज्ञातम् बुधस्तृतीयःशुक्रःपंचमे अथवाशुक्रस्तृतीयबुधःपंचमे
शुक्रोपरिस्थादिनकृत्सतस्थापदात्येनेतोशुगापन्नवोधो तदावस्कंदेनतोनरेन्द्रोभुंक्ते॰
रिपून्लातेरवहीनिद्वा २६ बुधभार्गवमध्यगतहिमकोपगतेनृपतेः शुभस्त्वशुक॰
क्लवहिशोहिवाहकृतःशुक्लतघमयतिमेमाभवति २७ सितेजेोवनस्थौनिशा
करः सममयदातदागतोम्नपःशत्रूनरीन्विनाशयति २८ शशिनिवनस्थौदे
सत्युपतेबुधसहितेस्लगतेमपग्रहे ॥ तत्मध्येवेदमाश्चनस्थे एवंविधेयोगेनृपतिः राज्ञाप्रवसनाव
स्कन्दनदिशंएवोधरिपांतकनोपमस्यदतिरांदिशं नान्यदिक् यस्मिन्योगेसर्वेदिशंगतोराजारिक्तंतं शुक्लपक्षदत्तगतिमा
वंहाखमवति विभाति तथाचवाराहवचनं: शुक्रोबुधर्क्षिकगतेःक्रमेणाइक्षिक्लतोयातसमसहितेवा बुधेचशुक्रेथम॰
शुक्रनाथकाहियातस्यजयःप्रतिष्ठः २९ अथान्यदपियोगांतरमाह सितःशुक्रः इंदुःसोबुधः एतौवतुर्थस्यान॰
स्थौ निशाकरःचेदः सममेएवंविधेयोगोयदाभवति तदातस्मिन्कालेगते राज्ञाशत्रुंशोमाहिनाश्यशांतिजयति
३० अन्यदपियोगांतरमाह शशिनि चेदमसिवनस्थेस्थानस्थे तथाभगेशुक्रे बुधसहिते लगते सममस्थानस्थे
एवंविधेनयोगेनमत्तनृपति राजा गमनेयात्रामवाप्य शुद्धेनविनेवशत्रूनयति रिसन्नाशायतीत्यर्थः ॥ ॥

तद्योगाद्धयेवाधरायणश्चाह इदं वसेत्सोमश्रुकोवतनैर्थौवेधोवेदसमम्भ्रूस्यामितहो स्वातो राजा तत्र यातस्य भीताः
शत्रुत्रुद्रेखद्रमार्गेनयाति ३९ यथान्ययांतरमाह यस्मिन्नवेशाके तितितनयोरंकारकः स्थितः सतितितत्रयोद्रु
तोन्नवेशाकालस्मानयानयाभूतास्यविशतेमनवेशाके श्रुकः स्थितो भवति यथावाशुकर्तूहस्यतिर्भवति तदाविधा
शत्रोश्चयातमपिवलेदहतिमारयति यथाविषमहत्कायेयाणयानग्णमपिकायेशरीरेनिहंति तथाचवाधरायण
श्रुकान्महीतेननवेशाकस्य हेज्यहत्याद्दिवमानोत्र शत्रोर्वलेहंतिमहानमाश्रु यथाशरीरंविषमोषधस्त ध
श्रन्यथांतरमाह उपपदारयोः शनिभौमबुधाः एतयोः सकाशाद्बुधेव्यवस्थितेसतिपतङ्केभवति श्रुमार्केकाश
ताशकाद्दर्य यस्मिन्नवेशकेव्यवस्थितः तस्मिंशनेश्वरोव्यवस्थितः तयोर्द्वयोरपिनवेशकयोस्सकाशान्नवेश

29

शमनमवाप्यपतिमेतृताजेनयतिर्विषमस्मरेरणेविनेव ३५ क्षितितनयघतामवो
शकारयोरैशतमेतज्जतोभतानां शततगणेहत्यवलेविषमिवकायमन्नकाया
पनम ध: शतोशकारद्वेमध्यस्थितेव्ययमारयोलवगातस्पृश्यतः प्रयातिना:
शमस्मेदिछद्लेध्यार्षिमावोपगतस्पगोमद ध: नतत्रमकोपगापव्याविशायदश

कतारूर्धेयदिवयोव्यवस्थितो भवति तत्रतस्मिन्कालेराज्ञोमातस्यघातायोपाबलनाशंप्राप्नोति यथाविभावोप
गतस्य शुष्ठिलाश्रुपगतस्पर्शोरवमिति तथाचवाधरायणः नेवाशकस्थनममाह यथान्येस्मातोगुधाज्ञाकसिंश्रुत्यिग
त्रौ गतोत्रराजादिवलेनिहंतियथार्थिनाहेतिनरस्पतेन: ध: अन्यदप्याह यदिजीतनयोभौमः अमरेत्याहहस्पतिः ए
तौयुगतनत्स्यकाले एकतत्रचरविशो भवतः तदातस्मिंकालेगतोराजाद्विषतोसौमिकनोतजयोत् समाप्तिमेतो
स्पर्धः यथार्द्धातिरात्रौ गतोस्यामा शत्रोर्वलस्यविधिप्रिसवेधिनस्सौमिकनोतेनिशिकतवानिति ध: अन्यद
प्यार गतजीवः तवयः एताहतनतत्रेगुणपञ्चल्पकालसमेतोद्वावपिसयुक्तौ एकस्मात्तत्राद्दन्यनतत्रंप्रविश
ग्रहवाबुधभार्गवौ एताववियुगपद्दृष्ट्यांनतत्रांपासमेतौविष्ठो यदायस्मिन्कालेगतोराजा ग्रहान्यनाविचिवा

एतद्योगद्वयं यात्रायामाह जीवावनीयौ बुधभार्गवौ वा जीवेंदुजौ वा गुणपस्तु विज्ञौ नवमे कामनरार्नोंदः कथ्यते
कंटमूर्तितिसेन्य थव॰ अथान्ययोगांतरमाह यादृशितां गंतुमिच्छति तस्यां दिशि योधिपतिः तथा आदिशौ षः सकश
स्मिन्नंशा वा वास्थितः तस्माद्यद्यन्यश्च बुद्धो वीर्ययुतो वलवान्यंचमस्थाने वर्तिष्टे भवति तस्माद्बुधयुता पाकथिता नि
फलानि भंकाविना एव यग्रहो वीर्याद् लाभ्यः काष्ठामीमस्यो यदि दिशं नयति एतदुक्तं भवति यो दिशं गंतुमिच्छति तेन
गच्छति कथम् योसौ ग्रहो दिशीशो नवमस्थाने स्थितः तस्य यादृकेन ग्रहेण तादृशं वलामीप्सते तथा च वाराहा
ल: दिग्गीश्वरांश्चमगो वलीयान्ग्रहः स्वकाष्ठां नयति प्रसह्य थव अन्ययोगांतरमाह सूर्यश्चादित्यः ज्ञो बुधः सितः शु

सूर्योज्ञवाक्पासितरा विविंशां योः स्वशल्मानुगकत्नयैव थव॰ यात्रादिशीशाद्यदि
वीर्यमन्याद्ग्रहाद्ग्रहवीर्ययुक्तो वर्तेत सूर्ययुता पाकथिता निमंकावलानि वीर्यो नय
ति स्वकाष्ठां थव एकोपिजीवज्ञसितासितानां कुजात्रिकोणे रवितोथवेंदुः यदेय
तस्य नयाति यातान्तयोर्वलीयाननयति स्वकाष्ठाम् ४५ तन्मस्य ग्रहे दिवकाल
मेषो यस्माद्गुभमेषां गृहष्टितनमेषे: ॥

कः असितः शनिः एतेषां मध्यादेकोग्रहः कुजादेः
गारकाद्यदि त्रिकोणे नवमपंचमस्थाने भवति अनयोरेकतमे तदा याता येशायते गंतुमुद्यतः तस्यां दिशि तौर
शे मनमीप्सितां नगच्छति तयोर्मध्याद्यो वलवान्स स्वकाष्ठामात्मीयां दिशं नयति यदि भौमो वलीयांस्तदा तस्या
दिशं तेन गच्छति अथ भौमे वलवति रवितो दिशागच्छतो नाग्यो याता भवेत् भौमात्रिकोणस्थो वलवति तद्दिशं गच्छ
श रवितोथवेंदुरिति अथवा रवितः यादित्यादि इंदुश्चंद्रमा यदि त्रिकोणे नवमपंचमे वा भवति तदापि मनमीप्सितां दि
शं न गच्छति तयोर्वलीयान्स्वकाष्ठां नयति सूर्ये वलवति पूर्वां गच्छति चंद्रे वायव्यां यद्राणां दिशीश्वरत्वमेवार्वयथेन
सवेभवो रविसितभौमतमो रविनः शनिसोम्य वृहस्पतयः इति वाधराः तारायहेभ्यः सितिजात्रिकोणस्थयोस्त्रिको

अन्यदपि योगान्तरमाह यावर्त्ते न्मराशि जन्मर्क्षे उदयराशि स्तद्वर्ते पञ्चमराशौ स्थिते चेत् समसि यातो जातः स्तज्जन्मर्क्षे तद्योगे
बल्लि प्राप्तिना जातस्तदुद्भूयद्वे तयोरेकतमे यस्मिन्द्विकालस्य यस्मिन्द्विकेचतुर्थे स्थाने प्रत्तसप्तमे वा तत्कालल
ग्नात्स्थिते अयमर्थः यातजन्मापिकी या चालमाश्रतश्चथे स्थाने भवति सप्तमे वा यस्मिन्द्विकोद्दशो शुभः पापद्रष्टद्रेक्के
वा न सौम्यः शशिदेवगणार्क यानेश्वराणाम न्यतमेन युक्ते न च दृष्टो वा भवति तदा सगतागतो हतश्च पतो हन्ता नष्टः
स्वात्मीयपतोयम सदैन्यदीनतागतो भ्यतियाति यथा योशि म्या योनपस्विनीगत शूदृष्टा भवति विशास्तान्ये
पतो नयामैत्रुत्वन्नलभावोलयातप: शुभा वा जाता भिस्र यया शीर्णपवे: कृत: तथापि रोजाहृष्टसहायोपि भव
ति तथा च वाराहपण: स्वजन्मराशिर्यदि वा विलग्नात्म्यास्त्य तन्नयानद्दृष्टम् ४१ अन्यदपि योगान्तरमाह हो
राशाह्वेन जन्मलग्नमुच्यते जन्मराशिर्हेन जन्मराशिरुच्यते स्वजन्मराशेर्यद् दृष्टमेलग्न पञ्चहोराद्रष्टमेलग्ने जन्मरहाहष्टे

सपंशि लीग्रापचयाप्नत्मा नेत्रन्य गतो यतिहृतस्तपत: ४२ होराहृष्टे जन्मरहाहष्टे
मेवा स्वशत्रुभाक्षुगदहारस्थेवा तदा शिरो वा गमने विलग्ने तल्येनराण विषमं वसो
न ४३ रिपुनिधनविलग्नस्थात्रिष्टलग्नो वा बलवति भवने शोदिकायोस्वकेशश
श्वपदे ॥

वा लग्नेन गणेशोपुरुषा गोनामनो विषमवस्तोनतनस्ते यथा विषमवर्णेनमनुष्योमपते तथा होराहष्टे यावाल
ग्ने मन्यते इति तथा च वाराहपण: होराहष्टे जन्मरहाहष्टे वा यावान्पाणोमरणाय दृष्टा शत्रुभाक्षुगेशा शत्रु
जन्मलग्ना यकेश्भूतलग्ने मागण विषमवर्णेनतत्स्य शत्रुभे षष्ठस्थाने दुष्यते तथा च वाराहपण: तत्पाप्राद्रि
श्वतथा विलग्नेतद्राशिपृवीनामने विलग्नाते तदिति होराहष्टे मस्य जन्मरहाहष्टे मस्य शत्रुभाक्षुगदहस्यपरामर्षः तथा
जन्मराशिजन्मलग्नयोर्योवष्टमोराशीतयोर्योपपाती तयोरन्यतमोयदि लग्नगो भवति तथापि शिरोगमने विं
षगमने न तत्त्वमेव तथा वाराह: नहीश्वरे लग्नगते नष्टैवेति ४३ अथपापालग्नविधानमाह रिपुनिधनविलग्ने
रिपो: शत्रोर्निधनाशिः जन्मराशिश्च तयोर्निधनाष्टमारापी तयोरन्यतमेवाराशौ लग्नगते गोन्तम्ब स्वात्मबहुशो

वाप्राद्विपञ्चमसप्तमे: तन्मलग्नाद्वियोगफले ॥

तथहल्लाभगः तृतीयषष्ठैकादशगोवा तस्मिंल्लग्नेशगेगंतव्ये बलवत् भवनेशस्यइति स्वात्मीयोभवनेशोबलवतिभ
वनशब्देनहोराराशिर्जन्मराशिश्चोच्यते अतःहोरानाथेजन्मनाथेचबलवतिगंतव्यम् कोषशत्रुणेहइतिशेषः पदेश
योर्जन्मराशिपापिचक्रेषबलहीनेगंतव्यं अत्रविशेषःवेदः॥ ४८ अनभिज्ञत्वेदिगीशाइति यादिशंगंतुमिच्छतिराजा
तस्यादिशोधिपतिर्ग्रहः सयदातस्यांदिशिस्थितोभवति तदायातुरभिज्ञत्वंसंभवोभवति तस्मिन्नभिज्ञत्वेराज्ञा
नगंतव्यं अनभिज्ञत्वे यस्यदिक्स्थगतंतव्यं यातव्यं उक्तंच व्रजतियदिखलाटगोदिगीशे पततितदातुसबलसितदश
इति अथदिगीशस्यस्थितस्य भयसंभवत्वंविज्ञेयं यस्यादिशिविमार्गलाभिक्रमाभ्युदितोग्रहोभवति यस्योचदिशितासि
न्कालेभवतितत्रच रत्नावल्यां ४९ वमनाचक्रभ्रमणेइति तथथा लग्नस्यग्रहस्यवैस्यादिशिस्थितोज्ञेयः द्वितीयस्त॥

मु॰ चिं॰ ॥ अनभिज्ञत्वेदिगीशेत्रिकोणोसुस्थितेच व्रजतियदिपतिर्थेहंप्राप्नुयान्नश्ययाता ४८ हो
राजन्मभूनाथयोस्तातौविबलौयदिराशयोः यायान्नयायात्तातौविबलौपितदाशुभौचेन
४९ उदितोयत्नक्षत्रपतिर्भवतिग्रहस्तत्कालम् यायात्कोशान्नाथेनमनसापिन
ताहिशोयायात् ५० केन्द्रेनमोशेणगतेदिगीशे स्वदेस्थितेवास्वत्रिकोणगेवा स्वा
स्वहेगोभिचरहापगोवाशत्रोर्वलेहतिगतः प्रसन्नः ५१ केंद्रत्रिकोणशुभायगश्च

नीयेस्थेपराभवो चतुर्थस्थउत्तमा पंचमषष्ठस्थेवायश्चो सप्तमस्थेवाकल्याणं अष्टमनवमस्थेनेतृत्वं दशमस्थइति
लाभ एकादशद्वादशस्थेवधात्रीघ्ना इतिकृत्वास्वस्थितेचगंतव्यं स्वहेतुर्मित्रेहेत्वेस्वोच्चत्रिकोणवर्गोत्तमेवास्थितोदि
कपतिःस्वस्थितोज्ञेयः तथाचवासरहरणः॥ एतेषुशास्त्रनक्षत्रमलमादिषुयदियाताव्रजति यात्रायांयात्राकृति तदाशत्रोः
यथाभिलषितमर्थंतत्रतस्मिन्कालेप्राप्यपालभते मनसापियच्चिंतितंतत्प्राप्नोति एतदुक्तंभवति मनोरथानामप्य
नन्तानिफलानिप्राप्नोति ५१ पुनरपिलग्नशुद्धिमाह शुभग्रहाःकेंद्रत्रिकोणशुभपालाः उक्तंच एकस्मिन्नपिकेंद्र
सौम्येनग्रहास्तियात्रायाम् जन्मन्यथकाककेसितेनकुभंयाहरावार्यः इतिनकेवलेयात्रायांसर्वकर्मस्विति ॥

यथासंभवं तेष्वेव पापानशुभग्रहाः स्युः तेष्वेव केन्द्रत्रिकोणेषु पापग्रहाः न शुभफलदाः एवं पापत्वात् न शोभनः पा
पोपि कामं बलवानिष्टो न स्यात् केन्द्रेष्वेति कामं वरं पापोपि बलवान् केन्द्रेषु निधातव्यः इति यतः शून्यमपि केन्द्रं न शिवावहं नेष्ट
मस्य भवति तस्मात् शून्यकेन्द्रस्य दुष्फले किं तु यदि सौम्यग्रहो विघ्नं करोति केन्द्रेन लभ्यते तदा बलवान्पापोपि स्थेयः बलवानत्र
सौम्यस्याविवहितः नान्येन बलेन युक्तः तथा च वसिष्ठदेवः शून्यकेन्द्रे कष्टपापसमेतं च कष्टतमं यत्र शुभसंयुक्तं पापे
पि सौम्ये शुभं […] लग्नकेन्द्रेषु शून्येषु सबलेन लग्नेन सौम्यबलहीने नैवं गतिः स्यात् ५१ यात्राने […] माह शून्येषु लग्नकेन्द्रेषु ग
ताः क्षितिपा न […] भ्रमति यथा गगाघाघोपि […] भ्रमति
निरर्थकोपरि भ्रमतीत्यर्थः प्रबले बलमगता तत्रैव निरर्थके भ्रमतीत्यर्थः तथा च वसिष्ठदेवः यात्रे विबलः सौम्यनि

पापोपि कामं बलवानिष्टः शून्ये केन्द्रे शून्यं न शिवावहं केन्द्रं ५१ केन्द्रेषु शून्येषु बले च लग्ने सौ
म्यैर्गतावीर्यविवर्जितेषु हताधायामिव नाराज्यातेः क्षितिपाः भ्रमन्ति पार्थमति ५
सौम्येषु पापेषु च बलवत्सु यस्थः क्रमेण सिद्धिं समुपैति याता प्रयाति वा तस्य प्रतिघातवक्रैः
नदीव यातीधरकेन्द्रेषु ५३ योगविलग्नभगणेतरसंस्थे केन्द्रे शुभे तिगतारिसेना ॥

फलमाह सौम्येति तादृग्विधे बलेलग्ने शून्ये तथैव केन्द्रेषु शुभग्रहाणामवस्थिताः शुभफलदाः प्रोक्ताः पापानां
पापफले मिश्राणामाह ५२ सौम्यैः शुभग्रहैः पापैः पापग्रहैः एतैर्मिश्रैः बलवद्भिर्युक्तैः तथा यातेः क्रमेण
न सिद्धिं समुपैति यथा नदी धराधरकेन्द्रेषु पर्वतगहनेषु प्रयाति तथा न प्रतिघातवक्रैः कुटिलावर्तैः यथा पर्वतगहनेषु
नदी क्रमेण सिद्धिं समुपैति तथेति शुभयुग्यपि सामान्येनोक्ते तथापि बलाबले विचार्य उच्चस्थितं विना येन बलेन
युक्तः पापेन च सिद्धिं प्राप्नोति बलयुते सौम्यक्रमेण प्राप्नोति तथा च वसिष्ठदेवः बलवत्सौम्यसमेतैः पापैः केन्द्रेण केन्द्र
गतैः सिद्धिः बलवत्पापसमेते सौम्ये यात्रानसिद्धिः स्यात् ५३ शुभनाशुभयोगान्तरमाह योगलग्नगते शुभे केन्द्रगते
गते केन्द्रस्थस्य एवं विधयोगे गतो राजा नाग्यवेले निहन्ति यथा शुक्राचार्यमार्गचारी सेनानारायणस्थितावर्षे

तथाच वराहमिहिरः लग्ने जीवो मृत्युसंस्थः शशांकः शुक्रः षष्ठो हंति यातोऽचिरात् हिबुके मार्गमाश्रित्य यामेघ ह...
हत भूर्तिलशस्य ः ५४ अथान्ययोगानरमाह सिंहः प्रसिद्धः धनो मेषः तौली तुलः मिथुनः प्रसिद्धः मकरो मकरः कर्कटः
प्रसिद्धः एतेषु शात्रिताः स्वगृहीयेरीशाः स्वामिभिः संयुक्ताः तथैतज्जातम् सिंहे र्कः मेषे भौमः तुले शुक्रः मिथुने बुधः म
करे बुधः शनिः कर्कटे चंद्रः शनिः सौरः सचविलग्नमकरस्थ इत्यर्थः एवंविधे योगे योगातोराना तस्य यातुः सैनिकोघष
स्या ते परबलं शत्रुबलं हं पंचति नाशयंति यथा हरिविस्मयने वारणवारस्तुतास्य यंति नाशयंति वारणा गजाः सीवि
नः वारपतीः स्नानबलीकृप्ति वासिनः तथाच वराहमिहिरः लग्ने यदा यान्मकरः सौरः सिंहे रविः कर्कटे केचंद्रः मेषे भ
हीनो मकरे बुधस्त शुक्रः कललेतत्र गतो जयी स्यात् ५५ अन्ययोगानरमाह एकजीवः सौम्यो बुधः भार्गवः शुक्रः एते ह
सिंहासने लि मिथुना म्रगा कर्कटो वसेषामानिता भवति यस्य यानि स्थलग्ने तते निकाः
परबलं हृत पंचति यातनं लेस्पवित मिव वारणवारदस्ताः ५५ उदये गुरु सौम्यभार्गवैः
सहनेकोकिजनाश्रगान्त्तः न भवेद्यथा रणोत्स्थिताः कि नवानामिव वितसे वधः ५
जातेकालनृपया गतनाना प्रत्य हे भवति नास्य विहाडिः वात हुलीत मिवारणेव यानेशु
त्रुबलं समुपैति विनाशम् ५७ ॥ रामाय नमः ॥ रामाय नमः ॥ रामाय नमः
उदये लग्ने स्थितैः सहनेकोकिजनैः गुरुशशिसुतैः शुक्रशनिः जनेगामकः एतेस्सहनैः स्वीयस्थानस्थैः एवंविधेयो
गे गच्छतः रणसंग्रामे रथः शत्रवः स्थिरा न भवंति यथा किल वानोद्धृत प्रसकान्ते मर्थ्ये वधः यन्नराशयः स्थिराः न भवंति
तथाच वराहमिहिरः वागीशे शुक्रे रवित वि लग्ने तृतीयसंस्थः जन्मसप्तमेसौरः याता प्रतापी यथा विलंबिनो कामनहि मारण
प्रहारमुपैति ५८ अथान्ययोगानरमाह शार्दूलचैत्रनाम्नारागाः क्रोरः क्रूरमति महीपतिः इत्यनेन ग्रंथेन तस्य योगा ...
येशा न्नृपा गामकाः तेगता नो राज्ञो शक्तिरिलेतस्य विमुक्तिर्भवति तथा परबलं शत्रुबलं विनाशमुपयाति यथालीवधा
नेसमुद्रवेष्टके वातहृणितेमा कतेन हृणितं नाशमायाति तद्वदिति योगाध्याये क्रियोगे नृपयोगे शुवराज्ञायाचारेयः
यगनि ग्रहानि ग्रहनेधानिकयो गान भवंति तत्र सप्ताघांति सप्त दीप्यन्ति होरे रश्मि ग्रहायोगः लग्नान्त्यकल लेत्यादिग्रहयोगः सप्त

स्वसिद्धिरामविसिद्धिकः ॥

यो॰ या॰ टी॰ ३२

32

तथाचवादरायणः शुभैर्योगाश्चतस्य अनिष्टानेषु रिपुकोणकान्यसमीह्यराजा योग्यातिलब्धापि विशेषणवीर्योहे
र्यविनाशमभ्युपैतिदीर्घं ५७ अन्यद्योगान्तरमाह इन्दुरगोजीवेहोराश्रितेलग्नस्यक्रूरग्रहैरेशमगः अयमदुयोगाख्यान
यः एवंविधायोगे यः प्रयातः सहितगणान्तयन्नाशकृत्वा शुभतोगः कल्यशरीरः शत्रुक्षयकोशराशालीनगजैरितिपा
राजालब्धगहरस्रुपत्याणाक्वाति तथाचवादरायणः यथातथालाभावसमस्यसस्यानस्थाग्रोरसोरशुक्रविलग्नयोगे
यातस्यमहाबलोपिनप्राणामायान्यविनाशशत्रुः ५७ अन्यदाह लाभमेकादशस्थाने अर्थद्वितीयेप्राग्लग्न एवं
शुलाभार्थस्थानेशुलमगशुभग्रहायदिभवति रविनादिसः रवेरशमस्थानेसारोंगारकः सौरःशनैश्चरः एतास्तती
यस्थाने श्रीभावस्थानेवा एवंविधायोगायस्यप्रयाणेस्यात्तस्यार्थकोशाभाण्डागाराद्वृद्धिमभ्युपैति यथाप्य

हेराश्रितेस्वगृहेयायाताक्रूरग्रहैः कर्मणिलाभगैर्वा कल्याशिवंलग्नमैरतोगः
तयेतितीर्थान्यधकोशमान्ति ५८ लाभार्थलग्नेषुशुभारविः स्वदुयसारसौम्यासद्गते
ऽभावे तस्यार्थकोशाः समुपैतिवृद्धिं लाभाययात्राप्रवदुस्मअर्थवृद्ध्या ५९ स्वोच्चान्यरेण
जीवंकुजार्ककुजार्केसितिभिर्भाकर्ययैतेकलमे राहुः स्वनाशंसमुपैतिशत्रुर्मोलथ्य
द्विभार्थस्यप्रयाणस्य ६० ॥

स्वदेशुभगृहस्यार्थवृद्ध्यर्थलाभोभवति वादरायणः लाभार्थभावारहितमसौम्येषषष्ठतृतीयेशुभदिवाकरसौरेरव
स्यैरविशेषमन्तपप्रयातेतस्यारिसंघाः समरेनसन्ति ५९ अन्यद्योगान्तरमाह जीवः गुरुः कुजोंगारकः शुक्रजः
सौरः शुक्रोरविः एतेस्वोच्चस्थानगताः स्फुटाशिसंस्थैः एभिः चतुर्भिःस्वोच्चस्थैरेकतमेचतुर्लग्नेशुभराजयोगोभवति त
यथा मेषेऽर्कः कर्कटेजीवः तुलेसौरः मकरेभौमः एवंविधायोगायदसंस्थायां मेषलग्नेप्रयोगाः कर्कटेद्वितीयः
तुलेतृतीयः मकरेचतुर्थः एवंचत्वारोयोगाश्चतसृभिर्गृहैः अयप्रमिमिः तद्यथा मेषेर्कः कर्कटेजीवः तुलेसौरः एवंवि
धायोगेदसंस्थायां मेषलग्नेदशमः कर्कटेनवमः मकरेदशमः अथमेषेर्कः कर्कटेजीवः तुलेसौरः मकरेभौमः एवं
विधायोगदसंस्थाः मेषलग्नेदशमः कर्कटेनवमः मकरेदशमः मेषलग्नेद्वादशः तुलेतृद्वादशः मकरेचयोदश ॥ ॥

अथ कर्कटे जीवः तुले सौरः मकरे भौमः एवंविधा योगा ग्रहसंख्याया कर्कटे चतुर्दश तुले पंचदश मकरे षोडश एतेषां योगानां
मन्यतमेषां योगगतस्य तत्र श्रेष्ठो विनाशमायाति यथाहि भागस्य शुभस्य धनहीनस्य सारब्यामिति १ अथान्ययोगमाह एते
विंशोऽशो योगाः सर्वे कर्कटगते चंद्रमसि संख्यातव्याः नान्यथा जीवो बृहस्पति शुक्र आदित्यः कुजो गारकः एतेषां मध्यादे
कोपि यदि सोपि विलग्नस्थानस्थो योगो भवति किंपुनर्यदि पूर्णस्तत्र हीनो हीनो ग्रहो हीनो शुभस्थानेऽकृतमशुलग्नभवति किंपुनः
सर्वेषां वयोगेषु स्वगृहे स्वगृही उच्चीति निवर्तते तत्रैतज्ज्ञातव्यम् कर्कटगते चंद्रमसि तस्य जीवे मेषगाते केमेषलग्ने च एको योगः क
र्कटगते द्वितीयः अथ मेषके कर्कटगते चंद्रे तुलगते शनौ मेषलग्ने तृतीयः तुललग्ने चतुर्थः अथवा मेषगते के कर्कट
गते चंद्रे मकरे भौमे मेषलग्ने पंचमः मकरे षष्ठः अथ कर्कटगते चंद्रे तुलगते शनौ मकरगते भौमे तुललग्ने एकादशाः
मकरे द्वादशाः एवं ग्रहदृष्ट्या योगा कर्कटगते चंद्रे द्वादश योगा भवंति अथैकस्मिन्नेवाशुभगते तस्मिन्नेव लग्नगते तस्मिन्नेव

एकोपि जीवार्कजतार्कजानां योषु विलग्नस्थगामी हरीष्टः यातस्य योगस्य परा विनाशो।
महाकुलानीव कुर्वन्ति भेदैः १ लग्नाद्गतश्चेद्विबलः शशांको योगा हि तारावैद्यबलेन या।
ता लब्धापि लक्ष्मीर्बहुस्तनपूर्वा निधिप्रहत्य या यातिः यथाशशांकः १२ ॥

लग्नगते चंद्रमसि चत्वारो योगा व्याख्यायंते कर्कटगते चंद्रे मेषलग्ने तस्य केंद्रे चतुर्दश कर्कटगे चंद्रे तस्य सौरे पंचद
श कर्कटगते चंद्रे मकरलग्ने तस्य भौमे षोडश एतेषां षोडशानां योगानामेकतमेन तत्स्व वशगतो वा विनश्यति यथा प्रथा
न कुलानि कुर्वंति भेदैः विनाशयोति एतदेव द्वात्रिंशद्राजयोगाध्याये जातके उक्तं तथा च ॥ वक्रार्कजार्कगुरुभिस्स
कलैस्त्रिभिश्च स्वोच्चेषु षोडशनृपाः कथितैककलग्ने वक्रादिते शुभकृते विलग्नस्थैश्च शशिनि षोडशभूमिपाश्च १
अथ लग्नाद्गतश्चेंद्रमसि गतस्यार्थं तथामाह लग्नाद्गतश्चेद्बलवति चंद्रमसि गतो राजा लब्धापि लक्ष्मीं हित्वमेव तथा या
ति यथा शशांकः चंद्रः शुक्लपक्षे लब्धापि लक्ष्मीं कृष्णपक्षे हित्वमेव तथा याति योगा हि नेतितयोगा भंगं भवतीति ज्ञायते
योगे सति बलवांश्चंद्रः वतर्धने रक्षयतीति तथा उत्पभार्गवमध्यगते हिमगाविति योगाः १२ अथ संक्षेपेण शुभाग्र
कुण्डलिका योगमाह येषां ग्रहाणां गमेया ग्राघा नव पंच मकरस्थाः सौम्याः एतेषु नव पंच मकेंद्रेषु ॥

यो॰ या॰ टी॰ ३३

यथासंभवं सौम्याः शुभग्रहाः स्थिताः तथा तृतीयैकादशषष्ठस्थानेः पापग्रहाः एवं यात्राकाले येषां भवंति ते भूपः स्वस्था
नमायांति निष्पादितार्थः यथा सर्वे प्राक्तन्यानि यात्रागतेषु विधिवद्ग्रहाः प्रतिपादिताः ग्रथाः पुनरायांतीति एवं तावद्योगा
व्याख्याताः इत्युक्तयोगा शुभयोगा पापफलाः तेषामध्यास्केकस्मिन्यागे ह्लम्ब्रकाले पि फलं वाच्यम् योगकल्पवल्लवशा
दधिकं किंतु योगाध्यायेयोगाः तेषु शुभयोगानिहृष्टयोगा शुभेष्ट्विहृष्टान्तत्फलं वाच्यम् यदि हि लोका यस्माद्कस्मा
चार्येण तन्मयशुभयोगा फलयुक्तिर्भिन्नदृष्टमिति श्रन्येव सर्वेषु दर्शितयोगशुभपापफलयोगाः ग्रहयात्राकाले शुभफलो
एव यस्मादाचार्येणैकं सत्समादिष्टमशेषयानकालविधिविशेषमिति १३ इति योगयात्राटीकायां योगाध्यायः चतुर्थः
अथ मिश्रिकाध्यायो व्याख्यायते तत्रादावेव प्रतिदिशं यात्रादिषु विलक्षणमाह दिक्षु तन्यायमेवाद्यैः सर्वो दिनैः स ५

इति योगयात्रायां विश्वमलोके योगाध्यायः चतुर्थः ४ तत्रादावेव प्रतिदिशं यात्रादिषु विलक्षणमाह ॥ पूर्वोदितत्रिपरिवर्तगतैर्भसंघैः समकैरनलभादवगम्य तन्यायं ॥
वायव्यदिक्प्रभृतिकेषु समानतः स्युः मेषाश्विदस्त्रभगवत्स्ववदिह १ ॥

वंसंप्रदिशि प्रागस्यत्रिपरिवर्तिगतैः तद्यथा पूर्वस्यां दिशि मेषः दक्षिणस्यां मिथुनः पश्चिमायां कर्कट उत्तरस्यां एकः परिवर्तः
पुनरपि सिंहः पूर्वे कन्या दक्षिणे कुंभः पश्चिमे मीन उत्तरस्यां तृतीयः परिवर्तः एवं त्रिपरिवर्तगतैः राशिभिर्गमोन्नय
य भवति तदेतज्जाते मेषसिंहधनुर्भिः पूर्वस्यां दिशि गमो न्याय भवति वृषकन्यामकरैर्दक्षिणस्यां मिथुनतुलाकुं
भैः पश्चिमायां कर्कटवृश्चिकमीनैरुत्तरस्यां इति प्रकेच दक्षिणकाद्यादि नक्षत्राणां योगविहारोपाद्धवेषु भेषु इति
भैः समकैरनलभात् इति कृत्तिकातः प्रभृति यानि सप्त नक्षत्राणि तेषु तैर्भैः सप्तकैः पूर्वादितो गमो
न्यायभवति तद्यथा कृत्तिकायाः सप्त पूर्वे मघायाः सप्त दक्षिणे अनुराधायाः स
प्त पश्चिमे वासवाद्यात्सप्त उत्तरा इति एतेषु यथा दिक्षु गमो न्याय भवति ॥
॥ ॥ ॥ ॥

33

तद्गुक्तं वायुरग्निरिति परिघस्य समार्धं गच्छति परिहृते निवर्तते नेच्छगमनमिति परिघः वायुरग्निदिशोः परिघः स्थितस्तत्समार्थं
गेनेतदवेक्षमनयायात् उत्तरद्वारिकैः सर्वैर्यायात् एवं दक्षिणद्वारिकेः पश्चिमस्यां पश्चिमद्वारिकैर्दक्षिणस्यां अत्रैव दिशि दि
शि वक्रलाघयाः सप्तकागाः कथिताः पवनदहनदिक्स्थानियमात्पुरंदरः स्वरपतिरपि कूलेश्च यातिना सेवयित्वा ततभव
ति विरोधोऽस्ति दक्षिणस्कृतमर्भवति तथा च पवनेश्वरः प्राचीपुरन्दरद्वारिभिरभ्युपेयात्याम्यद्वारिकैश्च सर्वैर्दक्षिणीं तथैव या
म्यामपराश्रिते भैर्याम्याश्रिते पश्चात्परोऽपि यायात् सर्वद्वारिकनक्षत्रगणमाह मघाश्विहस्तानुरूपमेषक्रमर्वोदित इति भ
वेश्च सप्तलाघा अश्विनीहस्तः गुरुमैत्रिष्य पैतृभवतर्षं नक्षत्रेषु सर्वे दिक्षु चतुर्दक्षुपि दिक्षु गमनं यात्राशुभं भवति अत्रैव रि
क्तागिकार्या सर्वद्वारिकसंज्ञे नक्षत्रचक्रमध्ये विनिर्दिष्टे वृषभा हस्ता सुतन्तु नक्षत्रमिति देवच १ अधुना शूलनक्षत्राणि

पूर्वेण ज्येष्ठा रोहिणी नाम तपारे नेदिष्ठपोतस्वार्धं माघ्येवं शूले कामेयायात्साम्परायेषु का
र्येषु वर्षारोपि प्रोक्तशूलानि भान्ति १ विवर्जयेच्चायुष्यमारणानामर्धे हितीधरामनेजय
प्र ॥ पूर्वार्धमानोघमघानिलानाश्वातिमघेवोवोपूर्वानस्ततः समस्त २ ॥

तदर्थनेव गमनमाह पूर्वस्यां दिशि पेंद्रश्च ज्येष्ठा शूलो भवति पूर्वेषु भट्टपदारदक्षिणस्यां शूले रोहिणी पश्चिमायां अ
रफाल्गुणीत्युत्तरस्यां शूलम् शूलानि नक्षत्राणि प्रोक्त सुहम पिकामेषु यायात् नराः सम्परायेषु कार्येषु अत्रायच का
र्येषिति अत्रैव उलेख्यदत्तमपिकाम सयाम्येन्द्रः शूलेविहाय याद्दिशि प्रबलत्रशुद्धिरिति तथा दिक्पालिकार्याः ज्येष्ठ
प्राग्भाद्रपदरोहिणीपश्चमाश्च फाल्गुण्याः शूलानि प्राच्यादिषु भगुनते भ्यापरिविशम् २ अधुना नक्षत्राणां काल
परिचमाह वाहृविज्ञायसोमभरणी उत्तरा श्रवण: एवं नक्षत्राणि द्वितीयमर्धं तथार्थीयात्रा यो वर्जयेत् ग्रामीये क
निका मघाश्चित्रे घृनिचेस्वातिः प्रथमार्धमध्ये गमनेवर्जयेत् अधुना नक्षत्रमोगस्य अर्धेपरिकल्पनाकार्यो स्वातिंम
घा दशान्तस्य समस्त इति अशानसोऽर्धेने मेने स्वातिं मघो च समस्त सकले वर्जयेत् तथा चकालेवायवेनोक्ते यात्रा
नपिझेवायवेक्तते यानकरान्कृ गतलङ्घनेभूयः कृत्तसायासंचायम् ३ ॥ ॥

यो॰ या॰
टी॰
२४

34

अथ केषां ग्रहैर्हतेन तत्र यात्रा निषेधमाह । भेनत्वेन उत्पातैर्दिव्यान्तरिक्षैः पीडिते दिव्य उल्कापातादिः अन्तरिक्षं गंधर्वनगरं भौमो
भूकम्पादिः पापग्रहैरिति सूर्यारकशनिराहुकेतुभिश्च पीडिते एवं विधेन तत्रैव ग्रहेण याति भूमिग्रहसंयुते वा भूमिभिर्वे
भूमिगृहैः ग्रहैः शुभैर्ग्रहैः पापैर्वा संयुतेन तत्रैव याति ते सर्वे दिनानि शोभनानि तानि नाशयति यथा वातिकेऽर
भूमिशुक्रिनाः पात्रसकाधातवाहनिरता इति नामवादेः सर्वाणि दिक्षु पापपतिः पातः उक्तं च दिग्दाहरूपमपसिव
भूतिकम्पोऽस्य योगे केषु श्यामया तानहत्तनरोगपीडा भिन्नगृहेणैव शताशपघाति शाखाः संध्यागते शनिहते च विभि
ग्रह उक्तेरिति ५ अथ दिक्कालघातमिश्रमिश्रित्वयामनं निषेधमाह । स्वर्दश ग्रहाः कम्रतमाः क्रमात् पूर्वीय
अग्नेयोऽतो दिशीशादिकालतया यथा रविः सर्वस्याः शुक्रश्चाग्नेय्याः अङ्गारो दक्षिणस्याः राहुर्नैरृत्याः सौरः पश्चिमा
यो वृक्षो वायव्यां सोऽङ्गवरस्याः जीवेषु शान्याः एते क्रमात् दिशीशादिकालतयः यस्यां दिशि यो यो पतिरुक्तः त
उत्पातपापग्रहपीडिते सेयायोति भूमिग्रहसंयुते वा तत्सर्वविमानपिनाशयेत्तिया
नघलकाहृक्कालेकेरः ४ रविशितकुजराहुसमरसौरसोमतुतः पतः क्रमात् दिरि
शाः ज्ञतस्थः दिललाटं ते दिगीशः पतिततोऽनुमवत्तोरितटस्यः ५ यातायनस्य शति
लोमकापोऽयः स्यात्तते त्रोपिजितः पोषो सकेवलेवाकारणाभिशकः काव्यातरो
तस्मिन् दिक्पतौ ललाटसंज्ञकेपि स्थिते सति तत्संबंधिनीं दिशं यदि व्रजति तदा समयातं पतति विनश्यति यथाङ्गमाह
मोहतः नदीकूलस्थः पतति उक्तं च मनसापि न दिग्ललाटस्थिते दिशि पथिवतावललाटसंस्थित इति तत्रतावद्दिगीशस्य
ललाटस्थितत्वमाख्यायते तद्यथा लग्नगतः सूर्यः सर्वस्यां दिशि गमने ललाटगतः द्वादशैकादशस्थाने शुक्र आग्नेय्यां
ललाटगतः द्वादशैकादशस्थाने शुक्र आग्नेय्यां ललाटगतः दशमस्थाने भौमो दक्षिणस्यां दिशि ललाटगतः अष्ट
मनवमे राहुः नैरृत्यगमने ललाटगतः सौरः सप्तमस्थाने पश्चिमायां दिशि गमने ललाटगतः पंचमषष्ठस्थाने चंद्रो वा
ललाटगः वायव्यां दिशि गमने ललाटगत इति ५ अथ विलोमयानेन गमननिषेधमाह सर्वेषु द्वादशमकरादिषु
षु नितक्रमगमने कर्कटादिषु षट्सु दक्षिणायने तत्रयेशार्कयोस्तु गमकस्य यनस्यद्याः पतिर्दक्षिणे दिशे या यात

दक्षिणायनमारभ्य: नवयोगविलोमकाख्यौ गतो मीनात् कोटेर्मेषे
त स्थानगमति सतितः पराक्रितः ॥

११

परेषां शत्रूणां हास्यमेति उपहास्यतां गच्छति यथा केवलव्याकरणाभिज्ञः एकस्मिन्नेव शास्त्रे चतुरः काव्यतर्कादीनां
कविशालायां हास्यमेति ६ अथ नानाकुलगतस्य विशेषार्थमाह एकेत्यामयोर्यथेनानुकूलविशेषस्त्वर्थः अथवा ग्रह-
योः एकस्थस्थानगतयोर्यायिनिशावास्यतयोः एतद्योगे भवति एकायनानुकूलेऽदिनगतः स्वयस्यात्तस्यतित्वात् वेदाग्र
नानुकूल्याच्चागतः वेदस्यानुवितत्वात् द्विषतां शत्रूणां समयोः समात्रे विराजते शोभते यथा शास्त्रार्थविद्याकरण
सौहृदयतां परिणतानां समयायो विराजते अत्रैव यतो यदि विरम्यकोऽनुनाथो याचनतायन्तेऽदितिनियतो नाघपार्थिवः यथा
यन्नेगमपरेकेश्रयायोगुलक्ष्याद्विघ्नाशिनोऽग्रनेतरा ७ अथनानातिथिफलेनकारणफलयात्रायामाह तिथिवत्तथी
नवमीचतुर्दशी एता विकालिदद्यः तथा विहिकरणेऽप्यथागतः अन्या नु तिथिषु श्रयणकारणत्वचामीकरवाजिवारण
भवति चामीकरसुवर्णं वाजिनोऽश्वाः वारणा गजाः चतुर्थी एवैव तदाभिवारणाइति चतुर्थी एवैविकृतिकथः विष्टिक

अयने न गतौ कुसोममयौ तु निशावास्यतयोः पृथग्वदयुक् विदधाति शिवाग्रमवित्त-
मनायो हि घनो विराजते ७ तिथिवत्तथोनवमीचतुर्दशी विदधाति विशिष्टकारणं च गच्छतः
भवति चामीकरवाजिवारणा चतुर्थ्येव नो तदाभिवारणाः ८ विकृतिर्यो व्यतिपा- ॥ ८ ॥
तदृष्टयो वा तिमिरासितवत्सु नक्षत्रेव्वा सनाशमायात्यचिरेण राज्ञा राजेव देवद्विलोम

रणं एतान्यवतदाभिवारणं भवति तदिति चामीकरादयः एतिरुपेते तेषां वारणं भवति विरोधिकारस्त्वर्थः अत्रैव नं
राभ्रराजयाविकासणी यनामसदृशफलाइति तथा च नदिविहिकते विरचयाति फलमिति ८ अथ नाना तत्रातिथ्यां व्यतिपा
तदृष्टगतस्य लक्षणमाह एतत्तत्त्वेऽव्यतिपातदृष्टयः सौतिथ्योव्यतिपातः पततिसाति विकृतिपातदृष्टा नतु नतत्र दृष्टम
ति तिथिदोषोऽपि भवति किमर्थं एकं विकृतिर्यावति अश्वावते कदाचिद्दिनमध्ये स्कन्दं भवति तत्रैकोव्यतिपातदृष्टान
द्वितीयः यश्चनदृष्टः सर्वकर्मत्याज्यो भवति सोऽपि न कर्मणः सकलस्य दिनस्य दृष्टत्वात् तदर्थं एकं विकृतिर्यावति वेधते
वा वे एतदृष्टस्य हेतिर्याचा व्यतिपातवेधतोरागतस्कन्दोकोज्ञातव्यो व्यतिपातकालेऽकरणीसके रविचन्द्रयुताविति
योयातिगच्छति सराज्ञा अचिरेणैव कालेन नाशं याति विनश्यति यथा देवद्विलोमाराज्ञा जोतिषाकवाकाना नाशमुपन्
यति ९ अथ नानातव्यस्तनितिथिलग्नवेलानां शुभानां विशेषफलमाह ॥ ॥

या॰ या॰
टी॰
३५

35

क्रूरेण नक्षत्रेण शुभेनापि योगसंयोगे भवति तेन न शुद्धेनापि शुभेन पर्वं भवति तिथिना शुभेन कार्यसिद्धिः लग्ना
शुद्ध्यूर्णाधीनोर्दितु मार्गो सिद्धिः तेन सत्कारणे वेदनापायः स्त्रवो निर्भवति शुभ शुभानि नक्षत्राणि याधिकार्यस्त्रवो
निर्भवति तान्यशुद्धानि नैवाधीयेणान्यायायापायाश्चक्राः शिवं भजन्तीति तथा गर्गः शुक्रास्तं च वेधेणोवेद्ध नक्षत्रा
णि तत्र तत्रशुद्धानि शुभसमक्तमेतान्यासृताः इति तत्र याम्यवर्ष्याणि कानि नक्षत्राणि तान्यवशुद्धानि याधिकानि सं
यानि तिथिश्च शुभः रिक्ताविवर्जितः राशुद्धद्यः शुभसंयुक्ते लग्ने वेदगोचरानुकूलगतः शुभः यथा नक्षत्रजीयवह्
शुभसमभावे स्थानस्तथा पंचकादेशगतान्तरेण वेदः सर्वार्थसाधकं इति १ इदानीं क्षयसंक्षयस्य शास्त्रागायाशुभानभवा
तीत्याह द्वितिपस्माद्वः क्षयसंक्षयस्य लग्नो यायाक्षयसंक्षयं करोति तस्य धृतिगुणविता पिवद्वगुणसंयुक्ता पि
यायानेतन्ते यथायथनंदार्पितस्य विवाहस्य सन्नारीतस्य नत्रापीरितस्य शुक्रलग्नेहोतासिद्धीणिविवाहस्य यायानेन

शोभस्थरेतणाधनेन गणेन कार्यस्य सिद्धिर्तिथिनशुभेन गणशुद्धमनाधनिसिद्धिमाद्वः
प्रायः स्रवो नितमा साकरोण १ नवा चैतधृतिगुणविताषि क्षयसंक्षयस्य तिथिषस्य
या शुक्रेणग्रहधनदार्पितस्य विवाहस्य गायाचक्रनारीतस्य ११ प्रतिशुक्रतूयास्य विहाय
हताशि याथः कृतेनन्यानिगमने महिराशुद्धितास्मरनाक्रलिताश्मस्वकालेप्रवेशसः गुरु २४

नेते ११ अधुना प्रतिशुक्रप्रतिषुधानमनेरोमाह सप्राचाधेणतिविधं प्रतिशुक्रमुके तथाव उदिनाथतो याधन
शुभमणयद्धारभेडवाक्षतशिवधेप्रतिशुक्रस्थान तत्रद्वयाधंत्रायास्य: यदितेन एवं स्यादिशि गशुक्रकरयास्थाप
वति एवं सा शुद्धिते एवं स्यामेव उदयः पश्चिमा याशुदिते पश्चिमा याशुरतः एवं प्रतिशुक्रे एवं उदितु यता यत्र शुधमको
वे कर्ममणवधन यतो यस्यो दिशि याप्रमः सप्त्रवेः तथा या लग्नस्यो शुक्रसवेस्यो दिशि प्रतिशुक्रमम द्वितीय तृतीयस्या
पश्चात्या वतंशोद्युरस्यो पंचषष्ठस्थवाययंत्रा सप्तमपश्चिमायां शुद्धमने वस्य सेनेनान्त्या दशमस्य हस्तियो य
कादशा द्वादशासाश्चामीध्या एवं यत्र शुक्रभ्रमणेन यत्रारंभवारस्येति द्वमभानिकमिकारमीति तत्र कतिकारिक्षु
समग्रन तत्र अष्टहिणास्यो युद्धा याहि शुक्रमसनतन्ते पश्चिमायां यतिप्रसाद मसकेतुशरस्या प्रतिशुक्रम इति द्विविधे
प्रतिशुक्रे अनेनेव प्रकारेण प्रतिशुचं हेयं प्रतिशुक्रे हताशिक प्रतिशुधरता अस्मानिस्ता वाहिरेता धाग्नानिविद्वता

वक्रिसौम्ये शुक्रवासरे पृथ्वी वक्रिः रविगोचरे तिर्यग्गतिसमेदेवारामसः क ५८

अथयात्राशुभेरेः सर्वैलोकस्वलोकेवलैस्तुयात्रारेफेत्याह यायिग्रहाउक्ताः केन्द्रगौयौ समतेज्रकृत्तः सिंहिकानेदनुश्चित्तियायिभिर्ये
हेवीयात्रिनेत्तस्थातामभेरेणात्मनेतायात्वैरज्ञकृते: गतोराजाशत्रूणाचक्षुक्तानुक्ताहिनाहृति यत्केशात्विनानाशयतीत्यर्थः यथावी
रफलाबुद्धेनह्यलक्ष्मो कीरयीतस्मो त्रैलोक्यकायेसमामकार्यो त्रैलोक्यलाभेसति शुभमामकार्या मममामकार्यम् यथोत्रैलो
क्यमपिलब्धा अन्यदपिलब्धुमिच्छति तथाभूतो ९२ अथयात्राकादिशुभितानामनेनिषेधमाह सर्पिषाहृतेनभुक्तावारणेनहृ
त्तिनाखवीरिशेगाकेत् एवंजयामनन्याः मत्स्यंभुक्ताश्वेनपश्चिमांदिशंगाकेत् एवमालीरेणभुक्तानौमंजुष्टकृत्वादिशंगाके
त् यैयाणेनेत्यर्थः एवंगतस्यनपस्यश्रयः शत्रवः प्रतापैसोढुंनशक्ता नैत्यर्थाः यथाकलभायनलवतसाहस्तिनःगंधहि
पस्यमदनहस्तिनःहानगंधंसोढुमशक्ता ९३ अथमनःशुद्धेसत्योसर्वयात्रासिद्धिर्भवतीत्याह एकतएकस्मिन्पद्देसमस्त

पार्थिवमौलिमालाभिरसहवनत मैत्रेयः ११

दीर्घविनैयोधिभिगात्मभेरेकेणाहिनाहृतिवशमरीणां त्रैलोक्यलाभेपममामकं
यौतसोद्धुणवीरफलाबुद्धहः ९३ सर्पिक्षिलाशनजश्चः पयसोवभुक्ताप्रवीदिवारणं
रथ्याश्वनैश्यागाकेत सोढुंप्रतापमरयोनन्दपस्यशक्ताः गंधद्विपस्यकलभाइवदान
गंधम् ९४ एकतश्चसकलानिनिमित्तान्येकतश्चमनसः परिशुद्धिः चेतसोत्रहननापि
येनभीमोक्तेनाधिविजयाज्जयहेतुः ९५ शोभनाश्वगतिकेन्तात्तातशुद्धगतयोधिभमा

लिनः कौलि शिवमित्रविरचिते

लानिसमस्तानिनिमित्तानिशुभानिविद्धानि एकस्मिन्पद्देमनसःश्चित्तस्यपरिशुद्धिः मनसोपिसहसाकथितान्येवरोगेस्याममीभि
यमस्ति तद्धयात्राजयः अथच सद्धस्माहाशिलितदाराणोपिजयः तथाच मनसोवायुरपिविजययाहेतुः किंतयस्य विशेषनय
स्य शुभयस्य यात्रयसवस्तःकारणमिति ९४ तत्रतावद्धुभस्यवातस्यलक्षणमाह भृशयः शत्रवश्चगतयोयाः तथाश्ववाजि
नः कुंजराः वराश्चा वाजिनोश्वाः कुंजराःहस्तिनः येषांशातशुद्धगतयः पोरिज्ञातातशुद्धगतिर्येभिमानितोमनसशीलाः
एवंविधाश्चसः शुभवामारुताभिहितवत्सः मारुतेनवायुनाभिमुख्येनहतोवहरोयेषांत्ततथाभूताः वनश्चलितपिवका
पियांति वनुत्ततोयथानुलाविः मारुताभिहितारत्तसुतोयाति तुलशब्देनएत्स्मातिहद्रस्तुउच्यते अर्कवमउत्ता यनेनवायु
दंतस्त्रयोयत्तोमुकलतोजयहेति ९६ अथशुभवायोर्लक्षणमाह ॥

यो॰ या॰
टी॰
३३

36

प्रनिलेवार्थे अनुलोमगते पश्चिमभागस्थइत्यर्थः अहलिलेयाहलिप्येनयोयाति यथाग्रवेसाप्राग्रेधंगाच्छति प्राग्री
ध्याहविलाम् हलिलाहेनत्या नेत्स्याग्ग्रिमा पश्चिमायायाधवी वायव्यादभहो उल्लादेस्यान्नो प्रवेसमभोसगोधेर
हत्वावस्थयागतः यात्रुर्णावलाकारणानिरेते गमलेयाग्मयाविद्यते यस्माप्रोरभक्तिमान् २६ अथ जयलहरामा
ह यस्मिन्काले तत्रनामस्याभोजनपानस्थाशनमभोजनमप्ररत्नादीनेमत्रीनावासनसावद्यारणपतेयामधवतउ
पपत्तिसस्याभिलीभोभवति नकेवलमतेषांयावद्यमद्दालिलिनानावाजिनो प्रमदः स्त्रियः तितिर्भूनागागजावाजि
नोस्य्राः पतेषामप्यद्यत्ननउपपत्तिरितिर्भवति तद्यनस्मिकालविजयस्थारत्रणाहतयुद्धाहिलिमिति २८ तत्कालिक
मलग्नस्यपेशाकातावेतन्निग्रहाणाउदितोउदयमप्रामातेशुभाणशुयाग्रहः स्थितः सलग्नफलदेनलग्नस्यः फलेर

अनुलोमगतेऽप्रहलिणानप्रभोरेहस्वयोनिलेगते निमित्तानिभक्तिमानिवृअसमंहेतिव
लानिविहितो २७ उपपत्तिरथवालोयदानपानाशनरत्नवासमो प्रमदाहितिनागा
तिनोविजयदाश्वणहतेनतदा २८ लग्नस्यपेशाउदितग्रहायलेशुस्थितोलग्नफलोवि
दने यत्नानतोनसभवेद्दितीयः स्थानेषुषोषुपिचिन्त्यमतत २९ ततोऽग्रकालेग्रहः
भाग्निमासतेमनोहिविभुत्वनहोष्टिकाशुके: ॥

हातीत्यर्थः यत्नानतोनः सभवेद्दितीयः इतितातुदितभागान्तेग्रहमन्यथातिक्रमस्थिताः सग्रहोद्दितीयोभवत
ततोयस्थानसंज्ञतस्यइत्यर्थः स्थानेषुषोषुपिविशेषमतत् शेषश्चद्दितीयादिस्थानेष्वतच्चिन्त्यम् तद्यथा लग्नराशिग
तउदितभागात् द्वितीयराशेः लग्नोदितभागान्न्यूनत्याश्चभागाः ततीयस्थाने एवंशेषेष्वपिज्ञेयमिति तत्रावनीतो
शकाद्यः यदाग्रहावपलोऽर्धविशड्ढाणानमकेशाते अग्रऊन्ताश्नहभागाधूमस्थानोभवेस्थितः हश्याग्ग्राहितभागाश्च
तेशुर्यास्मिन्स्थितोग्रहः लग्नस्थइतिवाधव्यसावन्तेन्यशुचोपरि द्वारशाश्यः ततो ```` तावत्सधनस्थितः एवम
न्यादृशीज्ञेयाग्रहस्थानस्थाग्रहेतिलो यत्नतोनान्यस्थानानिहेयान्येवशुभाशुभेति २९ अथग्रहादिभिरवकालेगतस्य
यात्रासफलामवतीत्याह यदेशकालेः गोचगवकालेः गावगनुकल्यमाचार्येणसहितागोपकम नयेषरवि

यात्रायामिति ... समाप्ताः वेदम ॥

जीवः सप्तमनवहिबुकपंचमगतोवक्रार्कसौरवष्ठत्रिगो सौम्यः षट्त्रिचतुर्थपंचमगतः सर्वैशुभोनेशुभाः शुक्रासप्तमष्ठद्रु
शत्रुसहितः शार्दूलचासमकृत् इतितेनतत्राशुकत्यन्न भवाहस्यामान्यनराशिना लग्नेनभाशुकल्पनशुभलग्नमग
केनमाकतेनवाशुक्लाचशुभेनाशुकल्पनाशुकलापस्थनमनसावितेनशुद्धेननिर्विकल्पेन शुद्धेमेचरज्ञलामसूयः वि
युतातारिता शुत्रलामस्यघात्स्वनेनेनशहैनमेवशाहेनमधुरेणहृष्णावर्षेणनविकृतेन काशकेनरस्थनशुभाशुष्ठवर्तिः
ना पतेरजकलेर्गता विपाशात्रेणातिरसंग्रामागनेवधूसनामस्थाति यथाहिपारदलीसारामिसशुलेषुलसंहितापति
नीयमस्थाति २० अथरूपस्यघात्राकालेयस्याशुभदशावतेनतदाघात्रानकार्यस्यादह देवेनयाककर्मणाशुभेनदी

तिपोः प्रमग्रातिरणातिरेवयुंलिपः समूलेमरसीवप्राघ्नेनी २० देवेनहीनः परभीषणा
पैयातोतिकुक्रमेणनघस्यहानिः स्वशक्तातीतानुपूर्वेसमनीवेकल्याशतिशोप्रतिवा
दिभीतिः २१ देवान्वितः साधुजनापकारीप्रभावमेत्रोपमशाक्तियुक्तः भुक्तेमहीम
पगावाप्यघात्रांसमसर्वविघाबलपातियात्रां २२ गोचरेणशुभदः शशीनचेदहवलं
परिशोधितोपिवा सर्वदाशुविवृष्यकालतोयायिनोफलविनाशकद्भवेत् २३

नः शुत्रुकलयहादिना शुभेनदशाकालेनहीनोरहितः परभीषणार्थे शत्रूणांभयार्थं यातोगतः राजास्वश
क्त्यतीतः शक्त्याहीन शुहानिःक्रमेण क्रमेणद्युःखेनयाता यथाकश्चित्पवेशमनिराजस्थेह प्रतिज्ञाकृत्वा यः
पोषवादीशुरः गच्छामीति ततावासकालेशोभसतिप्रतिवादिभीतः स्वशक्त्यातीतः शहानिकक्रमेणनयति २१ अथ
शुभदशाकालयुक्तेनराज्ञायात्रायांस्येत्यादः यात्राज्ञादेवान्वितः शुभेनयाककर्मणासंयुक्तः यहाशुकलेनशुभदशा
कालेनवसाधुजनापकारी सज्जनानामपकारशीलः मेत्रोपमशक्तियुक्तः शुभमन्यासाहशक्तियुक्तसम्पूर्णा
ग्रामवाप्यभोगंभुक्ते कीदृशीसर्वविघाबलपातियात्राबलैः सर्वैःसहवर्तनेयोतो २२ अथाशुभेवेदयात्रानस्येत्या
ह वेक्षहायघर्ष वेदायरेताचेणशुभदेशोचरात्केशुभस्थानेशुनस्थितः यथाहवर्गपशशोधितोपिनशुभः

यो॰ या॰ टी॰ ५१

37

कालेनाप्याप्नोतीत्यर्थः यथा शुभकालेनाव संजातः सर्ववाधः सर्वसां दिशि उत्तमः फलविनाशकृद्भवेत् २३ अथ च एवं ग्रहाः सर्वे पवग्रहाः शुभफलदा भवन्तीत्याह अथ सर्वे पवग्रहाः वेदस्य बलाबलान्याश्रित्य शुभाशुभफलाय वेति व लवति वेदे शुभफलानि बलहीने शुभानि यथेन्द्रियाणि कर्मेन्द्रियाणि बुद्धीन्द्रियाणि पञ्चानीन्द्रियाणि यथा मनः समीरि तानि सत्त्वानि कर्माण्यप्नोतीति न पुनः केवलानीति २४ अथ नीतल लसमाह ततः सर्वतः शोभनं शकुनं सर्वतः सर्वं स्याच्छानि ततः शोभनं शकुनं गोप्ता तन्नाशो मरणमेव करोति केचिदाचार्या एवमाहुः एवं कथयन्ति स्म यदि दृष्टं तेषु यथा पीनमित्येसंजातः शुभवातत्तत्कृते यातो यो ऽवं यस्य केन विद्धाकृते यस्य बालकृतेन तत्सर्वं निष्फलमिति तथा च कश्यपः यत्तते दृष्टे संजाते यस्य पीनमितो ऽद्भवं यस्य बाले समुद्भूते यद्दलाकेन विकृते तत्तते निष्फलं सर्वं वि

शास्त्रस्य वेदस्य बलाबलानि ग्रहाः प्रयच्छन्ति शुभाशुभानि मनः समीरितानि यथेन्द्रिया णि कर्माण्यप्नोतीति न केवलानि २४ सर्वतः ततः शोभनं शकुनं गोप्ता तं मरणमेव क रोति केचिदाहुः फलं बलाकाने दृष्टं पीनमितं बालकृते च २५ शकुनं तिथिनलाभेक्ष यात्रा यासनाद्ये परमपि विजिगीषुः बालयेत्कृत्स्नः यदि शकुनं निमित्तं समवेतो विशु द्धिर्भवति तदा निःशेषं सर्वकार्येषु याने ॥ दिनकरहितसंज्ञावाशके या गलमगाते ॥ २६

नानकं मणीविभिः इति २५ अथ यातः कार्यवशात्त्वं यमगमने सति ऽन्यत्रादिको वर्णयिके वालयेदित्याह शकुनेन शकुन निमित्ते तिथिनेदादिकाभेनतत्क्षेत्र एवं पवेशुभानां लाभे सति विजिगीषुः राजा यात्रा यासनाद्य परमपि शुद्धयानः शुद्धा वात्र भक्तिप्रमकः बालयेत् कश्मात तपे यद्य मतः तेष्वात्तने निःसिद्धं येवमिति यावत् शास्त्रिग्रहणाद्वा हनवस्त्रविभूषणादर्थ ण वर्मायुधोजनानादीनि तथा परमपि पूर्वस्य बालने यात्रा स्थिते ततः कृत्स्नस्य नीतरेनि देवः तथा चरलाबलिः वाहनवस्त्र ण वर्मायुधाजनानादीनां निर्मलमात्मनस्तं भवति नृणां यायिनां स्वगृहाद्यदि शकुनं निमित्तं समवेतो विशुद्धि विभूषणाद्रूपणवर्मायुधाजनानादीनां निर्मलमात्मनस्तं भवति नृणां यायिनां स्वगृहाद्यदि शकुनं निमित्तं समवेतो विशुद्धि तिति तदि देशे शोभने याने गमने सर्वथा शुद्धिर्भवति यत्सर्वकार्येषु याने गमने निःशेषं शुभमिति २६ अथ नाग्रहाणां दिवस फलानि भवन्ति सत्राद्या वेवादित्य साह दिन

भुधनार्केमस्याह भौमिनः केन्द्रमसउदृष्टेन तल्लग्ने कर्कटेन नवांशके तस्मिंवृन्दस्मिलग्ने वा तद्दृष्टि तद्दिवसे वा योगानेतान् ह्रव
विरहाङ्गनामभवति योविमेवड:ाविता भवति यथाकर्कशागुवातिकठिना यातथावतोहृद्धास्त्रीपिच्छड्गना भवती
ति २८ भुधनाभौमस्पदिवसफलमाह भौमाढ्ये शेगारकः तेनुमेष वृश्चिकयोरेकतमे गारके लग्नगते वा तन्नवांश
कोदृष्टे वा तद्दृष्टिनितोस्त्रिवा यानस्पयात्वेधोवेधमथेनाशं करोति यथामनोभवायेन कामान्लेण भ्रपाथपरोभुव
नशेविविश्ववेनमयथर्जितेन यामनापरस्त्रीसेसेवितातस्यति २९ भुधस्पलग्नेमिथुनकन्ययोरेकतमेबुधविलग्नः

उदये शशिनाय्यवांशके क्विभवतिमनोनविरहाङ्गनाः यमदाभिवयानयोवन्नोरत्यर्थमम
वायकर्केयः २८ भौमास्यागेशेदृतिवाधयाथाकरोतिवेधोवेधमथेनाशं सेमेविनापाथय
परोभुवेनमनोभवोधेनपरांगनेव ३१ भुधस्पलग्नाशकवामेषुयायानरोस्त्रीणयतिसका
मे नवाङ्गरक्ताग्रवांगनेवविरुद्धवद्धामदनाभितमे मगराविलग्नांशदिनेभुयायाहिता
नुवेधपित्तकामद्दाव नाथवभक्ताममनसाउकलाः कलाभिवृद्धेरतिदाहिताच ३१ ॥
यात्राभगोरस्पाहिनांदृष्येभ्रस्त्रीणातिकामेविविरिरियाते विलासिनीकामवशोपयाते
भावेरनेकैर्मदनालवेव ३२ तमायनमानमः ॥

लग्नगते वा बुधनवांशके वातद्दृष्टे तद्दिने वा यायामानरंशुकं कामयत्यर्थंपरां मंस्त्रीणयतितर्पयति स्वावियेनं करोतीत्यर्थः य
थास्त्रवांगना प्रधानस्त्रीभावानुरक्ताविरुद्धवद्धामकेशलामदनाभितप्तकामामनांशीएच्छति ३ः भुयपयोराह उरुवेह
स्यतिविलग्नेधनुर्मीनयोरेकतमे तस्मिलग्नगतेनवांशकादृष्टेवातद्दिने वा याथायाहितानुवेधहितमेवानुवेधायस्पाद्दि
तमेवबभाति स्थिरीकरोति वह्लीकरोति तस्येवापिमनेकामरोच ग्रभिपीत्यकामरा यथाभक्तापतुनोयाभाया
मनसानुकलाविनोकलाभिवृद्धेः कलसंवर्धनायरतिदाहिता च भवति ३१ भुक्रस्पाह भगो: भुकस्पांशेनवांशके हृष्टतल्लग्नेरेकतमेतद्दिनेभुक

कोपे तहष्टेवानुरुषि भुके नवग्नावियाहणार्षांसेमनकिवद्धानेसकेमै कामपीडामाति सर्वस्त्रीकोगे रि॥

यो॰या॰
टी॰
२५

यथा विलासिनी नेत्रवेश्या कामातो शुद्धसंकामिनं मनेकैर्भावैर्विलासादिभिर्बहुभिः २२ अथ शनैरा.... शनैः सौरस्य मूलमभागे शुभा-
नेऽस्य दिवसे तद्वारे तस्यै षष्ठे मे शकरके भयानक तस्मिन्ल मे गते तद्योग नवीशके वा याम्यां प्राणान् किरास्येष्वाजितो विलोक्य ति प्रा-
णान व क्षिपते यद्वा प्राशिरहणा हृदयं तत्र स्थने तथा एवमादिकान् विलोक्य ति उत्पादयति यथा का मान्धोऽन्यत्र सकामा पु-
रुषका वनिता स्त्री निषेविता पामा विहातृ दोषाजनयति २३ इदानीं याग्रा याधान्यमाह याग्रालग्नं च हीना लग्नं शुद्धा शुभा-
शुभावहीना शुभग्रहा शिशु भजनवां शुभकविलग्नदार्ति कोपत्व यया शिमित्याद्दिकं गुणैर्रहिताः अन्यैरपि गुणैर्विता सं-
युक्ता ग्रहजपाल्लिके नकफलनयति संनिगद्य क्ता मनसः चेतसः प्रीतिं तोष्टिं न करोति यथा वनिता स्त्री सल्लक्षणा शोभनेना
लंकारेण युक्ता रूपसमन्विता स्वरूपा प्रद्वेषशीला दुःखदा पुंसः पुरुषस्य प्रीतिं न करोति तद्वदिति २४ अधना लग्नशुद्धि

मूलमभागे शुभानेऽस्य याम्यां प्राणान् किरास्येष्वजितो नितिशोभान् । अन्यत्र सकावनितेव मो-
हानि वेशितानामस्य मोहितेन ॥ २३ ॥ लग्ने च हीनान्यगुणान्विताऽपि तुष्टिं न यात्राऽमनसः क-
रोति । सल्लक्षणा रूपसमन्विताऽपि प्रद्वेषशीला वनितेव पुंसः ॥ २४ ॥ लग्नस्य शुद्धिः शकुनै-
र्निमित्तैर्विज्ञायते तैः करणैन सम्यक् । अनन्यभावाश्रयसंप्रहृष्टैः कौलीव पुंसः चरिते
विदेशे ॥ २५ ॥ छाया शुभाशुभफलानि निवेदयन्ती लक्ष्या मनुष्यमनुपश्चाद्विशुलक्षणज्ञैः ॥

सम्यक् शुभानि लक्षणान्याह शकुनैः शुभलक्षणैर्निमित्तैः चिह्नैः शुभसूचकैः अंतःकरणेन शुभेन चेतसा लग्नस्य सम्यक् शु-
द्धिर्विज्ञायते एतदुक्तं भवति लग्नशुद्धौ सत्यां शकुननिमित्तानि तः करणानि सर्वाण्येव शुभानि भवंति यथा परदेशे मनुष्यस्य वि-
देशाः परदेशे चरितैः शीलैर्विहितैः कौली कुलीनता विज्ञायते किं भूतेश्चरितैरनन्यभावाश्रयसंप्रहृष्टैः नान्यभावाश्रयेण संप्रह-
र्षा येष्वेताः अन्यस्मा वस्मै मारणाश्रयः सन विद्यते यश्च पुष्कवरूपा रस्तर्षः २५ अधुना शरीरच्छाया प्राधान्यमाह शरीरान्तर्गं मनः
छाया शरीरकांतिः शुभाशुभफलानि निवेदयंती कथयंती लक्षणज्ञैः छाया विद्भिः मनुष्यस्य पुष्पस्य शुभत्वं च ज्ञायते शु-
भविभविरोग लक्षणलक्षणीया विचार्ये त्यर्थः तेनोग्राणि निवर्हिषि शरीरवासि पितेजोग्राणि तेजं संबंधि नोग्राणि

देवगुडियां सप्तर्षौ

तथा च स्फटिकरत्नघटस्थिता दीपप्रभा स्फटिकस्थानेष्वेव तत्र स्फटिकरत्नं स्फटिकरत्नमयघटः स्फटिकरत्नघटा
श्रितस्थिता दीपप्रभा यथा बहिःप्रदीपितं तमः सर्वं विकासयति तथा तस्याः कायायाः विकासयतीति एवं तां स्मि
यमाणा महाभूतानां सर्वे धनी कायायां दरिद्रो भवति तस्यां लक्षणं करोति २१ तथा शावकवर्णात्पीतकायालक्षणमा
ह महीसमत्वयुक्ता पीतकाया धनाढ्यो भवति तदा तस्य हिनस्ति लाभकर्म नष्टाः कारकाः रोगानपहरति क
र्णशूलेन पतनं सर्वं पद्मानि भवति संयोगः शोभनं रोगा भवति यस्मात् स्मरतः शरीरं शुभमर्थं भवति तु
ष्टिश्च तुष्टिः सूर्यलाभो धनप्राप्तिः प्रयुद्ध्यः प्राभिमुख्येन कार्याणां युद्ध्यः पतान्यपि करोति शत्रून्हन्ति विघ्नान्
धर्मसंग्रहं करोति २२ अथ नानाप्रकाराः कायायाः लक्षणमाह शाण्डवादवर्णकायायाः श्यामसंयुक्ताः सिता

तेजोराशिमवाप्य पिशितप्रदं घनी दीपप्रभा स्फटिकरत्नघटस्थितेन २१ श्यामपद्मिनीतेन
रोमकेशा कायायास्तु गोष्ठीमहीसमत्वा नष्टार्थलाभप्रदयाकरोति धर्मसंचार
न्यहन्ति ग्रहान् २२ श्यामसिता कृहरितानघनाभिरामा सौभाग्यमादेव सुखाश्च
रयाकरोति सर्वार्थसिद्धिजननी जननीव राज्ये कायाफलेन शुभतोऽशुभमादधा
ति २३ वर्णाहरयानसहमा पिवर्णा श्यामलोचनविक्रमैः सप्ततापैः शत्रौ यी तिस्रः
सिनो मानयाघहिंसि सिद्धिर्वा कृतार्थसंपदने ध

श्वेताभोरशाघातगुणाकानिर्मलेन वर्णः हरि
ताहरितवर्णा श्यामपीतवर्णो वर्णः नयनाभिरामा नयनाभ्यामभिरामा नयनाभिरामा सा च सौभाग्यमादेवसुखानि प्रदु
याकरोति सौभाग्यं सर्वजनवल्लभत्वमादेव सुखं तथा शरीरसुखं वृद्धिं प्रदुदयकायाः पतान्करोति यथा सर्वार्थसिद्धिजननी
सर्वेषामर्थसिद्धिजननी सिद्धिदात्री जननी च माता च यथा सर्वप्राणिनां माता हितकारी भवति तथा शुभतोऽशुभं विनाश्य
शुभं शुभफलमात्मनि करोति २३ अथ नानाविधकायालक्षणमाह श्यामीपीता कायायाः कर्णा कायमीला ग्रहस्थान
भिभवतीयास्य सहमापि वर्णाय शत्रुसकलमलस्य हेतुः सर्वाभ्यासः हेतुर्वहस्य ... वर्णेन ... कालिः शुक्लादीनि
विक्रमैः सप्ततापैः तत्र मारी ... कर्माणि ... विक्रमाणि ... सप्ततापैः ... हिंसायुक्ता ॥

यो॰ या॰
टी॰
३५

39

अथवायवीनामसीकायायाद्वयस्यलक्षणमाह मलिनधूम्रकसेति धुनिलोत्यावायवीकायामलिनामलिनवर्णाधूम
म्राधूम्रकालिकेतिनाहत्याकसवर्णापापांधाडधूगंधानुनयति वधबंधेतिवधोमरणं बंधोबंधनेत्यादि पीडाप्रभृतयः
प्रलाभः प्रयत्नाशः सर्वितनयनमनाशः पतानिवस्थानिकरोत्यास्थिति ४॥ अथनाभस्यलक्षणमाह प्रतिनिर्मलेति
यावत् भावयुक्ताभावेयस्युक्ताश्चसंतानिशयनोसानिधिरिवसर्वार्थेति यावत् सावधवकवर्णनिर्मलवर्णाश्रयेस
भवतिधूम्रवर्णनामित्यर्थः इति श्रीमहातत्त्वविचिंतायांयोगयाज्ञवल्क्यमिश्रकाध्यायः पंचमः ५ अथवल्लपदारा
धाधायाधायते तथासावेवस्फिकनेनाह धूम्रकृत्तायदेवादिशाम्यतयः धनरायकोधाम्ब नयथा सर्वेसांधूम्रकृतःऊ

स्फटिकसदृशरूपेति गगनेत्या शकाश्मं भवा नाभसीकाया स्फटिकसदृशरूपस्याः ॥

मलिनधूम्रकसापापगंधानिलेभ्यानन्नयतिवधबंधध्यायनर्थार्थनाशो स्फटिकसह
शशनाभावयुक्ताप्युसानिधिरिवसमनोत्याश्रयसावृणवर्ण ४॥ स्फटिकसदृश
पेति इति श्रीमहातत्त्वविचिंतायांयोगयाज्ञवल्क्यमिश्रकाध्यायः पंचमः ५ अथ
द्वाहृताशयामानिर्ऋतिवरुणानिलयज्ञशिवाख्यदिशा अनर्कसितारतमारविज्ञा
ग्राशिसोम्यहस्पतयः पतयः १ शाखासहेतावरुणाः सवज्रोहेमायवासकमयोमहे
न्द्रः विचित्रमालाधनरक्तचंदनैः सोम्याप्रहरणवहननीयः २ अथमंत्रनभीयुताःस

[illegible]

ताशांमिनमंयायमोदक्षिणस्यां निर्ऋतिनैर्ऋत्यांवरुणःपश्चिमायां अनिलोवायुर्वायव्यां यक्षोवैश्रवणउत्तरस्यां शिवई
शानः सपश्चमत्यां अनर्कः आदित्यः सर्वस्यां सितःशुक्रः आग्नेय्यांअंगारकोदक्षिणस्यां तमोराहुर्नैर्ऋत्यां रविजःसौरःप
श्चिमायां शशीवैवायव्यां सोम्योबुधउत्तरस्यां बृहस्पतिरैशान्यां पवंक्रमेणपतयः १ अथेंद्रलक्षणमाह महेंद्रःशा
खासहशाखायुक्तः पेतावरुणाः पेतवर्णागजारूढाः सवज्रोवज्रहस्तः हेमः सुवर्णमयः अथवाहेममयः काञ्चनः स
वहननीयोर्चनीयः केर्विचित्रमालाधनरक्तचंदनैः विचित्रैर्नानाप्रकारैर्माल्यैर्धनैर्विष्टैः रक्तचंदनैः सोम्येनप्रभनेना
वहारेण २ अस्याह अथोनेनमभीयुताः सलोनोमितिमंत्रयुतेनोयतः ओरस्मेरच्छ स्वस्त्यर्थीनमानवपारम्नाधूम्रकृत्ता
मिदेहस्येसम्यस्त्रिवस्य धूम्रकृतदिशाहवींदिशामभिगृह्णात २ ॥

अथादित्यादीनां लक्षणमाह सहस्ररश्मिरादित्यः स्वर्णताम्रनिर्मिता शुक्लकांतिः प्रतिमा कार्या क्षीरशीतलचंदनकृतानुले
पना रक्तचंदनेन कुंकुमकर्पूरमिश्रितेन कृतमनुलेपनं येषां सत्सु रक्तवस्त्रावृतः रक्तपुष्पमालः रक्तध्वजः द्विद्भिः तानेत्यामस्थक
नेमणिभिः भूषिता लक्षणा ४ सूर्यस्य देवपादित्यस्याग्रतः पुरतो दातव्यम् एवं प्राकृतमनरजसा वर्तमानमित्यादिकमन्त्रे
तिस्रवासमावस्पति जगद्वीतान्नेन वशति स्वदिने न मधु कोमस्य होम पूरस्कारस्याग्रतः कामधावीमवादिशायायात् ५ अ
थापगः इन्द्रामूर्तिशीर्षाः अग्रेपदेशोनतभुजाः कलकेनस्वर्णेन वा प्रेरितः प्रतिमा कार्या रक्तशुभ्रध्वजः रक्तकुसुममा
नि रक्तचंदनेनानुलेपन्तेन वलिः होतहतचयानेपिवेतमेवः १ शुक्रमाह दितिसुतः शुक्रः चित्रः कार्यो वामतो वार्धकायः

पूज्य

ताम्रजनाथतिकातिः सहस्रयोगारक्तचंदनकृतानुलेपना रक्तवस्त्रकुसुममधजोविताकुर्वे
कोनमणिभिः प्रभूषिता ४ शाकमस्वर्यपरितात्रुहस्तमेवेतमभस्मावेः श्लाला शौ
रीस्नेन यूर्तिधायायाभ्यावीपुस्कत्यातिनेशाश्वको ५ अथ वाहः कनकेनैव कार्यो रकोधनः
कुसुममेवंदनेन पायसवलिर्हुत यशीर्षित गीषामेत्राहतेहतयोनेपिवेति १ कार्ये विशो
तिभितरकवीमयावार्धकायोनानारूपः कुसुमवल्यस्वर्णविचित्राधतस्त्र शुक्रन्या ७
तिश्वमतिवपदनेन चमस्याग्रत तेलिकवाधायाङ्गूतन्हेनामेततमिदोस्तदाशी १ प्रथाम
वेशाघतरपहस्तपमसकृत्यमधकशुक्लांगे तिलोदनेनसमामसमयेयमेनदस्तेचन

वामेवामवर्तिनं दक्षिणपार्श्वोदयं योवायः लिंगः संबंधिनमर्धकायं कायार्धशरीराधंप्रस्थ अर्धशरीरमार्या प्रति
त् तस्य शुक्लमहिलावर्णा कुसुमवलयः कुसुमनिमालिनिपुष्पाणि वलयउपहारादातव्यः धूमः विदु केतवः विचित्रा नाना
वर्णाः प्रस्य शुक्लकेत्याति प्रमतिमेत्रेयंदत तेनाभ्युजनदहेनोशुकार्याग्रतलोकवा तेदाशोशांगेयो हिमांजेनमिकत्या
यातद्वजेत १ यमस्याडीलक्षणमाह यमस्याप्रमयकमलोहमधोशायतदलुहस्तशायतेदाहहस्तपमसकृतमधज
पुष्पगंधं सहकृत्सनधजेनशुचीभोदयस्ततमेवविधेतिनेदोहनेरभ्यर्चसेतन्मसमोममथेः मधमेत्रदोः प्रस्यामन्
नमितिमेत्रेणतपः कार्यः ८ सोमस्याह ॥ सोमस्यागारकस्यात्पत्ता ब्रह्मसंहयाम शितिस्नायः प्रवालमयः कार्यः

प्र

श्री

रामः

घो॰ घा॰ ही॰ ध॰

40

तथा रक्ताः स्तनोरुकमाला रक्तानि रक्तवर्णानि धूम्रवर्णेन कुसुमानि मांसैः पक्वामैः छिन्नाछिन्नैः बलिः तितिः स्तनसंध्या
रकस्मात्रिशूलधृत्याभिमन्त्रणेस्तुतिः कार्या एवमनेन प्रकारेण घमांगारकादिकलाथो नरपती राज्ञागमनेश्वरः कार्या इति
ग्नौ दिशं व्रजेत्तत्र गच्छेत् ५ निन्नतरथो ललनामाह भैरवाभौ वर्णी घोरानिकृतिः पटेकृता सर्वैः पुष्पैः फलैर्धूपदीपैः सहिता
तथा हस्तमालैः कुसुमैः पुष्पैः धृतैस्त्रिशूलखट्वाङ्गखड्गकपालकपद्मैते निन्नतिमन्त्रशोधनामन्त्रमनेनपटेत ६ अथ वायव्यां दिशि बलिदा
नमाह शशोकचतुराङ्गः स्वरदाक्रमयः स्वरदाक्रमयः देवदाक्रमकृत्य प्रसितैः कुसुमवर्णैः कुसुममांसैः पुष्पैः वस्त्रैर्धूपदीप
हारैः कृतोपहारः अस्माहमन्त्रनिमन्त्रः कथानश्रियः इति कीर्तितश्च क्रमः स्वस्तिकाद्याणोनचन्द्रादिशिगमनेन स्वस्तिकाद्याणोनि

भूतिः सार्द्धं पिनाक्यं संस्थितानाभौमस्य कांस्तनोरक्तानि धूम्रवर्णानि कुसुमैः पक्वाम
मांसैर्बलिः अस्मिन्नधेपदैस्तुतिः हितिमिवन्तस्थसंध्यागारकादिकलाथागमनेश्वतो
नरपतिः कर्मायुक्ते हितेशो ५ भैरवाख्यतिकृतिः पटेकृतासर्वपुष्पफलधूपसहिता
एतेनिन्नतमन्त्रवोदितोक्तक्रमात्कुसुममधुनावरा ६ स्वरदाक्रमयः शशोकृतराङ्गः कु
सुममांसैर्मितैः कृतोपहारः निन्नतिमहितस्वस्तिकाद्याणोत्ततिमन्त्राणस्यकीर्तितः कथा
नः ११ पश्चार्द्धं नत्वजनतमधेनलेखं पापान्वितमहाराद्यासुसहितौ कर्माहतेनबलिमपि
घावकान्वितेघेतेशानेवरुणाइति तथा हुतः १२ मारथोनीलकाराक्षशोभीकुसुमैः

नतिसहितेनाङ्गेशः कलाग्नेहितिमन्त्रः ११ वाक्यमाह नलेखं वरुणानतमधेपापान्वितेन पूशाशुद्धं सहराद्याग
दाग्नके शुद्धसहिते पद्मसहिते उहनेबलिमपि कृता कीदृशी घावकान्विते घावसमन्वैः मन्त्रैरन्विता घेतेशानेवरुण
इत्यनेन मन्त्रेणाहितो ब्राह्मणान् त्यागात् एवं कृत्वा नतः पश्चिमां दिशं व्रजेत्तत्र नैवेद्यादात् १२ मारस्याह मारथ्य नेत्र स्पा
वोषतिमानीलकाचाक्षशोभी कुवेलाकाया वस्त्रमाल्योपहारैः कुसुमैः कुसुमवर्णैः कृत्वा शालादेवी स्तबमन्त्रः तोरवोव
करणाशानी पुरस्कृत्य पश्चिमां दिशं नैवेद्यादात् १४ ॥ ॥ ॥

॥ ॥ ॥ ॥

वायोराह वायोः श्वेतमूर्द्धिः ध्वजमृत्तिकाभिर्वृत्तिर्वाविधेया कार्या श्वेतैः शुभ्रवस्त्रधनाद्यैरादिग्रहणाद्पद्मैः इत्याह
नन्दी यावा तेजा मनो वेत्ति मन्त्रो जपः ईश्वरस्याशा वायव्याशायां स्थितं स्थापयेदित्याशां गकेनमुद्रितस्य ॥ १७ ॥ वेश्याह सोम
स्यैवेत्याप्यायस्वेति मन्त्रः अन्यत्सर्वे तथैव स्थापयेत्तत्र तत्र कुम्भमंगधप्रभोपहारैः प्रतिमादिमंत्रं श्वेतं वाञ्छ सोमसूत्रेः शुक्ल
तावायोः काशादौ योग्यायाम्यजेत ॥ १९ ॥ धनदस्याह धनदस्य कुबेरस्य हारकाकनककान्तिः प्रतिमाकर्पानं सर्वैरत्नैर्विभू
षिता लकुता समरोहारयाग्रका विचित्रैर्नानावर्णैः रत्नवस्त्राद्येः भूषिता तथा तत्रैव कुम्भमंगधप्रभोपहारैः रत्नसौभाग्यो
श्रीसौधवत्तत्वर्थं मन्त्रः ॥ २ ॥ तथस्याह चेशान्यतस्थापयेत् सौवर्णेन मिथुनेन तेनता मन्त्रे स्थातमेवमन्त्रमेव वेष्टिते शुमिथु

वायोर्मूर्त्तिः श्वेतमूर्द्धिर्विधेया स्रग्ध्वजान्विता श्वेतैः शुभ्रवस्त्रधनाद्यैः मेयो वा सोमवामनो वेति वेति
तथा वायव्याशोग्रस्थितमेव स्थापयेत् ॥ १७ ॥ मन्त्रः सोमस्याप्यायस्वेत्यनुक्तेन धारवरहार्येत्वा
धसोमवायरेकस्माद्योद्दानावाधाकाशा ॥ ११ ॥ हारकश्रुतिकुण्डलेन्द्रश्चविभूषितो रत्न
मौर्वैः समारोहवस्त्रतिता तथा वस्त्राद्यैर्विचित्रैरतसौभाग्यशोभितं मन्त्रः ॥ ७ ॥ सौवर्णेन तथा
मानेन मिथुनं चेशान्यतस्थापयेत्ताशिवस्तुत्य हृदि तथा कुम्भमंगधप्रभोपहारैः समस्तानि तद्वदस्य
तथास्य तस्य कथितः स्थाने तत्ता शिवागवेद तत्तोधनेश्वरशोभाद्याधास्त्रवकल्पितं च ॥ १८ ॥
गोश्च श्वेता कान्तिमेव वाप्रतिकान्तिमेसौम्यकटाक्षशूलिना रक्षाशास्त्र एतत्स्थपतिनव वलिमेवा ईशानमूर्तिः

नवाहेनस्त्रीपुरुषावुच्यते ते मिथुने हारिद्रा हरिद्रा हरिद्रयाकांक्षरिदुं सर्वैः साधुभिर्गन्धैः कुम्भमंगधप्रभोपहारैः तस्यवेशान
तस्य तद्वदस्यैति जपः कथितः कदम्बतस्यैवा जपः स्याद्भवेत् धनेश्वरगुप्ताशोभ्यास्थिरनभ्रश्चरत्नस्वाहान्तः कोणान्तरतः
तद्वत्तत्र ब्रह्मशोभाग्नेव ॥ १८ ॥ शुभेशानस्याह शूलिनामहादेवस्यप्रतिकृतिः प्रतिमागौरवर्णा गौरवर्णकान्ता शशाङ्कतिभे
र्वा भीषणीया भस्मांककराकार्या भस्मशुक्लेनाच्छेः रक्तनमेशुक्लेनरक्षावबलिनमः शंभवे मन्त्रः ॥ १९ ॥ ततोनाहत
गौरेशस्य तेविमलकान्तिमूर्तिः प्रतिमास्याद्भवेत् ॥

धो॰ यो॰
दे॰
५८

वायुतत्समवेगा मनिमोगविनः निम्नहृष्टाः सर्वकालंप्रदितः ॥

वस्त्रादिग्रामसर्वेपीतवस्त्रमाल्यभूषणोपहारः शुक्लबृहस्पतेरितिमंत्रः ततो ईशानाद्ग्रहसंख्या ईशानादिशोयावत् ८ शुचेरानी
विधानमाह दिकलार्थदिक्कातितथाकुलदेवता स्वनगरग्राम्यग्रामीणवनपथदेवतानामालयश्चकृतः तान्सर्वान्यथाक्रमेणव
लिभिःसंपूज्य यस्यदेवस्ययथाहारा उद्रूपः यथावस्त्राणिः तोतादिना विस्माःधरमान्नेनकदम्बरसधिमधुलोपिकामोदकैर्गणा॰
नौ मांसवसादिभिः ततो भौतिकीभूतबलिंदद्यात् पायसेनमध्येनमांसेनपललेन पललं तिलशल्कं निष्पीडितान्नौ वि
मैलान्नौशल्करूपाणि विगतस्नेहानि तिलानांपललमिति माताशल्कलमितिलोकेप्रसिद्धः तथानानाविधभक्ष्यैर्बाल
क्रीडनकैः बालानांशिशूनांक्रीडनकाः सप्तद्वारयः तैः सर्वौषधिकुसुमैः सर्वौषधिचूर्णैः साउभिः साधिदेशस्थलबलिंकृत्वा

नेत्रोनिमहहिताः संतनगविकार्यकीर्तिः ३८

सर्वतिस्त्रान्मणितोगोत्रोविमलकान्योतेनवस्त्रादिग्रत मंत्रः शुक्लबृहस्पतेरितितद्योग्यो॰
धादिशेशनोता ८ दिकलार्थकुलदेवतानगरगोरेवेषांकलाश्चालया तान्संपूज्य
नतूपबलिभिर्दद्यादलिभौतिके कृसरापायसमांसमध्यपललैर्भक्ष्यैर्नानाविधैर्वाल
क्रीडनकैः सर्वौषधिकुसुमैर्मूलैः फलैः साउभिः ९ रक्षघोरहारनदीनदेशवनप्रस्था॰
दालकनिकुंजेषु मदैकवृक्षादिस्थदेवमतिसंपूज्यबलावापूर्वंयावत् १० नमोस्तुवःशा
कुदेनाशालाभूतयावरोभः पतिमातरिश्वनो कुबेर कस्त्रादिगुणोणाकिंभत्पिता॰
वदेशाउस्तुरास्वयेगणाः ११ कुसुमशरशरीरस्पर्धिनः कामरूपाविविधवस्त्राभिवत्स्नाः

प्रवतनसहस्रवेगाः धा प

दद्यात् ११ प्रत्यङ्ग रथ्यामार्गेचत्वरेनगरद्वारे नदीनदेनदीतीरे तेषुवनप्रस्थेः चत्वारः पंथानांयत्रसंगतौवीथीनांसमाहा
रः वनप्रस्थः प्रभृतिलके प्रसिद्धे प्राकारमितियावत् निकुञ्जंगह्वरं तथागह्वरोगेहे एकवृक्षः प्रसिद्धः पर्वतः एतेषुदेवप॰
मध्यादेवावसन्तितान्संपूज्य यथावदाचार्यः प्रत्यावृत्तेकिलदिव्याह ११ शाकुः देवः हुताशनोऽग्निः दण्डभृद्यमः तथावेतानि
वृत्तिः येभ्यः पतिर्वेमलाः मातरिश्वावायुः तेषांबंधुप्रियोगणाः तथाकुबेरोवैश्रवणः रुद्रईशानः ग्रहिस्सर्पः स्वप्नौ॰
गरुडः शाकिभक्ष्यामाराः पिशाचादेवयोनयः देवताप्रसिद्धाप्रसिद्धाइतिप्रेषामउवराणगणाः पंचागणाधोवोपुष्पाकेन
मात्र १२ प्रत्यङ्ग तथापगणाः कुसुमशरशरीरस्पर्धिनः तत्स्वरूपशरीरास्पर्धाः कामरूपाः स्वरूपः विविधवस्त्राभिर्व

वस्त्रलिनः विविधाः नानाप्रकारांस्त्राभिः सौगंधमाल्यलेपनं पूजासंवर्तीयैवलेपनं पवनसहस्रवेगाः

तरुणोघो दिवाकरः तेराची घोरसूर्यमार्काः तथा घोरादि हीनि तस्य हितेनोद्वयानाः तत्र लंबते तेनोधारयंति तेभ्यो वा नम
२४ अन्यच्च येगणाः लेवक्राइलेवोदराः ह्रस्वाः घुर्षुस्थाः दीर्घोष्ठमनेत्राः खेजाविगतपादाः एकाला एकतुंघनाः श्
काः दुर्बलाः स्थूलाग्रस्थूलत्वनोगाः नानामुखाः नानाभुजाः पक्षिसदृशास्या व्यालसदृशास्याः सर्पमुखाः वक्त्रहीनाश्
चारित्राः क्रोडास्याश्च क्रोडमुखस्थेलयास्येषेवा तेभ्यो वा नमोस्तु २५ अन्यच्च येगणा बहुवक्त्रा बहुमुखाः बहुशीर्षा व
हुदर्शनाः बहुभुजा बहुहस्ता बहुपादाः बहुचरणाः बहुहृदया बहुनेत्रा कपिलासहजनाभरणाः भुजगाः सर्पाः विक
टाविद्रूपा भुजंगकटकस्वभ्रतः भुजंगशिरस्याकटानिरत्नानि घेघारयंति तरुणार्कः मध्याह्नादित्यः तादिदिद्युतं इ

लेवक्रोदराः ह्रस्वा दीर्घोष्ठैकपादाः शुष्काः स्थूलाः नानापक्षिव्यालोष्ट्रास्या वक्त्रहीनाः
क्रोडास्याश्च २५ बहुवक्त्राशिरोभुजपादहृदशाः कपिलासभुजगाकृताभरणाः विकटाभु
जटाकरस्वभ्रतलहृतार्कवद्विदुतप्रभकपिलः २६ भ्रमरतमालनीलाद्विपगवलाभासि
तिषमेवशतिमथाषोदः अशानिनिपातसवनसमतादाद्भुतगामिनेचपवनसमनोगाः २७
असिमुसलगदायमशक्तिशूलमुद्गरपाशसनचापबाणवज्रहस्ताः कृपणपरिवज्रकेतु
घष्टिमायालगुडकुठारशतघ्निपानपाश्च २८ रहंतास्मथगणावलिसहिताः भुमवो
विविनागीषुणानिवेदितेवः ॥ तभ्रुगाम्रितस्तकपिलातेत्यनमोस्तु २६ अन्यच्च येगणाभ्रमराभाम्रमयसद

शाकोलषः तमालाभः तमालोवृक्षविशेषः द्विपाहस्ती गवलं महिषशृंगं पत्राभसदृशाः सदृशाकांतयः ह्रितिपुरुषपवे
तानां सुषानामवदानां चशक्तिमश्वोर्जलत्वदेः श्रुयाग्निनिपाते विद्युत्पातसमवेषः सनः पावतत्समोन्हेगेषांते केकाः
लाद्योमेदत्राद्याः इत्याम्नेविदितानोपवनमनोगाः पवनो वायुर्मनश्चित्तं पवनस्य मनस्य च वेगावकाति तेभ्यो वा न
मोस्तु २७ अन्यच्च येगणा असिहस्ताः शूलहस्ता मुद्गरहस्ता सशरासनबाणहस्ता वज्रहस्ता तथाकृपाणधारिणः प
रिघधारिणः कुंतधारिणः यष्टिधारिणः मायाधारिणः लगुडधारिणः शतघ्निधारिणः तेभ्यो वा नमोस्तु २८ अन्यच्च स
भृताश्वतसंयुक्ता हेममयगणाः देवगणाः सयमिदंभूमयोगज्ञा विविनागीषुणा बोधुपाकं वलिं निवेदित सरतागं ॥

यो॰ या॰ टी॰ ५२

अथवोद्धृत्याकेशमादादर्शीनृपश्रेष्ठं निजानां स्वविषयमेत्य प्रयाणे सामन्तकारणं हितगुणेनानायकामेव लिङ्गं श्यामश्च इति ११ अन्य
च अथवा केवलं राजा समर्थगुणाभस्वगुणैः सामाविज्ञामात्मगुणैः स्वकुलजः समित्रः सबन्धुः शस्त्रगुणागतः समर्थकामः पूर्वेव
मनुजपतेः राज्ञो राज्यार्थे सहायकृत्ये सहायकार्यैकपार्थिवं जयी धे अन्यत्र किमर्थं निर्बलमेतत्पाय शत्रुबलमेतत्पाय
वा स्वसहायकृत्ये जयीभवति २ अन्यत्र अथवा स्वमतेन समस्तराज्ञो नयानयाय ज्ञपयानयार्थे स्वयमेव कृतमेतन्निमित्ते
युक्तये स्वधे एवंकृते भवद्भिर्युक्ताभिः समस्तैर्वीर्याण्युक्तेन भवति यथा येन प्रकारेण भवतो असाधारणकार्यं करिष्यति ३
इति श्रीयोगयात्राटीकायां आत्मसम्पदाध्यायः षष्ठः ६ ॥ अथ स्नपनाध्यायो व्याख्यायते तत्रादौ नीराजनभूमिं भौमस्नानमाह

निर्वीर्यो ऽप्यगुणमतो बलिविविधैः सामान्यः स्वविषयमेत्य वः प्रसादात् ११ राजा वः शा-
लगुणगतः स्वभृत्यसामान्यः समस्तकुलजमित्रबन्धुः राज्यार्थे मनुजपतेः सहायकृत्ये
जयी धे निर्बलमेतत्पायतस्य २ स्वमतिनिमित्तमथवा मतेन भवता स्वयं कृतमसमय
नयानयाय एवं भवद्भिरुपकृते समस्तैर्भवद्भिः कार्यं करिष्यति यथा भवतां प्रसादात् ३
योगयात्रायां षष्ठोऽध्यायः ६ मरकतकाञ्चनकलशजलफलवचामधुनिशांशुमते प्रथमतो
भुवि च कुसिद्धार्थकवाहवचा । न्यग्रोधशिरीषश्लेष्मातकप्रियङ्गुसहितकाः स्नाने वट
बीजपत्रतोयं जयार्थिनो रोहिणीस्नाने १ शुक्लाकाञ्चनमणिमयप्रयोगान्तितेनाभसा स्नानो

प्रथमतो निर्ध्वनिर्घोषमस्याहातिका अथ घोषमस्तनफलवचामधुमाक्षिके एतानि स्नाने शस्यन्ते सिद्धार्थकाः गौरसर्षपाः स्वस्ता
स्तेवचाश्च वचा एतानि भवनी भूशस्यन्ते १ अथ कृत्तिकारोहिण्योरह न्यग्रोधशिरीषश्लेष्मातकप्रियङ्गवः एताः सुगन्ध
द्रव्याणि एतानि कृत्तिकास्नाने वटबीजः सर्वबीजः शालितोयः प्रशस्ततोयः तेन जयार्थिनो नरस्य रोहिणीस्नाने २ अथ
मृगशिरआर्द्रयोराह शुक्लाशुक्लाफलानि काञ्चनं सवर्णं मणयो रत्नानि एतैः सम्प्रयोगानि तेन सम्पृक्तेनाम्भसा जलेन मृगशि
रार्द्रे सौम्यनक्षत्रमृगशिरसि स्नाने वचाश्वगन्धाप्रियङ्गु एतैर्मिश्रितेनैव रौद्रस्य आर्द्रायां स्नानं कथ्यते पुनर्वसुतिष्ययो
र आदित्यपुनर्वसौ गोमयगोमूत्रमहद्भिः स्नानमिष्यते गोष्ठमध्ये स्नाने तत्र आर्द्रा तामलिका अथ पुष्ये गौरशालिभिः गौराः

पूर्वाफल्गुनीनामाह सर्पप्रक्षेपायां वाल्मीकगता या मृद्भिः स्नानमिष्यते विष्णोर्महायां देवनिर्माल्यैः स्नानमिष्यते ।
एवं फल्गुनीषु मलवणहतशार्दूलैः स्नानं शाके कथिते ५ उत्तराहस्तचित्रा आह उत्तरासु उत्तराफाल्गुनीषु शतपुष्पा
प्रियङ्गु सहिताभिर्भूलाभिः स्नानं कुर्वीत हस्ते मेरुगिरिमृदा मेरोर्मृदा गिरिमृदा पर्वतमृदा वा स्नानमिष्यते चित्रायां देव
निर्माल्यैः स्नानमिष्यते ६ स्वातिविशाखानुराधाज्येष्ठानां स्नानमाह ... स्नानमिष्यते
स्वातौ ... विशाखायां पञ्चकषायैः स्नानमिष्यते मैत्रे अनुराधायां ... स्नानमिष्यते ...

वाल्मीकगतामृद्भिः सर्पपिप्पलदेवनिर्माल्यैः पूर्वासु फल्गुनीषु मलवणहतशार्दू
लैः शाके ५ शतपुष्पाप्रियङ्गुपुत्त्राभिः स्नानं नरः कुर्वीत हस्ते मेरुगिरिमृदा चित्रा
यां देवनिर्माल्यैः ६ स्वातौ नलदकुसुमैर्विशाखे पञ्चकषायैः मैत्रे अथ मदन
हरितालसहोत्थमृद्भिः ७ भद्रासनेन शमीमयपत्रसहस्रदूर्वाभिरुत्पलैः समधुकपद्म
...ः स्नानमाषाढे पूर्वासु ८ कुर्याद्वैश्वे मधुकपद्मकमिश्रेण वारिणा वैष्णवे ...
...कौमुदं ... ९ ...
... १० श्रीवत्सकः ...
... ११ रेवत्यां ...

... हरितालमृदा हरितालेन मृत्तिकया स्नानमिष्यते ७ मूलपूर्वाषाढयोराह भद्रासने ... शमीमयपत्र...
... स्नानमिष्यते ... पद्ममस्तैः स्नानमिष्यते ८ उत्तराषाढाश्र
वणयोराह वैश्वे ... उशीरकपद्मकमिश्रेण वारिणा जलेन स्नानं कुर्यात् ... मृत्तिकया ...
... स्नानं कीर्त्यते ९ धनिष्ठाशतभिषजोराह ... स्नानमिष्य
ते वारुणे शतभिषजि ... मधुकपद्मक... मृत्तिकामिश्रैः ...

घो॰ घा॰
टी
४३

५३

सर्वपितृगणैर्गोः कृतमात्रिकसंस्कारैः किंभूतैर्गोवर्णजलैर्गंधैः सलिलैर्विधिवत्सर्वतो स्नानमिष्यते ११ स्नपनविधानमाह गिरिपर्वतः वाल्मीकोत्करकणः नदीमुखकूलद्वय यस्मात्स्यमानदीतन्नदीमुखं तत्रकूलद्वयं शक्रपादं इंद्रस्थानं मूलं पंच स्थानेभ्यो ग्राह्यमृत्तिकाभिः स्नानं ततो हिरण्यस्त्री वृषभरोहातः हिरण्यवृषभयोः शृंगाद्युत्पाद्य मृत्तिका पार्थिवराजगणिकाद्वारम् गजगणिकाद्वारमृत्तिकाभिश्च मृद्भिः १३ अन्यच्च गिरिशिखरमृत्तिकया मूर्धानं शिरः शोधयेत् वाल्मीकमृत्स्नया ग्रीवं शोधयेत् नदीमध्यकूलमृद्भिः पार्श्वे प्रक्षालयेत् १४ अन्यच्च इंद्रस्थानमृत्तिकया ग्रीवां प्रक्षालयेत् करिवृषभयो गाग्रा

गौरीं च वर्णोजलगंधैस्सलिलैश्च विधिवत्सर्वतोऽभिषेकं ११ गिरिवाल्मीकनदीमुखकूलद्वयशक्रपा-
दस्मृद्भिर्नतः हिरण्यवृषभविषाणपार्थिवगणिकाद्वारमृत्तिकाभिश्च १२ गिरिशिखरमृत्स्ना मूर्धानं
वाल्मीकमृत्स्नावशेषां ग्रीवां कर्णौ नदीमध्यकूलमृद्भिः सर्वाणि प्रक्षालयेत्पार्श्वे १४ इंद्रस्था-
नाद्ग्रीवां बाहू करिवृषभयोर्विषाणाग्रात् हृदयं च वल्मीकाद्धस्तौ वेश्याद्वारात्
स्नानमाचरेत्तिलसहिततण्डुलादधिचरुकं वृषभपिशितं मत्स्यं चैवानाम-
क्षिन्यादीनां १६ रुधिरविलायनपायसं मांसानि शकरादीनाम् पिष्टतिलोदन
पष्टिकान्नं मस्तकं चैव परतः १७ ॥

व शृंगद्वारात् आनीतया मृदा बाहू प्रक्षालयेत् नृपद्वारान्मृत्तिकया हृदयं शोधयेत् वेश्याद्वारमृदा कटिमपि शोधयेत् ततः कटिस्थाने कार्यमिति १५ ततश्च प्राशनमनीयस्य आगारे भक्षिन्याश्च यवमाषाः स्विन्नः पक्वं माषाद्यात् तिलसहितास्तण्डुला भक्तं कार्मिकाश्चाचरणम् रुधिरो हिरण्यवृषभपिशितं मांसं मत्स्यशिरः यमं पव पवानाम क्षिन्यादीनां ग्रासघातात् भक्षवृषभमांसं सर्वत्र सामान्येन तथापि सर्वविनष्टमत्स्यं च ततः स्यात् दीयते ततो नामान्यथा धान्यं नाधिकान्य सर्ववर्णेयाचा विधीयते सर्वकार्येषु एवं परत्रापि १६ अन्यच्चाह शंकराचार्या तदा

दीनां पंचानां मत्स्यपिष्टमत्स्यांसो विलायनं हरणं मांसं तम्रुकं एकोनसप्तं मुद्रयामांसं १७ संगमार्थयनैः

५

ग्रन्थेष्वाह शिंघणोदलेपाख्याः विज्ञानान्यविधा ग्रस्तनाः पलियमतयः विज्ञायो यातो फलानि यावकेयवप्रकारं शिम्बा
यो कल्नेमेवे मधुसर्पिषीक्षेणायाम् मूलेष्वलानि प्राप्तः एवंविधाक्वाम् सत्कवउनाधाव्दाम् १८ अन्येष्वाह श्रवणाहीनेनिव॰
ज्ञातेमधान् श्रवणशालिधनिष्ठायो शाके शतभिषजि तिलमांसम् पूर्वभद्रपदायामाने मांसं उत्तरभद्रपदायां वर्षे हयया
भिमतेमांसं रेवत्यां सक्तवोमाषसंयुक्ता १९ शिततयाध्यमाह शाकादिद्युक्षवोदिग्वृद्धितयरत्तोन इतरेभियान्यतेयेत तथ॰
या एवंभ्यादिशिरज्ञते रविलग्नस्यतिलोदने पश्चिमायामस्याति उत्तरस्यां क्षीरमिति नृपती राजा यस्यादिशायां यात् यस्या॰
दिशोगतेयघनत्सा न्यात्याव्यक्के तदितिनत्तयस्याभिहिते नहेयाकेकार्येवसिद्धेयेत २० तत्रयुभाषमाह घरेम॰

शाकापिंध्येत्रविज्ञाराहतात्फलयावककल्मेल्यामधुसर्पिषीवदस्तानिमूलान्यफकवो
मूलात् १८ श्रवणादीनामयशाकालिपाके तिलमांसमेव यानेषयेष्टमांसं कृष्णमक्तवोम
घसंयुक्ता १९ शाकादिद्युकेतिलोदनमस्यतीरमितिपरहितेः यथास्यापतिर्थयादिशः
नहयाभिहितेवसिद्धये २० पत्राद्व्यतकवमतिकाज्ञविडंर्गोधितयकरस्येपित्र
नागम् स्वाविनेपविस्फविमनोज्ञकलेवाइमवद्भवन्यायधानेकाले २१ इतियोग॰
यात्रायां स्नपनभक्षणाध्यायः सप्तमः ७ ॥ गोवेदीसमांशुलविधानहष्टादिकस्थानमा
नाधिकाकहीना भुष्टागमाणेनकरोतिभंगंहिग्वक्कसंस्थावनसिद्धिरस्मात् १ ॥

यंभक्षितं पत्राद्रव्यादिविहीनं श्रुतंपचितं काचविडंकेशासंयुक्तं मक्षिकाभिरुपविडंर्व्याप्तं इङ्गोंगोधोपस्थानात् समवे
विशोषः तथलकान् पत्रायुग्मनोगेयक्रमश्रेयोदातिभोजनमित्तिस्मरणात् यञ्चाक्षितिनयेभक्षविशिष्टमित्यर्थः तेभवाधा
न् यस्माः सविवेसंपर्कसद्कोमलकविंशीमिमत् मनोज्ञकलेविनाधाकारम् स्वाद्वमिष्टवद्धयभनेव तथानकाले॰
यात्रासमयेभक्तं सत्रपायभवतीति २१ इतिश्रीयोगयात्राटीकायां स्नपनभक्षणाध्यायः सप्तमः ७ ॥ अथाभिनिमित्तानि॰
व्याख्यायते तत्रादौ वेदीलक्षणमाह योवेदीशुल्वविधानेन दृष्टा शुल्वविधानेन बुधान्येबणनशालभोलावेलन दृष्टा
वेदितासाशुभा तथाहिशस्थानेन मानेनच नाधिकाहीना सावप्रमाणेनयथोहीनाभंगंकरोति दिवक्कसंस्थावना

[illegible] ८ ॥

यो॰ या॰
टी॰
५५

55

ग्रन्थ॰ यावेद्दीप्ताभागहीनासानागारस्यने ह्रान शुभा इति लाभमप्यावक्रास्यह्ना सावशेषसोने ह्रा ग्रहरसां पश्चिमा
यां वक्रासानबेह नायाघामशुभा उक्तं तु नरसोदयावक्रानष्टमाशाता शुभा ३ इदानीं होममानप्पसंज्ञकरं गहूआणाल
हणमाह यहवि: सबेघ्यामितिमिमोनोमानिभिर्लीहमग्नाहिते नपिपीलमक्षिकामलाक्लिवाणि पिपीलकादिभि:
मक्षिकादिभिश्चरहिते मलेनचाविलमकल्मषं नहिनयधरतेनथाउक्तानि हवनीयानि चरुनानि परिदृश्यानि शुभ्र
हित: पञ्चदेह: सम्यग्घ्रमाणि तज्ज्वलोत्तराश्रयाय भवति ३ ग्रन्थ॰ तथापायानावथपिहुमाणमाल्यानावदाणव
तथाकुंभानीभानलानोमदु॰ काष्ठेऊचानारभोत्तो ब्रजनतानाघृत्तपानोसर्पिषाहुतपञ्चभगासोहने विस्फुलिंगिसार
णोलपात: पतने हीनता हीन बनराचार्थिवसन्ताज्ञानशुभं भवेत ४ ग्रन्थ॰ यदिहोमसमयशानाघालिशिखेवीकाधाशे

शिवभागहीनानवारस्यने ह्राशुरोपसोरहितिणभागवक्रो नैकं च्छनायाशुभदापरासाकुस्व
लेशास्पनप्ष्पमधे ३ सर्वत्र लोके नपिपीलमक्षिकामलाविलेवाविनयधपदेहहवि: इ॰
वाणनूनानिमदु: शुराहिताञ्चेहोनिसम्यकुनयायमश्चला ३ गंधमाल्यचक्रकुंभका॰
नैनानूकुज्जशशाखननसर्पिषाघरा भंगविस्फुलिंगविपातहीनता पार्थिवस्यनलनाभवेक्षि
वे ४ शोलाघोलिशिघरीशिरवञ्जपशाहा: लसीनाकलनिभवह्नहितनिवासु: पेलाना
ग्रह हिनचेहितनघलाप: ब्रुयेतघोरवनघालिहोमकाले ५ प्रश्नानिरश्मसममलाधाघालि

नाघोलिशिखेवीकाघो शेखानांतूर्याणां पटहानां च शब्द: श्रुयचासभीनामप्यानांकुलेशहा: हभानांहस्तिनांवृहिता
नि गन्धर्विलानिवासु: मेघघु: पुरोक्तबाणावाङ्गुहितवेहितानोघलाप: यदिहोमकाले श्रूयंते नराणांत्रिअम
लानलपालि ५ होमकाले मेघ्रुणामाह रंभ्रेश्वेति गाणाघने चेदितिध्वनध्वनेति स्ततमहाध्याहतयामन्त्रा शौवंसवा
मन्त्रा: प्रानापत्योज्ञानकहोमनिरीक्तोतागमनेव ग्रशिबुंगानिसंख्याच्यतोलिमिन्नानिलस्याणि शुचतिरथानामसवु:
समस्त: यायाशिसाशुभेयानाम: हालसघनवाश्वक्रा शुचालिनाप्राञ्चसज्ञामन्त्रा: यतचेहतिगताः सक्ता मालुरे
का: महाव्याहतय: मंत्रा प्राजापत्यासुउमेवा: पतेउक्ता: कथिता: होमेनानोर्गितायाचायामञ्जमने ततोनंतरश्र

सिमसिमायतिय स्मर विर्इ ते स्वाय ऽः सदृशः कपिशाथवा रुधिरपीतकबभ्रुहरिच्छवि पटपटशब्दतिनिष्कंपोनलः शुभे
पि कृतेसति यतिकृशः कृशानुरग्निरिति कृशोनिष्फलः तथा यातत्यकाष्ठाविरुद्धः यामग्याद्यातिविरुद्धः नतार्चिर्वि
नतज्वलः वामीकृतावर्त्तं शिखोवामावर्तशिखाजालः श्रुतिकुसुमावधूमः विरुक्षिना विभक्तास्फेपः केपशुक्ता विलीनापभू
मोलीनालग्ना यतिर्यस्यासोयनलोग्निः अनिष्टशुभः शुभमग्रहे विड्ढतेसिमिसिमायति स्वरपटसदृशाइत्याणाकौ
शयवाकपिलः तथा रुधिरक्तविरुधिरकांतिः पीतच्छविः बभ्रुच्छविः शुक्लसकलकपिलाद्याग्निश्रुतिः हरितच्छविः
हरितकांतिः पटपटवति रुक्षेरई पवविधोप्यनलोनिष्टकरः १ अन्यच्चाह स्रुः ऊककुजः त्यागर्भः कमह्यहूः वानरःक
पिः पद्मानवरूपः सदृशानिम उवयनः भौषणोभयावहः शाहरूपमहा पद्मोसदृशानिवारूणपिप्यारयति शाकोम्नवे

कृतेपि यत्ने नि कृशानुरल्पकाष्ठाविरुद्धोनतार्चिः वामीकृतावर्त्तनिभ्रमोवि
क्लिन्नसाकस्सविलीनधूमः १ स्वानोकराभवानगाङ्गवपतिगाउविभीषणाश्चरूपमहाश
वक्तपिरवसास्थिमज्जगोधाउतव्यानिष्टफलः स्फुलिंगकृच्च ५ वर्मविपाटनेनतल्यनिना
देनतेपिसदृविसृतवावा स्वाङ्गयेस्ववग्रोहितसमगोधूमलवेवशुभायहुताशः ४ हार ॥
कुंकुमकुंडेरडसंनिभः सहलोमणालिकावेममहारयः शुंकुशातपनिवारणाकृतिस्त्रीयनेतल्प
पतेर्नरस्य भुक् ५ स्वाहावसानसमयेस्वयमुज्वलार्चिः स्निग्धःप्रदक्षिणशिखोहुत

लपः रुधिरं रक्तं वसामेदः अस्थि प्रसिद्धं मज्जा प्रसिद्धा पद्मसदृशगंधो गोधाङ्गादिभिः सोनिष्टफलः तथा स्फुलिंगकारश्चशुभः
ति ५ अन्यच्च योहुताशोग्निः वर्मणोविक्रियमाणस्यो तल्पनिनादसदृशशब्दः नकेरोग्निः भेदः खल्वः विरलः शुभाबला
वः शुभोग्निः अन्यच्च शुभोहितसदृशान्समागतान्समलवेवराकुलगुन्धाधिवायनभवति ४ शुभलक्षणान्याह योहुतभुग
ग्निर्वैदूर्यः हारोमुक्ताहारः रक्तकुसुमः शुभविशेषः इंद्रवरमः पद्मासदृशः सहलागणः शुभाह्वदेः महादयः रहस्य
माणः शुंकशः प्रसिद्धः आतपनिवारणंछत्रं तत्सदृशाग्राकृति शेषस्पस्तव्यतपसा सल्पशुभपानोनवद्रूयते ५ धूमव
र्जविधो हुतभुगग्निः नृपस्यराज्ञः सम्यक्शुभनो सागरमेखलां धात्रीं भूमिं वशगां करोति कीदृशी धात्री गगनमेखलीर
वाकारसहनापटना तयोपयजलतेरवरूपचेनीयाहारोयस्यास्ताम् कीदृश्याग्निः स्वाहावसानसमये प्रयोज्येति ॥

तानुकारेण स्वयमेव ननर्ताविधिः प्रकारः स्थितिः स्थिरो यो व्रातः प्रवृत्तिः तस्य विधिः शास्त्रोक्तः तेन शिखास्व तालाघ्रम्याः ११ पुनस्तच्च वर्णयति मेघोन्मुखान्तस्त्वाधाननिमग्नकाश्मेन भेवनेरवनस्य प्रकाशनं करोति पुनर्भ्रान्तो भुवनेरनमस्त्वाना मेघश्यामो भ्रशो व्रतेन नृपस्य भूतस्य दुःखितेन नवनवमाश्रुकैः कीदृशं शशामीकरसवर्णं प्रभाकः पुष्पविशेषः कुरण्टकः पुष्पविशेषः चम्पकः पद्मः वैदूर्यो रत्नविशेषः नीलोत्पलमिन्दीवरं तेषां सम्भेदसदृशं प्रतिभ्रमो १२ पुनस्तच्च यथा सन्ध्याचन्द्रमसोः स्वयं प्रभया शालिनः मेरुकूटः मेघोदयः रेत्नोदयस्तेषां समन्तत्वेन शाखः यदि चापि देहभिन्नमनः उडुभिस्तारविशेषैः पदवारिभिः तेषां संख्यायेद्भासाहसिनस्तेषां पदनरात्माभिः सवोहितात्रस्याद्भिशः यानेनमवनं विनिर्गतमाना प्रकाशं सदृशमपि तिमिरोपमादिशस्थनेनसंतिवाहनसस्वप्रकर्के १३ धनः प्रसिद्धः के भोग्ये हयाश्च रम्भोदलानि भूधनाः पर्वताः

गंगां सिवाकरसुतां नलवाटवीं तामानीमपुरवसनानि वशां करोति ॥ चामीकराशोकदु रणकाचवैदूर्यनीलोत्पलसन्निभभ्रमो नभोऽन्तमेतद्भुवनं प्रकाशं करोति नृत्यद्भुवनेन नृप ॥ ११ ॥ घनासन्ध्याचन्द्रमसमुदितोदितेन सम्भ्रमतो गिरिः पतितप्रसादवृन्दभः नभो गिरेधितलघुवट्ट विकृत्तिः तमवेक्षितायनेनतिनिमिरोपमा दिशः ॥ १२ ॥ धनेकरेन्द्रचक्रमभ्रमता महद्भुतमेव शमिति भूतलं तदपि शोभते स्म सत्यमिवादित्यवर्णपथाधरापराः ॥ १४ ॥ हिरण्यदिरयनीतानां नलानं लौहेन मरुनोष्णश्वरुतायनेनसोदयं शतनिनपादशतिनामकिपमभिभवतिन्द्रे शुभ्रहर्ष तिलवत्सर्वसस्यस्य ॥

पद्मामङ्गुरपरसदृशं शम्भुमतां तृतीयपादश्वेशमेति कीदृशी धरा उद्धृतात्मा द्विमा यदा यथेष्टपर्वतो नाववासो भ्रमः नद्या हिमवद्धिपुण्ड्यापथा हिमवान्हिमाचलः विन्ध्यः विन्ध्याचलः ताववपद्याथा येनतनोयस्मात् ॥ १४ ॥ पुनस्तच्च हिरण्याद्रिविनत्सं मदे मस्वारि महीध्रः समानः पद्मपूर्णातलाः शमिङ्गः हृतेत्रसिद्ध मधुमालिकापलनवोदितनाशने भाप्तसदृशाय अनुपमा गुलः भूमिः अतीतन्तः शतनानां न रथाणं तापेभिः मणिपुत्रमाभिः रहस्यत्वकांतिभिकुटिलतारैविनाशवभाति ॥ १५ ॥ स्तानी सर्वकार्येषु मिलतां नाम तिरुशासाद्र पुष्पिनानामाययफलमनुष्याश्रितपङ्कं तन्नातकमीरिशुपिनेयं यारिशुरुहरण नाम प्रकरणे हरेकृतानि पनयनं विवाहस्यापि यत्ते सर्वेषु चकाशीषु पवमने न प्रकारेण यस्य यथाशुद्रूपेविशुद्धनां या सम्भवं फलवेद्भूहूयादिति ॥ १६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

इति श्रीयोगयात्राभाष्ये ग्रहनिमित्ताख्याध्यायोऽष्टमः ८ अथ नृपतेः कैदम्भ व्याख्यायते तत्र तावत्सर्वं स्वं श्रेयसः प्रवृत्तयापि भवं
तितान्याह येन नवेन ग्रहसंज्ञातः तत्र ग्राह्यनक्षत्रं तत्पदेशे तत्र तस्मादेवह्णाम नक्षत्रेककर्मसत्ते ग्राह्यानन्मनक्षत्राष्टादश
शुभनक्षत्रसांघातिके ग्राह्यारष्टादशनक्षत्रसमुदायसंज्ञम् ग्राह्यानन्मनक्षत्राष्टादशनक्षत्रे सांघातिके विंशतितमं भिषं
वैनाशिके ग्राह्याश्चत्वारिंशे विंशे वैनाशिकमनन्तम् ग्राह्याप्तिवर्विशमानमस्मेहे त्वित्वा ग्राह्याः एवमनेन प्रकारेण सर्वे शुभ
क्षः प्रवृत्तसम्भवति १ राज्ञो विशेषार्थमाह ॥ किञ्च येऽदोषाः स्युर्गुणास्तु सर्वे प्रधानमेकमुत्कृष्टमभिनेते राज्ञो नृपस्याभि
षेकार्थे अभिषेकनक्षत्रे समिष्णुत्कृष्टं तिकथयंति नक्षत्रयुक्तमाश्रुमभे तत्रैव नृपस्य भवेति नान्येषां जनानां देव
हवे नातिदेशनक्षत्रे यात्र्यः छत्रिः सहसाधारणे नैरुक्तनेत्रे पितृन्नालापिते किञ्चन्यास्मिन् रोपितापदेशाश्च २१

योगयात्रायां मिहिरविरचितायामध्यायोऽष्टमः ८ जन्मर्क्षमायेऽस्य तत्कर्मसांघातिके षो
डशमस्तसामायात् ग्राह्याष्टादशसमुदायमस्ते वैनाशिके विंशतितल्लेष ग्राह्यवि
शेऽत्वमानसत्तम् भूतमवृत्कृष्टमर्द्धः १ राज्ञो नवतोऽपि भवति नातिदेशाभि
षेकस्य हितानि भानि राज्ञोऽभिषेकदृष्टानि निमित्तसाधारणोऽहस्य वृद्धिराद्यः १ कृ
मोपदिष्टानि दिशभानि राज्ञोऽभिषेकारत्निवाभिके याम्याग्नेयान्यभवेयाततोऽवसा
नि वह्निनीराजनार्थे २ पूर्वोत्तराणि सानलमघनानि राज्ञो नपुष्यनसदानि सर्वा

णि च एकमेव प्रधानेऽप्युत्कृष्टं राज्ञा नेम सर्वेऽभिमन्येते नान्येषां बाहुल्येन भजेतेति १ नातिभिषेकान् कथ्यप्यार्ह देशाभा
निदेशनक्षत्राणि क्रमोपदिष्टानि कर्मकोपितानि सहितानि नक्षत्रयोग्यानि नक्षत्राण्यभिवास्मिन्नेतेषां भावतेव
षेकस्य ग्रामादिविभाजितादेशा इत्यादिभिर्न्यादिदेशाश्च विभागेन दृष्टानक्षत्रज्ञानानि तथा राजाभिषेके इति अभिषे
केऽदेयं यन्नतत्त्वेनारभिषेकनक्षत्रे पुष्यनक्षत्रयः नातयोऽभवेति नीरवह्निनीराजनार्थमतो नेतरेवहूणामिक पठिता
नि २ तदाह पूर्वोत्तरयेत्यानलं मृतिकासहिते पुष्यनानाह्वास्पणानां राज्ञां त्विषानां पुष्यनक्षत्रानपि त्रीणि सर्वा
णि वतीमच्चाराधामंपितिदेवतनवमाधाविश्वनाथनेमनेहिलीपनानिकृषीवनानि कार्त्तिकानामिरपर्थः ४ ॥

यो॰ या॰
टी॰
४६

अन्यच्च आदित्यः कर्कस्थः स्थलः अभिजित् अश्विनमश्विनीपत्तानि भानि नक्षत्राणि येषां जनानां प्रभवे तिष्ठामि नश्च
र्षः मूलत्रिनेत्रभमग्नस्याग्नलक्षणाति विकलाशानमिषक एतानि भानि लग्नाणि उत्पत्तिः करजातयोः प्रभवे विमुक्ता
प्रभवशीलाततमाः ५ अन्यच्च सोमभरणीश्रिणिः रेवत्याश्विश्रावसदेवतेधनिष्ठा एतानि सेवाजनानां सोमलग्नप्रभा
निसर्गम्य ज्येष्ठाविशाखाश्रवणः भरणीएतानि कुलसलग्नानि यत्पिलिर्दिशेतिकथयंति १ इदानीं अपत्यापत्यलक्षणं रवि
रादित्यः रविस्तुतः सारः अन्यथा रविकस्य भोगमासाते तस्याम् लितिस्तेनैमासाकः तेन भेदनमश्वमानमनेत्थादनेवा नष्टके
णवाक्षपिते इष्टग्रहणगते धननलग्नेणग्रहणंभवति नष्टग्रहणगते ग्रयाकेयादहतेर्णीदितिं निधनेसर्वकालवृथा

श्रादित्यहस्ताभिजिदश्विनानि वनिजनानांप्रभवेतिभाति मूलत्रिनेत्रानिलवासवानि
भान्यग्रजातेः प्रभविलतायाः ५ सोमः शौचिश्रावृतेरेवतानि सेवाजनत्वाम्यप्रभवानि
सार्पविशाखाश्रवणा भरण्या श्रयालनाते यपिनिर्दिशंति १ रविविवितनभोगमा
गतेतितिस्तनभेदनवक्रहापितेष्टे ग्रहणागतमध्यालग्नस्य हतेनिधनसर्वकार्यदिते च य
न २ तदूपाहतमितिप्रवदंतेकथितविपर्ययात समवधानिगर्हितपरवर्गहपरणोकारण
विपर्ययेणात्महद्यम ८ रोगामात्मामविनताम कलहाः संपीडितेजन्मभे सिद्धिकर्मनया

कर्मण वैरेणघ्यसीदितेनहृत्तमाव्याहितमित्यर्थः तनवग्रपदहतमितिप्रवदंते कथयंति यत्कालिसभावः न
ह्विपर्ययं विपरीतंवा प्रभं पर्वविधेनलग्नेनिशादितस्य पर्वासमिहर्षणं नाशनं करोति कथितविपर्ययेणसहृदय
भवति ८ षड्नलपलापफलान्याह जन्मभेजन्मनक्षत्रे संपीडितेरोगाभ्यामाभा रोगानामभ्यामः विनातोय
नानोवनाशः कलहः एतेभवंति कर्मणिकर्मनक्षत्रेहते कर्मसिद्धिं नयाति संघातिके
नेभदाभवति मेतसंग्रहहृदिस्यथाभावः समुदायिकेसंपीडिते उपविनस्यसंवि
तस्य क्षयसंतयाभवति वैनाशिकेकार्यविपदाभवति देशविपदः मानसेतु
पहतेविनाशाब्दमनः तापमभवति ९ ॥ ॥ ॥

ग्रन्थेषु निरुपद्रुतानि भानि यस्य स निरामयः स्वस्थदेहः स्वत्वभाक् स्वत्वभुक् नष्टरिपुः नष्टशत्रुः धनान्वितो वित्तयुक्त
श्च भवति षडुपद्रुतभः षड् नक्षत्राणि उपद्रुतानि यस्य स खिन्नश्च पति विनाशं याति ग्रन्थेषु त्रिभिर्नक्षत्रैरुपद्रुतैर्नीतिरेषा ।
भिषेककर्मसिद्धिं न याति संक्रान्तिके इदं ते भे तैः पंचभिस्त्रिभिस्सह षड्भिः नवभिर्नक्षत्रैरुपद्रुतैर्भवनी स्वरोगार्त्तो विनश्यति
१९ ग्रन्थेषु यस्य पीडा ग्रहमैत्रीशंगोतिभिर्विना पीडा भवति तस्य देवलोकस्थि विपाको नु शरीरविपत्तिकारी स्नाशंशाह
कथयति तत्र नक्षत्राणां पाकः पाकः धापाधाकः ११ इदानीं नक्षत्रोपतापे शान्तिमाह सर्वेषां पीडायां नक्षत्राणां दिन
मेकमुपोषितोऽथवा सितः सावित्र्या मन्त्रेण हीमतः तीव्रहस्तस्य समिद्भिरनलमग्निं जुहुयात् कीदृशः देवगुप्तमणात

निरुपद्रुतभो निरामयः स्वत्वभान्नष्टरिपुर्निरामयः षडुपद्रुतभो विनश्यति त्रिभिरन्यैः
श्च सहावनीश्वरः ९ न भवति शुभशरीरपीडा यस्य विनाशोतिभिर्भपीडया तस्य शरीरवि
पत्तिपाकोऽनेवलः स्यात् ११ सर्वेषां पीडायां दिनमेकमुपोषितोऽनले जुहुयात् सावि
त्र्या होतृतरोः समिद्भिरमरद्विजार्चनतः १२ गोक्षीर[illegible]सितवृषभाकम्मनः पंचगव्यरोच
केशरायाः स्नातो नक्षत्रोपद्रवाच्छमयति पापं १३ कर्मणि मध्ये कृतहोमो दशाह
मह्नां मध्यमा सोढः स्वर्णापिधानमेषपयातपुष्पशतावरीस्नाने १४ ॥ संक्रान्तिके न
भमासमध्ये कार्यमन्ये यथास्वका होता स्वर्णेन जुहुयाद्दानं दद्याद्यथाशक्त्या १५ ॥

पूजातत्परः १२ जन्मनक्षत्रोपतापे शान्तिमाह गोक्षीरं प्रसिद्धं सितवृषशृङ्गाम्बु श्वेतस्य दान्तस्य शृङ्गाम्बुभिः पंचको
गायाश्च पंचेन्नेनन्नति जन्मनक्षत्रोपद्रवाद्दारणा शोभनस्नानात् स्नाने कृते सत् पापं हरति १३ कर्मोपतापमाह क
र्मणि कर्मनक्षत्रे इष्टे दिनदशकं मध्ये कृतहोमः पुरोधसा कारयितव्यः कायितादिः श्वः शताह्वा मध्यमासाहः तासां मध्यमो
सादः तासां मध्यमा सा नाम मांसी स्वर्णाग्रादिलेपितः प्रसिद्धः सिद्धार्थकः सर्षपः शतपुष्पा शतावरीयपभिः स्ना
नम् १४ संक्रान्तिकमाह संक्रान्तिके नक्षत्रे उपतप्ते मासमात्रिभिः मध्ये कार्यं कृत्वा मन्मथः कामः यथातिपक्वा होता
रमयेका स्वर्णमादाय जुहुयात् यथाशक्ति दानं दद्यात् १५ ॥

यो॰ या॰ टी॰ ५८

47

साधुहस्तिकेप्याह साधुहस्तिकमे पीडिते स्वर्णमृण्मानिवाभासेन स्यात् तथा वैनाशीनतच्चेष्टपतमे गजाधिपतेर्गजस्य
पृष्ठे अनपानेवस्त्वधाम्मिवरस्यात् सुवर्णरत्नानिवरस्यात् ४ मानसमाह मानसनतच्चेष्टापतीप पद्मेर्होमः पाद्ये
हिता: सत्या: गजमदेहस्तिमदवारि शिरीषाः शस्तिः वेदनेबलातिबला पभिद्धेकनवारिणाजलेनस्नाने २ इति
श्रीयोगयात्राटीकायां नवमः ९ अथहस्तिलक्षणमिच्छायोधिने तत्रप्रयाजनमाह नरपि
येनतानेमाशिराधपिशुना राधस्थितस्मिकता तेनाश्वका प्रश्नोरविवर्णतस्पृशेनेतृविपश्चितः पठितेन इदेवरूपमानेषु
भाष्यभेदस्त्वाश्रितेनेयं येतानृपतेनाज्ञावारणेषु गजेष्वजयः स्थितः १ अथवायोलक्षणमाह पवविधावभीरुमवे

छ्ये

साधुसाधिकेदृश्याकोऽवनरातनत्वपदृतेपि = वेनाशेदृश्यानेवसुधांसुगणाविलोदृश्या
त ४ मानसत्वापेदोमः सशकेदः पादमेहिता: सत्या: गजमदपिमोषुवेदनबलातिबल
वारिणास्नाने २ इतियोगयात्रायांनवमोऽध्यायः ९ ॐ अशिरायपिशुणनापिवेवा
रणाश्रितमिदंश्रुभाष्यभे तेयमादवतोविपश्चितावारणेषुनृपतेर्जयः स्थितः १ सा
धेहस्तशतेदैर्घ्यविशोविपुलायाते वतश्राथवाहस्तावाराणहडिता १ दृष्टा
वगाहेनकलाविस्तीर्णादृशोदपरि ग्रयः तोतस्पपरवीहस्तमात्रापकीर्तिता ३ क
तेभ्यवेतोहारोऽगतोवाशुभावहे दतिणपश्चिमेवापिनकर्तव्येकदाचन ४ मेढके

यनस्थाने वारणानांगजानांहडिता सार्धहस्तशतैर्दैर्घ्यहीर्वेन विपुलासविंशविंशत्याधिकेशतेहस्तानो
वगाश्रा अथवाहस्तापरिवेतेला १ अन्यत्र तोतस्पपरस्तोत्रमाणे अवगाहेनदृश्याकरा दृशहस्तागंभीराका
यो उपयोधभागेदशकलाविस्तीर्णा तोतस्पायः पद्वोहस्तमात्रापकीर्तिता ३ का एतदृतकेभवति तस्यवोर्ध
पृष्ठे इदिकाऽकलहालाते कार्येति ३ अन्यत्र वार्धः पूर्वस्माशिशहारेकतेऽगतोवाहारेशुभावहे दक्षिण
पश्चिमेहारानकर्तव्यकर्तव्य ४ अन्यत्र मेढकस्तंभानामाची ऐशाव्यहस्ताग्रमववेनाभूमानहिपेत् ग्रीवानिम्ने
तर्वकालेसर्वेयाश्वतराणांश्चसंयोज्या सर्वदोऽक्रमाः उत्तमाग्रगाः ५ अन्यत्र दृशहस्तेहोविस्तारानाकार्य

श्रुतिविवक्षितोशुप्र गच्छपीहितिकमपि नहंयुक्तकतोस्याविविक्तकोऽसेतत्रहितः कपा ३ ॥

सम्यगायुष्मद्भागवताशनेनवक्तोसिपष्ट मृतो काशितालभकस्योरिपतिसमविता ५

तस्मादसपायोहोय मोतिकाश्रुवर्तस्सयोगपत्रत्वानां तथावतः कौचकारोहस्तायो भूमिविनाः ३

पुनश्च द्वारस्य पार्श्वयोर्द्वयोर्मण्डकं कमलस्या ग्रे तन्मध्ये स्थितायाः शोभा, यत्र मातृकाः कार्याः प्रथमयोः द्वारस्य पार्श्वयो
र्द्वयोः प्रथमं मातृकैका कार्या तयोरग्रस्थाः स्थितं मण्डकं पञ्चकार्यैव कार्या तयोरग्रे स्थितं मण्डकं एकैका कार्या ततो मा
तृका ततो मण्डकः पञ्चमेनैव क्रमेण यावद्वर्णमातृकानां मध्ये पञ्च मण्डका भवन्ति तेषु द्वारस्य तु ईश्वरलिङ्गानि ततो
नेत्रं सप्तह्रस्वाद्यानि वक्ष्यामि कथयामि तत्संख्या ह ७ क्रमेण पञ्च पञ्च मण्डकाः षट्सप्ताष्ट नवदश एवं ततो देवा ह्येषु यावत्सप्तमा
येषां मातृकायाः प्रथमायाः नववारदशवावाऽङ्गुलप्रमाणं वेधः कार्यः प्रथमशोभाः पञ्चपञ्च मातृकावेधा दन्ताः सुः
भवेयुः पञ्चैकावेध दन्त्यायावदेन्त्यायाः पञ्चवर्गा भवन्ति तेषां वेदानां मन्वन्तराः तेषां श्रेष्ठकावेधद्वारसमासद्वा
रसेहयोर्वाधैसप्तमि कीर्तितः इतिपार्श्वलक्षणं प्रथमगण्यानीलक्षणं भवति ८ तत्रादौ मण्डलक्षणमाह यथाक्रमं यथा

षट्सु मेधान्तरालाश्च मण्डकाः पञ्च पञ्च च वर्तुलेश्वरलिङ्गान्तं तत्सप्तह्रस्वाद्यं वदाम्यतः ७ षट्स
प्ताष्टान्नवान्मेयाद्दशाधेतिधत्तं क्रमे नववारदशवावेधा मातृकायाः षडङ्गुलाः वेधदा
न्तावशेषाः सुमातृकाक्रमशोऽपराः इतिहासमासयोर्वधैः सप्तमि कीर्तितः ८ मध्या
मण्डलाः सुविभक्तदेहाः न चापरित्यानकृशा तमांश्च गात्रैः समेः स्थापत्समानवेधाः ९
वराहतल्पैर्नवनेत्रभदाः ५ हस्ताग्रपुष्करस्य वलयः स्थानानि तैर्वाहस्तदन्तगल
ञ्च स्थूलावक्रतिः सहमेव वेणैः सैहीवरककर्मण्डमतेगतस्य १० ॥ मध्यमण्डलकायाः

मण्डला मध्यसरसाः सुविभक्तदेहाः शोभनं कर्म विभक्तदेहायेषां न चापरित्यानानि स्थूलानि कृशानि निर्दलिता
तमाकारयोग्याः गात्रैरवयवैः समैस्तुल्यैर्युक्ताः चापप्रमाणं तत्समानवेधाः ततः सुपष्ट द्वयः वराहतल्पैः तत्का
शतिमनेत्र नेत्रयुक्ताः तेमण्डनाः ५ मण्डलक्षणमाह हस्तः अग्निः प्रथमकस्य वलयः कण्ठस्थले न कस्मात् स्थानेमध्य
घ्नन्ति तत्र यन्न वलयेः स्थानानि शिथिलानि ते वाहाः प्रलम्बन्तरः वराहदन्तीस्थूलकर्मणस्थूलः गलः कण्ठः स्थूलप
वक्रतिः स्थूलासहमेव वेलविकेन सैंहीवरक सिंहस्य सदृशी दृष्टिः मण्डमतेगतस्य १० प्रथमण्डलस्य लक्षणमाह ॥
यथाक्रमः हस्वधरावालमण्डः प्रथमः वलः ७ पञ्चवालः मण्डलिङ्गो प्रतानिषेधोऽवलानि यत्रीयारो गलकाले

यो॰ या॰
टी॰
५८

48

पतानितन्नुलितलक्षणानियेवोक्तस्थलेलक्षणेष्वेतिस्थलरक्षणयोगन्तातेमण्डलाः यथोक्तचिह्नैर्यथानिर्दिष्टैर्लक्षणैः महत्मे
हमण्डलेसमंस्यैर्मिश्रितेमिश्रचिह्नाद्यष्टकमण्डलानाः संकीर्णाः ११ प्रमाणलक्षणमाह मण्डलस्यगजस्यपंचाम
तिः पंचहस्तायोधुनरत्नं सप्तहस्तादेर्धम् शुद्धोहस्ताः परिणाहमाने परिणाहमध्यपरिधिः एकद्विहस्तावधमेदभ्रम
वितिः एकहस्तभ्रमेदः द्विहस्ताभदः एतद्भेदेभवति मेदस्यस्थूलगतिः शुद्धोदेहो नवपरिणाहः संकीर्णोऽनोगजः अनि
यतपरिणामः संकीर्णाख्योगजः अनियतपरिणामः अनिश्चितपरिणामइत्यर्थः १२ वर्णभेदलक्षणमाह भद्रम
वर्णोहरितः मृगकवर्णः मदस्थहरितः मेदस्यमदोवर्णः स्थूलाविद्दकसन्निकाशः हरिद्राभकेशरवर्णः कृष्णः कालव

स्थलेलक्षणेष्वेतियथोक्तचिह्नैः संकीर्णनामाख्यानिमिश्रचिह्नः ११ पंचाम्नातिसप्तमण्डलस्यैरे
र्धेमेदोवहस्ताः परिणाहमाने एकद्विहस्तावधमेदभेदोसंकीर्णनामानियतप्रमाणः
भद्रस्यवर्णोहरितमदस्थमदस्यहारिद्रकसन्निकाशः कृष्णोमदस्थाभिहितोमृगस्य सं
कीर्णनामस्यमदोविमिश्रः १३ स्थानानि ततःप्रयतोगजस्यालोनरपतिर्मंदिरदक्षिणभागः
शुचौनिजगणनवलोकाविदस्थानकृतबलिहोमसुशान्तवेनशांतिः १४ धामधानवितिसर्व
संकुलासन्निकाशहविद्यधादिनालयः शाकंभरीस्थितयमसमदक्षिणतापार्थिवद्विरदेहोभरः १५

१२

णे मदस्थमृगस्याभिहितःकः संकीर्णनाम्नोस्यमदोवर्णःश्रुमिश्रः १३ स्थानमालानलक्षणमाह यतोनेतरंगुरुप्रति
लत्कारः प्रयतः सेयतोगजस्यालोनरपतिर्मन्दिरस्यराजगृहस्यदक्षिणभागे दक्षिणस्यांदिशि शुचौनिजगणानवदिगुण
न्यवीयस्थानविस्थानकारयेत् कीदृशालतः कृतबलिहोमसुशान्तवेनशांतिः कृतबलिः कृतहोमः कृतदेवार्चनः कृतशांतिः
भूमिलक्षणमाह धामहीधः धामधानैस्तुतिभिः सर्वसंकुलावकीर्णा नष्टासन्निकाशाविद्यधानयोदेवगृहगृहाणां
नष्टासन्निकाशादिनारदेवगृहस्य शाकंभरीस्थितयमसमदक्षिणा सानुपदालिदेहोभरा १५ अन्यच्च धामभिर्विर
भुवनता ईशान्यां प्रागवातरमाशोभनहरवुका गोमिर्यथास्थिताव गावस्थितायस्यां मध्यमध्यभागेसमासास
पुरोभनेत्यर्थः भूमितोयावत्तनेलाचनाविनिरद्भूत्विनीच शाल्मलरोगविवर्जिता सानुनाहरवनः ॥

१४

शाहस्तितो ऽनेन यत्नस्याभंतु नृत्यं वृद्धेति सेवं विधाम महीभुजः राज्य
सानुनादः शालो यं पृष्ठे शिल्प पट्टवद्भूमा हस्ता स्युः पृष्ठो अष्टहस्ता महीभुजः भद्राया शालाया भूमध्यः
द्विर्भवति नागवाजितो हस्तिनरगणा नहितायभवति २९ हस्ताहीनाः शालत्वं त्वनांभूमि माह भद्रायाः सतामिश्रः सिताः कासाः पता भूमयो हि
शालाः तद्यथा भद्रस्य क्षेता भद्रस्य क्रामस्य रका मृगाख्यकनकोपमा स्ववर्णेवर्णामिश्रा प्रासिता कासाः पता भूमयो हि
रहावेषान्नानो श्रेष्ठि राहस्ति राभूमिषु नामपिप्रणाः सत्वप्रदः २२ शालाप्रमाणमाह ज्येष्ठाश्रयान्शाला चतुर्विंशति
हस्ताविस्तारः मध्यन त्वन्यकाल द्विहनिते विंशतिः तच्चन्याविस्तारतः तद्विगुणत्ता स्युर्दीर्घाः विस्तारं द्विगुणं दीर्घो तेषेन
वर्तिनः स्तंभाविस्तारशुक्तिनाः सर्वेषुः पतङ्क्रमभवति यावाद्धलाया विस्तारस्तावानेव यासाः कार्यः एवंविधा

भद्रमेदमृगा मिश्र इति तेषां क्षेतारक्तकनकोपमाः सिताः भूमयो हि द्विर्ज्ञेष्ठि ह्रिर्हि राभूमता
मपिप्रणाः सत्वप्रदाः २२ ज्येष्ठा चतुर्विंशति र्वहस्ताद्विघलितेषु मध्यन त्वन्यकाल विस्तार
त्स्ताद्विगुणा स्युर्दीर्घो स्तंभा स्युर्विस्तारसंयुक्तयास्युः २६ ज्येष्ठा गलानि वहस्ताः स्तंभषट्
लानि मध्यल्पं पंचदण्डाकन्यसकोगलाना स्तंभप्रमाणा विघलाः क्रमशोनिषेणाः शाला
गलारमहंशावद्भूतहमध्या २५ सर्वासु शालासु कक्षकस्य हस्ताधिकः परिणामः
मूर्ध्ने कारप्रमाणेन स्तंभनतस्य वलप्रवेशे हृदराहस्तवेधः २८ शलिटमिकोचगावा
स्वकेषु कायोकुगहारकदालकानि ॥

स्तारस्तंभक्षितासंस्मामवंति २८ ज्येष्ठस्तंभः दशहस्ता निवार
वगुत्लानि वहस्ताः हस्तो विस्तीर्णः मध्यमस्तल्पं पंचदशांगुलानि कन्यसकोकनिष्ठः चतुर्दशांगुलीशः पत्रोस्तंभानां क्रमशः
क्रमेण निषेणाः स्तंभप्रमाणविघलाः कार्याः यावास्तंभस्यवेधुल्यता वानेव निषेणस्य निषेणवहस्तानुस्तंभस्यार्धनिर्यक
काष्ठस्युच्यते पत्रोनिषेणानां वहस्तवशाकोगलार्धसदृशी यावान्वेधुल्यतदर्धांगुलप्रमाणे वङ्कलमिति २५ कारकका
प्रमाणमाह सर्वासु हस्तिशालासु कारकस्य प्रोतणहः परिधि हस्तार्धयुक्तं सार्धहस्तः कथितः शालानकस्याधोप्र
निमग्नः काष्ठाभवति यस्मिन्खुरे वलाल्पाभवति पास्वेधनार्थं कारकः कथ्यते तत्र कारककप्रमाणेन सङ्गनङ्क्षेकः का
र्यः प्रथमर्थः सार्धहस्तपरिणाहस्य कारकस्य हारदशांगुलानि विधिमाभवति तेनेवप्रमाणेनात्मनः कार्यः नस्य कारक

सतलप्रवेशः २८ हस्तकविधः कार्यः २

यो॰ वृ॰ टी॰
५८
59

श्लेष्व पुलिंदसुशालागतो भवति तत्र यामिनित्तस्यामुलिंदभितो येद्युगावातकाः तेषु गणहारकतालकानि कु
र्यात् गणहारकाद्येप्रकाराकारलिङ्गनालकानि कुर्यात् तथावेद्याविदिका निर्दिष्टशास्त्रेनगवालिकस्याग्रयानिव
हितेतानि काष्ठानि तेषामुपरि याथास्तवेदिकं कुर्यात् ता सवेदिका तपरतो मध्याकाकार्थितानिषुधाकार्यानि
माह ॥ के: शोभाकार्या कमलानि पद्मानि तथा नीलोत्पलानि हंससुगानि एवमयारागणाः एते: भ्रमरगणानि
दीपयमानि पद्मैः पत्त्रलताभिः विहगाः पतितिग्णाः वृत्ताः कलशाः एते विविधनानाप्रकाराः एतेः किंभूतैः सभूकर्
मे: तथाफलैः पल्लवैः पुष्पभरश्वासवना भूतरावः स्तः व्यालकाः यामिनः मत्स्या मीना स्थगाः सिंहाः एते लया
कर्मैस्नाने विमोक्षलेमोक्ष शोभन तथा वातिवेणे लवर्मकलाद्यैः मकरनकपिभ्रमरैः शिखिनाः ध्यपाल्पिनते

निर्दिष्टकामा पुण्यवेदिका सकार्या विधुधापरतो मध्याकृ ॥ कमलोत्पलहंसगणयमध्येः
पमराघ्रगणवेविहगात्तुटः विविधलतभिः सुभ्रकथमरैः फलपुष्पपल्लवभावनतैः व्या
लकधूमनसमत्स्यमयैः झसमस्नालतोऽकरयाभेः वातिवेषरुणकरूपकराद्यैः शिखि
नाशिल्पिविनिर्मितरूपैः ॥ होमकुण्डः कोनराधामतस्याविनतोस्याप्रश्वाहीनस्यप्र
हीनेषयशास्त्रमष्टाशकेनयानानार्थाप्रातस्तेवाश्रयासे ॥ विधिवितनिर्दिष्टमतोप्रजेम्क
यस्मेखलालसयतप्रयोजिते सवेदिकाल कृतमीतपयिषेपवेपानेनिर्गमनायचापरे ।
२४ वेदनानेन मध्यकपिपीशाटेवतासमलोजनपालाः रोहिणी त्विहि द्वाणपकशाकाः

स्पिटनस्रुमस्कंदवविशेषिकाः २५

विनिर्मित उन्नतिरोऽध्वरपोदस्यः ॥ कार्यप्रमाणमाह हारम्पोकुण्डा यथाः कोनराघ्याः सतत्वः कोनस्मदृतितोयुग्रा
यामैस्वचतुर्भुत्व ग्रन्थहारस्यविस्तारो विषेकमलमेवाकुण्ड पुनर्वहीनेकेनाविस्तारो भवति भूयः पुनः स एव वि
स्तार शास्त्रमष्टाशकेन तत्वड्भागेन हीनः कार्यः शालाहमेकार्यव स्मोरिश्रिउनरश्चोवहिपिर्ष्ठशालाम् ॥ २५ ॥ प्रथम
विधिना नानाप्रकाराणि निर्दृष्टाः सुरैहः सिंहाः तथाप्रजाप्रसवमनकदेवताद्यापिधानैः मध्यामध्यकलभाषु
गैनः स्लिग्धरायाति काष्ठानि प्रतिष्टेते तैः तपयोनिते सवेदिकालकृतं शोभनवेदिकायुक्तेवद्ध योषि
ये एवं विधप्रशसननगार युपोतितिनाय निर्गमनाय कार्यम ॥ ४६ दिक्पचयनकाहलतमाह वेदन मध्येनामध्य

तोरी दिवाह सालवंदनसालरोहिणीखदिराचार्यकौ शाकंस्यदनसकटंभविशोकः एते सर्वपवहला: २६

अन्यच्च पतेन्द्रमाद्विपवेधनार्थं हस्तिनां वेधेन गृहीताश्च शिवाश्च श्रेयस्कराः द्विपानां वेधनार्थं हस्तिनां गुह्यिकाः अन्येपि द्रुमाः
सार्वेते हस्ताः गुणसंयुक्ताः लंभार्थं कार्याः २६ कथनेतणामाह योगजो हस्ती पूर्वाभिमुखो निविद्यते सराज्ञः समरेषु
निर्जितो विक्रमपराक्रमं करोति दीर्घमायुश्च फलमते २७ अन्यच्च विरदस्य हस्तिनामभिमुखवेधः जीवितनाशकारः संविद्य
निर्जिता राज्ञश्च राज्ञश्च धनधान्यहर्षं करोति २८ अन्यच्च नागः पश्चान्मुखो वेद्धा रोगनिपीडितो गजो भवति वित्तस्य धनस्य

गृहीताः शिवाश्च द्विपवेधनार्थं पतेन्द्रमाद्गुह्यिकाद्विपानां लंभार्थमन्यपि हिमार्थवेतः का
र्यः श्रवाः ल्लाः गुणसंयुक्ताः २६ पूर्वाभिमुखो निविशते यः शिरः समकरोति विक्रमं राज्ञः
समरेषु निर्जितो दीर्घं वायुश्च वायुश्च यान्ति २७ हस्तिनां विरदस्य संमुखो जीवितनाश
करो द्विरदस्य धान्यधनलक्षमायुश्च वर्धनं विनाशस्य वनराधिपतेश्च २८ पश्चान्मु
खो वेधसवायुनामा निरंतरं वेद्धा गजनिपीडिता गजः नाशं च वित्तस्य करोति राज्ञः तस्मा
द्यामायुः स्वहस्ति विवर्जयेत् २९ उत्तरमुखो वेधस्तु पतिनामोगाधार्थस्य हृद्धिं करोति भर्तुः धा
मे तिस्रो हि विरजीवितं च संग्रामकाले अपराजयेत् ३० सर्वशिरोहस्तिकोटरकाल
तात्रेयिवद्भलसूलाण मधुतिलयवस्थलहोमायकमवलीवणानुगता ३१ मासा
द्वितिर्विश्रुतस्मकाशिरोर्ध्वलंभं च वेधमासाद्य मरणमुपयाति नागो निपीडितवानरो
गेन ३२ रामायनमः रामायनमः रामायनमः रामायनमः ॥

नाशं राज्ञः करोति तस्माद्धस्तिनांपश्चिममुखवेधो वर्ज्यः २९ उत्तराभिमुखो वेद्धा गजः राज्ञः सर्वार्थहृद्धिं शुभं चिरंजीवितं
च करोति ३० हस्तांमलतणमाह वामावर्तं स्थलीकृत्य हस्तिनो वनोत्तमानातविद्धस्य पितृवननस्थलाग्रत्रिकृष्णकोटराणि
कावद्धलः स्थलग्रंथिवक्रग्रन्थिहस्तिश्चाशुभग्रहाः सर्वे वेधनार्थं द्विपानामतः फलानि वक्ष्यामि यहस्ताग्रनरस्थिरा
द्वर्धशुष्काः कोटरयुक्ताः कोटरागतः कोलांतेषु द्विरे तेन युक्ताः ग्रंथिवद्बलाः प्रभूतयोयः स्थलोत्थाः त्रिस्थूलाग्रे येषां

॥ शां रुसस

यो॰ या॰ टी॰

८

50

मधुपतिलाभेतिनियोगाद्देयद्यमूलहीनोमूलद्दितयग्रकुन्तः प्रोताद्दस्वप्नः वंशेमवल्लीभिरनुगतोऽशुकः तथावा॰
मावर्तः वामावर्तेशुकः श्रेणीश्रुगवान् कपिलोद्दग्गर्भः श्रवनतोस्वप्नः श्रनानविद्रः श्रग्रजातः पश्चाज्जातोयाह्न
लेनेनिवृद्धः पितवननः श्मशानजातः स्थूलमध्यस्फिक्कस्रकः यथः कस्रकः यथः कस्रकाद्यासिन् हारिकाभि
श्रुतः श्रीभिः वहुलः स्थूलशीर्षशुक्रः वत्रेणासिनाद्युतिः एतेसर्वेद्भूतानानागानो वधनार्थेशुभप्रदा श्वतोऽन
रमेषांफलानिप्रवक्ष्यामि ३१ नाभिवाद नागोद्दस्तीऽधेशुक्रतपितेलसेवनम्नसावधमासाद्यपाप्नवतागोव
निर्वाद्दिनामरणंयाति ३२ श्रन्यच्च कोटविद्धलभनागास्यते कोलादेलभेवधमाप्नुयात शीर्षशुक्लेनवीजमा॰
मूलाग्रस्नलेनसमस्रभवति ३३ श्रन्यच्च मूलहीनाग्रेकसम्रुलभगृवधोद्दस्तिनाम्द्दत्मरणेप्राप्नोति हस्तीम्नव॰

नर्थकोटविद्धकेलादेवधमाप्नुयात गोऽन्तसीद्दग्रेयप्रविनेसमस्नः स्थूलेनमूलाग्र ३३ मूलाग्र
कसद्दीनेशुमरणमद्दात्मद्दस्तिना येऽग्ननिसमस्तमधुद्दर्षितेनमरणंकिमिगाद्देन ३४ मा
समभवतिमेगावलोऽद्दश्वयाणावकोणेव वामावर्तेनृपतेविनिस्यतेवाद्दनेसर्वे ३५ स
गर्भःकपिलालेनृपतेसमद्दाजनस्यमरणाय नागस्यतविद्धसभवतिशुधोशुनृपतेत
मे ३६ श्रग्रजातविद्धद्दस्तकमारोवागणेमरणमेति वंवद्दधेनसमस्तः पितवननाते॰
निवृद्धस ३७ स्थूलाग्रनेनेधामेरणमेतिमासेद्दमसद्दामात्रः द्दिरदस्पद्दन्तीशुवद्वस्पद्द
णिकावद्भल ३८ स्थूलश्रेयित्रिविस्फाटसमकद्दनेनाद्वितीयेद्दे श्रप्यनिद्दतेविशेयपद्मणा

तिसद्रस्त्रभवति तस्यमधुद्दर्षितेवक्रिमिणोगेनमरणंभवति ३४ श्रन्यच्च उद्दत्तमवाणावकीर्णेवगात्रसमभेणेभवति॰
वामावर्तेननृपतेराज्ञः सर्वविनश्यते ३५ श्रन्यच्च सद्गर्भतोयस्यस कपिलाख्यः कपिलनामा नपतेराज्ञः समद्दाज
नस्यमरणंभवति मद्दानेनासीत्रिमविवर्पियाद्दः विकसलभनागस्यशुनृपतावधोभवति ३६ श्रन्यच्च श्रग्रजा
तेनपश्चाज्जातेनद्दस्तेनयोविद्धलत्तवद्दावारणागजः सकुमारोराजकुमारोमृत्युकोमरणमेति पितवननातेश्म
शानजाते निवृद्धस्यपानस्ववद्धधेनसमस्रभवति ३७ श्रन्यच्च स्थूलाग्रानतयोःसभयोः षष्मासिमहामात्रः हस्ति
पालकोमरणमेति हारिकावद्भलेवहस्यगनेसतवीजभवति हारिणः तत्स्यपञ्चकाः ३८ श्रन्यच्च स्थूलाग्र

प्रशालालक्षणमाह एवंविधाल्लभरहितानां बलवृद्धिदा भवेयुः कीदृशा ग्रहहीना आवर्ताः विनाशकराः तथावर्तेन लाभः प्र
ख्यातः अत्र च एषा कर्णहीना स्याद्विनाहृदयाख्या शुभिकटा मनोरमा विशुद्धा सर्वेषां तलाघुभाः ४ लम्भस्थान
माह शालाया मध्ये कोणात् कोणान्ते सूत्रद्वयं देयं तत्कर्णसूत्रद्वयं यत्र युज्यते तस्य च संपातः तस्मात्संपातात्स्वार्थहस्ते
स्तम्भस्तत्का प्रशानो हि यत्र जानानां वेधनार्थं गृहोदेति न स्तम्भ श्रेयसंभवति ४ शोषाबहिरिति शोभार्थमाह प्रमुखे ग्राहनार्थं
हस्तेन कारोति मर्माणि च करोति तेन स्वामिसंग्रामे पराजयार्थे नाशो भवति मातृत्वं वा यथ्याहिक्षिणतस्य रोगो भवति सुतो स्या
कारणात् शिवदिशि पश्चात् दिशि शिवाय भवति ४ प्रमाणार्थमाह ज्येष्ठः स्तम्भो दशहस्तोच्छ्रयः मध्यमस्तु नवहस्तः क

ग्रहहीना आवर्तेमनोलब्धाः स्वित्रयस्त्वग्रमार्गेणतः ईशो विहीना विकटा विशु
द्धा लभाहिनानां बलवृद्धिदाः स्युः ४ मध्ये संपातः कर्णसूत्रद्वयस्य तस्माद्धस्तार्धे
स्तम्भकार्यम् दिशिपश्चात्रोवेधनार्थं हि पातोत्सर्गात् श्रेयसंदेति न सत् ४ स्वामी
ध्यानुपमर्माणि नृपार्थं हानिनं त्वं सम्परा भवा शून्ता शो मातृत्वं भवति मते गृह
स्य रोगा पश्चान्त्या भवति शिवाय रोपितस्तु ४ ज्येष्ठो दशहस्तो नवमध्यमस्तु लम्भोष्ट
हस्तः कथितः कनीयान् सर्वे नितम्बोत्सेधहस्तमानाधिकोनाः शिवाय नस्यु
र्व्याविंशति हीन वर्त्तविहीना मूलेंगुलानां पृथुता क्रमेण स्युनाविनान्यवहिरमसमे ९२

नीयो लम्भोष्टहस्तः कथितः सर्वे लम्भवर्तनोरहस्तायथोभू नित्रिवाताय लम्भमानाधिकोना हस्तमाणाद्धनाधिका एते शि
वाय न स्युर्भवेयुः ४ पृथुत्वमाह लम्भानां भानोमूलेंगुलानां क्रमेण विंशति हितवर्त्तविहीना पृथुता स्यात् अयमर्थः वि
शति हिहीना द्वाविंशोंगुलानि ज्येष्ठलम्भस्य मूलपृथुता त्रिविहीना विंशति सप्तदश मध्यमस्य चतुर्विहीना विंशतिः षोड
श कनीयान् तान्येव प्रमाणानि स्युनानि समके पृथुता पतद्रूकं भवति ज्येष्ठस्य षोडशांगुलानि मध्यमस्य पंचदशा
नि तान्येव पर्यन्ते वसुविशेणानि अग्रे मूलयोर्धं ज्येष्ठं तन्निगुणं परिधिर्भवतीत्यर्थः ४ इति शालालक्षणमभाष्यम् ॥

यो॰ या॰ टी॰ ५१

51

इदानीं गजानां शुभाशुभलक्षणमाह धन्या भूमिपतेर्मतंगजा इति वृत्तमानेन संबंधः कीदृशा मतंगजास्ताम्रोष्ठमिप
ते येषां शुभानि ताम्रवर्णानि उष्ठतालुवदनानि येषां तथा कलविंकनेत्रा ग्रामचटकस्तद्वन्नेत्रे येषां स्निग्धोन्नताग्रदश
नाः स्निग्धा उन्नताग्रदशना येषां पृथुलविस्तीर्णमायतं दीर्घमास्यं येषां चापवदुन्नताः क्रमेणोन्नतश्चायतो वि
स्तीर्णो निरुद्धो न लक्ष्यते निमग्नो नात्युन्नतो वंशः पृष्ठास्थि येषां तनुभिरेकरोमभिश्चितेन कूर्मपृष्ठसमौ मस्तिष्कौ
कुंभौ येषां ते तथा धन्याः ४४ पुनश्च विस्तीर्णौ कर्णौ हनुर्नाभिर्ललाटं गुह्यं लिंगं येषां तथा कूर्मवदुन्नतैर्द्विनव
भिरष्टादशभिर्विंशतिभिश्च नखैरुपलक्षिताः रेखात्रयेणोपचिता वृत्तो वर्तुलः करो हस्तो येषां सुवाला
शोभनबालाः तथा सुगंधी मदः पुष्करं शुंडाग्रं तद्वायुश्च येषां ते धन्याः ४५ पुनश्च गजानां करस्यान्ते अंगुलिका वक्त्रण

ताम्रोष्ठतालुवदनाः कलविंकनेत्राः स्निग्धोन्नताग्रदशनाः पृथुलायतास्याः चापोन्न
तायतनिगूढनिमग्नवंशास्तन्वेकरोमचितकूर्मसमानकुंभाः ४४ विस्तीर्णकर्णह
नुनाभिललाटगुह्याः कूर्मोन्नतद्विनवविंशतिभिर्नखैश्च रेखात्रयोपचितवृत्तकराः
सुवाला धन्याः सुगंधिमदपुष्करमारुताश्च ४५ दीर्घांगुलिरक्तपुष्कराः सजलांबुदनिना
दबृंहिताः बृहदायतवृत्तकंधरा धन्या भूमिपतेर्मतंगजाः ४६ निर्मदाभ्यधिकहीननखां
गाकुब्जवामनकमेषविषाणान् दृश्यकोशफलपुष्करहीनान् श्यावनीलशबला॰

करपोतं सकलं पुष्करमुच्यते तत्रांगुलिर्दीर्घा रक्तं च पुष्करं येषां तथा सजलघनवद्गंभीरं बृंहितं येषां तथा बृह
दृहत्स्मृतं ते गजानामिति येषां बृहद्दीर्घो विस्तीर्णः प्रायतो दीर्घो वृत्तः परिवर्तुलाकं धरा ग्रीवा येषां ते धन्या भू
पतेर्मतंगजाः ४६ अशुभलक्षणमाह ये गजा निर्मदा मदरहिता अभ्यधिकहीना अधिका हीना नखा येषां तथा कुब्जाः कु
ब्जिता वामनका ह्रस्वाः मेषविषाणाः मेषस्येव विषाणे दंतौ येषां पुष्करे करस्थाने पद्माकारे तेन विहीनाः दृश्य
व्यक्तं लिंगं नीलं नीलाकारं शबलं बहुवर्णमिश्रितं तालु येषां तथा वक्रकृष्णा दंता येषां
येषां सकलाः निर्मदाः अशिष्टा लिंगरहिताः एवंविधाः हस्तिनो भवंति

गतानां निमित्तान्तरमाह गतानां रेतःशूलेद्यः परिणामः परिधिः सहितं रेतःशूलात्परितस्य परतोऽनन्तरं कल्पयेत् क्लिशान्तन
यस्यावलम्बनाछेदः सकलेष्वपि भवे एकदेशाद्वा प्रतिदर्शने मलिनदर्शने वा पापसन्ततसम्भवेद्यः इत्यत्र तेनैव कल्पितेन वै पत
त्ववपरेत्स्वरूपकले ५४ शुभमप्याह पार्थिवोपकरणानि वृक्षध्वजवत्तु गदादीनि तदाकृतितदाकाराश्चेहेति धारयति वि
स्वकल्पितरेखे तेन क्लिश्यति तदा श्रीनयार्थफलवर्द्धयो भवति स्त्रियः शुक्लाः कविरादीनि मितः स्वाकाराश्च न्येऽपि शोभनाः ५
यत्र च इतिना कल्पितेन रेखापार्थिवोपकरणानि इत्यादि शुभमनुत्पद्यते तदा तेषु शोभनं ग्रन्थतो वा मध्यमास्तु तदाकृतिरुत्पद्यते न
दानीव शोभनं तदिदं पर्यायघ्यातया भवति वा मध्यशोभनमनुत्पत्तिः तदा घ्यातनाशोभनाशोभनेनापतनेऽयमिति विस्तरतः

रेतःशूलपरिणाहरेखां वेतोद्भिः शुद्धमपवित्रोत्पन्नकल्पयेत् यथावस्थितिमलनत्कदर्शनेऽप
पमलसहदर्शवपापरे ५५ पार्थिवोपकरणाकृतिर्यदा विरूपवद्ध्वदितिकल्पितेरेखे श्री
नयार्थफलवर्द्धिश्वलदाविरेपशुक्रतविराश्च शोभनाः ५६ दत्तिणाश्च मध्यमतो वा शो
भने पापमध्यतिविद्रूपमन्यतः यावत्तां भवति तद्विपर्यये विलोमन्युनिभिः प्रकी
र्त्तितः ५७ शूलमध्यादर्शनात्तु संस्थितारेखे वेदस्य मध्यताक्रमात्ततः स्फोतमध्यपरिधिव
लेफलेशीघ्रमध्यविरुकालसंभवे ५८ रेतभागफलमत्र दक्षिणाभूपदेशवलविरुद्धप
हे वामतः सन्तश्रोणिहितेभ्यो नृपादिसाहविकरादवनायकान् ५९ शारिरवाडभयपमे

यान्यमुनिभिः शालिहोत्रादिभिः कथितः ततएवहेयः ५० रेतभागफलमाह यथाक्रमं रेतःशूले रन्तमध्ये रन्तात्त्ये देवेदेस्य मध्य
मः क्रमात्क्रमेणास्थिताः रेतःशूलेवस्य मार्गेस्फोतेऽपरिवृद्धफलेयथा मध्यमध्यपाते परिणोलवरुपस्य तथा शूलस्य वस्य मा
ले शीघ्रकालेनेति फलमाह ५१ शुद्धरेतभागफलेदक्षिणेषु लाङ्गलपरूपविरुवश्यम् वामतो वामारम्भयश्च शूलान्तते हितिम
ध्ये श्रोणिहिते श्रवेदभयानूर्हति तथाक्रमेण शूलमध्यात्प्रदेशेषु शादिविकराद्युनायिकान्तीति संबध्यते शादिविकाश्च बलदा
नःकलत्रनायकाःप्रधानम् ५३ शुनयश्च अथाहेयारेतयोर्मृगदर्शनात्पाशिव स्यात्तः सकलकलस्य मारेरपम् सोमग्रह
लग्नेन सौम्येन निष्ठिनाविकारहितेन सौम्यतिथ्यः सामान्यमनत्यश्वहन्तोष्वनेषु शारिपुरहणान्तौ मदर्शनेनलग्नसौम्य सति

पा० पा०
टी०
५६

भेगविशेषमाह यद्वामरेतस्मयग्भेगाः सुगुणेनैवघटितीयस्तस्य विचलितेन भवति फलवत्सपुष्पपारपस्यवावि
वर्द्धनेन शुभफलानदीतस्यालसविचहेनेन रक्तिमाहतस्यवा सूलाग्रपाभेगः सगुणेनैतदाशयुक्तहिदस्य ५५ दक्षिणस्थला
ग्रोऽपि ग्रेष्ठमितमाह यकस्माद्दिनानिमित्तस्फलितगतिर्यस्य यकस्मात्तुच्चलकर्णः शनिदीनस्य एषिवक्षोधमोवि
न्यस्तहस्तः करोद्यत स्तुतदीर्घसततिच्छ्वासं भवति तथाप्युत्ताभीताश्रुकलितानिमीलिताक्षिहस्य सममशीलो वहु
कालस्वपिति विलोमाविपरीतगतिः एवंविधोमयहस्तस्य तवपति यदि तत्र भवेत् सा अनेकशास्त्रत अनेकशा
वल्मीकादुत्पतति शाखाश्रयीभावानेकशः करोति तथापि भयहृतत् ५६ तत्फलमाह एवंविधोनयफलं यदि वाल्मीक

भेग०

तीरस्थे फलपुष्पपारपे श्वापगानां तटे विचरितेनैव वा ग्राममध्ये रवात् श्वेतेन शकुना शान
क्रोशान्यथा फले ॥५५॥ स्फलितगतिरकस्मात् तुच्चलकर्णोऽतिदीनः स्वसति मन्दं सदीर्घम्
न्यस्तहस्तः करोद्यत् अश्रुकलितदृष्टिः सममशीलो विलोमो भयकृद्दहितमुखीनेक
शास्त्रकाक ५६ वाल्मीकस्यपुच्छमूलम्तपतनं मयन स्कन्धपार्श्वे हृद्दृष्टिपोपापापा
तुलोमेवाविनपराजितवक्त्रमतस्पवाशे: कलामनाहकालेन नृपतिसमहस्त्रीकांहे
हितेवा नकालेवाम संमाननपकहस्य संवेहपरिहित ५७ प्रवेशनेवाशिताविमला
मारहेननाशायमवेनपस्य यदरप्रहीमानरोऽनपस्तोयात्मलेहाहिकोत्तमतेः ५८

कृतेसकमसमाति यथास्यात्तोनिःशेषंशाखाभिर्नेहहंतेउत्पतकमूले शाखामस्तकः स्वपेत्पुच्छं तस्वरः पलायति
विकया शाखेकयासमाति तथारहस्यहृष्टिः हृष्टाद्दृष्टिपस्यतथावाविलपरातिः शीघ्रगामीवक्रामुखेशुष्कैः कृतस्पश
होकसा यायानुलोमेयाघाङ्क्वेत तथाकुत्सामनाहकाले मध्याह्नवधनस्य शतिवेयवेवायो शुष्कं इः शीकारवक्रार
कोकान्नवति हितिगतिनेभवति तत्कालेयागाकाले मस्यामि मेरनलशारभोवः तथारहेरतेहतिणवेहस्यहाल
वयकरोरोति ५७ प्रवेश वायुणस्परलितोयाहेणजलपरपाणिनावाशिणितलमध्यप्रवेशनेनपतेराहोत्तुनाशायम
वेत तथादिपस्परातिनः यादृत्तलपाणिनेमहोवातोयाजलात्स्थलमुत्मणतात्साहडिकारम् ५८ इतिसत्तीर्गते ३५

गृहे मम मेशान्तं नित्या नृपलक्ष्मीर्भवति येषां गृहे तामरसेन मलिनीभूता गण्डा येषां करिवराः गजप्रधानाः तेषां गजः
भिन्नेभकामनः प्रबलेप्यप्रबलो भवति एतावतस्मात् कारणात् कशिताहस्तिनो मदकरो इत्थं निवेश
मेघसमूह इवस्ते तथाह ५५ जाती कुसुमा गृहे वी ग्रमता कदलीहलानां आस्फोटकपोसवला एतैरन्विता
नाराकान्ता तथा भांगीकीटशीसनीलीनीलिकासहिता गिरिकर्णिका आस पट्टारिका बृहन्माषभृंगक
लेकाकावर्णकमाषपर्णी श्वननेवाभेगिराता अश्वगन्धा शेफालिका एवोस्फोटकः कंकुकाकोशातकी गा

रहे नित्याश्रमभवति नृपलक्ष्मीति तिमतां जय पुले षां येषां मदमलिनगण्डाः करिवराः भि
न्नेभकाममनः प्रबलममकभवइलेघ्यतातोह्वस्यकान्मदरुकरइ निवेशे ५५ जाती
गृहे वीकदलीहलानामास्फोटकपोसवलाविताना भांगीमनीलीमिरिकर्णी
कारापहूरकाबृहन्माषभृंगः ६० कललेकावर्णकमाषवर्णी श्वननेवाभेगिरा
नेश्वगंधा शेफालिकास्फोटककुरुग्यकोशातकीशणालकंकेविदारी ६१
विष्णुक्रान्ताइग्निकासालपर्णी बृहापाटीवाक्कचीवल्लिगंधा व्याघ्रीवस्मात्
क्षिप्रपर्णीश्रृनालपटहिकामलकीतंदुलीयः ६२ एतेयेषां संभवसंपलकेस्ते
षुनागाः समदाभिवृद्धिः दानप्रभेदश्च मदोकितस्पसर्वोरागशामाश्च भवतीति का ६३

कुरकं विदारी विष्णुक्रान्ता अग्निकासालपर्णीबृहापाटी वाकुचीवल्लगन्धा व्याघ्रीवक एस्काटीसाड्वेत् क्षिप्रपर्णी
मृणालेचिभे पट्टोरिका मलकीतण्डुलीयः ६२ प्रयोजनमाह एतेईश्वर्यैण संभव यथा संभवयथालाभं संप्रवृक्तेः।
प्रयोजितेमतस्पगजस्पमदाभिवृद्धिर्भवति यथा मदोकितस्पत्क मदस्य दानप्रभेदो भवति सर्वेषां रोगनाशोभा भवति
सर्वेतिरिकाधिकतरा शोभा भवति ६३ अन्यच्च जीविकामधुकवल्लपट्टारक कंकोलक कदलीवृषभपर्णी तथा त
था सोमांजननिभा रंगलक्ष्यवत्सषिका एषां सर्वेषां फलानि तथा शताद्वीफलमपि ॥

यो॰ वा॰
टी॰
५२

काकोलीतीरसंज्ञाश्लेष्मान्तकशाल्मलिंमल्लकीनाताः सम्भवाः तथा विदारी धासीता प्रथमेमनकरानमा पत्रानि मूलानि सर्वाणि तथा
पत्रकानि मूलानि सर्वाणि तथा पाटकानि सदैव सर्वकाले नागानां वृक्षेणा भानन्देघस्मरैरिति ११ अन्वय नीलपङ्कः सुहोणिते हरि॰
कर्णमाक्षमूर्णेन माहिषाणां वरभासुरूपपिताः काष्ठैः नागेहाणां हस्तिप्रधानानां माणुमहासिंहते अथवा एकैवनीलीङ्कवर्गास्मिन्।
प्रधाना एकवमाधारकानशलाकारोतीत्यर्थः १२ अन्वय काकनवा एकैवमदाहृदिकरोति एकवमाघर्णीगुरूपणीतथा नाहलो
धानाहीं हष्टिकाली एतास्सर्वा एकैका अत्यकमस्दराः १८ अन्वय अथवा एकाकपासवचयोनिता वेष्टुकाव तथाकरस्कीशल।

नीविकामरकवेश्नुपहेशकेकोलकरलीहृथमनो सोभांजननिंबेंगरपणाशकानोव
मूलानि १४ शताववाककालीहीमनाककलीश्लेष्मान्तकाणाल्मलि मल्लकी
नराप्सृविदारीधा १५ धासीताथमनकानमाघनलशुलानि क्षेममेतानि सर्वाणिव
कर्णमाननघतिसैद्ववनागानो ११ नीलीपङ्कः हरिणितेमाषहृणासमाशुके माहिष।
णायपिताः नागेहाणांमाशुरस्तामहासिंनीलेकवरस्थमार्गप्रधाना १२ एकैवकरो
तिकाकनेवाग्निकेवमाघरूपणीव नाहलकनाशेहष्टिकाल्पश्वकेकामस्दरानव
वमुलाः १८ कपासकाशुद्वमेधाविनाशाहपश्चकः कारलीशालिकाल्या एकःश
ला श्वेल्कलःस्कलेकस्पनातीभंगानाविनावाकरावः १९ एकमेवगवीश्वलेमस्पा।
वूपकाम्के एकावश्यातिकेगानेश्वनावकामस्थरः २० सशुलावीरणास्तंभः सस्वली
मल्लिकलता सपयाउधेसोमभंजवैतीहीवनाणिव २१ सरसाउरेन सेपुकाश्वनने।

काव्यः एकमेवमस्तोहेघः तथास्कन्नेकस्य स्कन्नेहतस्यवल्कलत्वगेवप्रशालः अथऊरेशोजातीभंगेनाविनैतोशुकः एक
एवसलोमरस्ट्त्यर्थः १९ अन्वय रेणुदीश्वलेक्ष्णमेवमरवाझल्पकरोति तथा श्वेतकोवाजी एकैवक्षेताचमस्थरा २० अन्वय॥
वीरणात्तणविशेषस्तम्भः सशलोश्लराहितः तथामल्लिकासमूला मरवाहल्पसांगंध एतेवहरहरीवनाणिभीलोत्पत्तानि
वऊर्वैति २१ अन्वय सरसाउडेन संयुक्ता अथवाउनने वाणामघनखिन्नायांशकना सेहितावाराहीमूलानिगामघेनखिनानि
एतानि सर्वाणि उडेन उक्तानि छिनत्ति मरमेरऊर्वैति २२ ॥ राम ॥ राम ॥ राम॥

ग्रन्थतः मध्यालिका मध्यपृष्ठका मांसादिक्रोडपृष्ठका गलान्तं मूत्रवंशोऽयं भागे तनोति इत्यादावस्य गजस्य गुडेन पिण्डेन हितः इत्यादि इत
मु॰ ५१ अथ शुद्धमासाभ्यां वाहनस्य गुडः पित्तशुद्धयेन तत्त्वात् नो वमाधुकः पित्तः शालः वसा मध्वा अतिमिश्राहारेण
नो वनाबलं विज्ञायेत्स्यात् एतदेव भवति मदन मधिकं सम्प्राप्ति तत्र मुहितेन नमस्य स्यात् ५४ अथ मदस्य पाणी वाहितेन
मदस्य पक्वेनावाहे विधाने कुरुते अतो मादितो स्थानानस्य हृत मूकैः प्रामृकैः बहुप्रकारैः सा नास्ति मिश्रेऽस्य हेतुन धनमद
मदे निर्मलेन तथा भिन्नस्य नानस्य मदस्य हानिः करोति इत्यादि स्यात् ५६ इति श्रीयोगमञ्जर्यां टीकायां हालिलक्षणम्

मध्यालिका मध्यपुष्टतास्य पृष्ठो भा मानतनोति तिनाराणां नेत्राद्यास्य हस्तो गुडेन पिण्डे
हितः स्यात् ५४ मासाभ्यां पित्तो गुडयुतः स्तनाभ्यां नो वमाधुकः अतिमिश्राहारे
ण भिन्नाधवलावलं स्यात् ५३ अथो मदस्य पक्वतः कुरुते विधानं सा नास्त्येवाहेन
घृतेन वंशोभ्यां पित्तैः मेहलस्य घृतेन विधिना मदस्य हानिर्भिन्नस्य चापि मदहि करो
ति स्यात् ५५ इति श्रीयोगमञ्जर्यां हालिलक्षणाध्यायः ॥ ८ ॥ अथाश्वलक्ष
णमाह ग्रीवा ग्रीवालिकूटं लक्षणं चरणं पृष्ठं लावण्यं लोमहजिकः सत्त्वं सक
केशवालः स्कन्धकान्तिः सुवाहुः सुकर्णो मुखः नेत्राग्रानाकृत्यहृतः समसितद
शनः वाजसर्वाङ्गशोभाङ्गी सर्वाङ्गशुभो भवति नृपतेः शत्रुनाशाय नित्यम् १
उच्चैःश्रवा शुभदः मासनाथ स्यात् सर्वाङ्गमदस्य बलनमत्तारथं नाम ॥

यः इत्यमः ८ अथाश्वलक्षणाध्यायो व्याख्यायते दीर्घा ग्रीवा यस्य युक्तिकूटं द्रगाणयुः स्कन्धः कटिः चरणाः ण
दापते हृष्टपृष्ठो विस्तीर्णो यस्य तनात्स्त्रवर्णो यस्य ओष्ठतालुजिह्वा यस्य वक्त्रं केशा लोमानि वाला पुच्छवालाः पता
नि सूक्ष्माणि यस्य चाफाः पाशाः गतिर्गमनं शुभं विवर्जितलिशोभनानि यस्य कर्णौ च्छायौ गोष्ठनुरोमः पुच्छः पता
नि दूरस्थानि यस्य नेत्राजानुहृदयलोभो यस्य समानतल्पः सितादशना यस्य तथा चारुणि दर्शनीयानि सर्वाङ्गानि यस्य
स्वरूपं यस्य एवं विधो वाजी अश्वः सर्वाङ्गशुभः सर्वावयवशुद्धो नरपतेः राज्ञः शत्रुनाशाय भवति १ अथ्यामितमाह

स्थानाममर्मस्थानात्तुसप्रदेशात् ॥

तथा स्तनाधस्थं प्रालेखिवित्यस्ते पर्यायाणां तस्मादपरसेध्वामेव भागो चलनं प्रशास्तं तथा सर्वांगां प्रतोपसमस्त
वलनं प्रशास्तम् तथा सर्वांगानां चलनं गुह्यहृदि हेयं चव ह्नकाणां प्रतिचिवृक्षा लिंगादयस्तानं सर्वेवा हृदि २ मेढ्रलिंग
पर्यमैतः श्रंनोक्तंमुपलि उर्वोपरीमि कोशागी तत्रादिपान्ति पादापृष्ठपान स्थानं पृष्ठवक्षपृष्ठीमिपरान्तयः स्माङ्गवेत वक्षस
त्वसुलमाधिारः वक्षवसंगत चलनं तयस्तुभवति ग्रन्थ ३ स्कंदपरिमभागे तदसमः शासनं पर्याणां स्थाने प
यास्वलनेन तपाय पार्श्वयं चलनेवधायपर्श्विहृदपृष्ठे तथाललाटवक्त्रश्रितिध्वजवेनेपश्चसमः पाभवायभवति प
याभिवचलनेनप्राप्य भवति ४ ग्रन्थ नासा ऊरुः शिरः प्रग्राप्तोनानामानो शिरः शिरः प्रमापात प्रस्कन्धः पातपवने

सर्वाङ्गचलनमहहिरहनायो हेवषं दहनकाणांसुधमनेवा १ अंसः ग्रुवंताशाङ्गपदे नित्ये
पृष्ठकृचशानव्यपुरस्तपरीमि पादपवक्षपेवपृगानयः स्माद्भाकाहमाग्रचलनेनतपश्च २ स्क
स्तनांसचलेनेनपाय प्रयाणाय पार्श्वचलनपरीह ललाटवेत्रातिध्वजेपश्चमः पराभवा
पचलनेनवापाय ४ नासाऊरशाश्चशिरसातुपात्तनेश्रुवाग्रे चलनेनवापाय पालाशता
स्वामितकंठेनाणांनितेपद्मकाभयमितप्रेव ५ प्रष्ठेधायपवसाभ्याञ्जनपनेहेदानि
मितादिना कमेधावत्नाख्यकंपतनं धूमस्पवासंभवः प्रयमस्य निरथ्यतो निमि
दिवानिशालभधानतासाहेन्द्रमेनसांविवेद्दिनमिदंमेहेसनंवाजितां ६ प्रारोहण
मन्यवाजिनांपर्याणांहितनमध्वाजिनः उपवासनदेशमस्पवाकत्यधवविपत्रशो
भना ७ ॥ त्रे प्रतिलीयपृगात्रोचलनेनतपायभवति पलाशवर्णो लाभः प्रसितः स्मः कंठः शुक्लम्नस्क
पिलवर्णः पद्मोतथा शुकाभमप्रपुत्रेवागात्रमितनम् पतमेवतमुगाश्चलनंसर्वेतानपायभवति ५ ग्रन्थ धवसाव
त्वहीतेमभसाप्रपाग पतनेनिमित्तेकारणेविनानिमित्तेनाकदः कम्पावानिमित्तेविनावहुलानव्यवाद्के पतनंधूमस्प
वासंभवद्रव्यस्थितिनिमित्तेचानिक्षनोवेरंरुवेतो प्रयमाद्दिवाहितेनिशाश्रुलसव ध्यानतावितो साहेवमाहः इमेनसाह
तत्वमनसो वाजिनामस्त्यानो इदेवेहितेनहमस्पशुभस्तधुके ६ ग्रन्थ वाजिनोप्रसपर्याणां हितनस्याद्दिग्रहाणाम्हत
घसहितस्यान्यवाजिनामन्यानामसन्नामारोहणं पर्याणांहितस्थान्यापुरोहितः तत्र सामने उपवासउतराः

मः प ७ स्पन्दाख्येऽस्मिन्सकलस्पन्दाख्येऽपि द्वितीयपरिशोभना १

हस्तनी शुभमनिमित्तमाह ईषितं श्राहं कैश्च: प्रतीतेन तल्पं परीषितेन दिशु नाशाय भवति श्रीवाघाकं धराघाम्बवलाघास्वि
यथोसोन्नतवेरिशुवषाघैव क्षिप्रमहद्दवमुखे: कृत्वा शत्रुनादिवरदाश्राह्नवत हृष्टवत हर्षेण विघ्नेनैषा श्रामहृद्दवदने:
शुभमनृतद्देवदनेषभो नयाधृतवीविभि: हर्षितेनाशिवषाषभवति ८ शुभ्रत्वं रागेपात्रेभाजनेनैवर्णीकेन विशुभमेदक्षेत्रारुपि
तीरविकार: विप्रब्राह्मणा: देवताबाहेगविशेष: गोप: हेषिद्दक्षविशेष: शुभ्रफलसमेफलप्रसिद्धे काचनेसुवर्णप्रादि
ग्रहणात्मनाय: सुभेवापरमिदृशुभेद्दक्षम भेषजमस्थानादिहथतायदिसमीपतोभवेन्मयाजघ्यावाच्य: ९ शुभ्रत्व म
त्स्यभक्ष्यविशेष: पानमासवादिरवलिनीकाविका पतानभिनन्दयति पत्नुभवेतापयिकपठपशुभ्रेन नदभिनंदयति शु

कैश्चदर्शिवृषावैपिकेग्रीवयाम्बवलयावसेनाव्वे क्षिप्रशुभमत्तनारिह
यवक्तासवेद्दवदनेश्ववातिभि: ८ रागेपात्ररेपिक्षिपेवनानापशुभफलकेमृनो
दिना इक्षाम्बृमध्यवापरेभवेद्घृतोपरिसमीपतोनय: ९ मत्स्यपानमलिनाभि
नैदिन: पत्शीलपिकलेदतोथवा सब्यपार्श्वगतदृश्यपाणेवाकिताथेफलदा
स्त्रीगम: १० वामसुपादेरभितास्थेतामहीश्वासाय भवेति मन्द: संख्यासदीख्याम
वलोकघेतोहेषति विद्विपणाजयाय ११ यतीवदेषति किरीति बालाविदालमाञ्छ
समवेतियायां रोमसप्ताहीनखेरवाशुभोदस्य मेन: शुभगायाददः १२ समश्च
वदतिलापादेंघ्राधिनपादेसशुलिप्यवदहिलाग्रास्थिता नपायशोभिषिवादने

शिवफलेनदवासाममसमनाहिशुभ: ६३

यवा सव्यपार्श्वे दक्षिणपार्श्वे गतादृश्य: घेषोपरेविधास्त्वरोगमाश्रयस्थानोवोक्षिताथेफलप्रदा: भवंति १० शुभमलक्षण
माह महीश्वमित्वाम: पादेरभितास्थेतोग्रत: भत्त: पत्त: पत्नासायभवंति दीप्यां संख्यामवलोकयेतोयदि देषति तथाबा
लाक्तिरेति तदावैषपराजयायभवति ११ शुभ्रत्वं यतीवात्यर्थं देषति तथा बालाविकिरति दिपति शुक्रवालान् निद्रासता:
निद्रासक्ता याशोश्ववरंति कथयंति रोमसप्तजो मालितस्पजेति हीनखरा: खरवाशुभोदस्मृतिकंपसत: भवंयेता
भयायदद्या: कथिता: १२ शुभनिमित्तमाह समश्चेन तल्पं समजवदति दक्षिणपार्श्वे नखपंक्ति दक्षिणपादे समशुलिप्यव
स्थिता: नयायभवंति शोभवाहनेषपिद्दफलेशुधा: पतित: यथासेभवमादिशन वदेत यत्सभवतितनदावश्यम्

सुभगलक्षणः ६३ ॥

गी॰ गो॰ टी॰

५५

55

पुनश्च रतमिति यद्येवं तदा सति ससति विनयो पपयोनी तिष्ठ तेऽभवति यावत् गोपानां विशिष्टः पुनः सिंहसा रोदे
चितं तु विवेति सति प्रतिदर्शितं वेति वक्रेणा मम कृतं पदं तिलक सुगणानि यथा वक्षिप्त सु: समभवे विशालत्वी शोकिनो
तिष्ठ हितनयति ११ पुनश्च भवति सिता न्याह तेरसादः प्रकृष्ट मृदु रणकत्वरीपूर्व करोति तामसमानाहन्य मानो पिनान्त
लोमघाती पुनर्लाभसमभीहिरियोन गमन पीन: प्रकाश भीत: प्रकाशी हानिमिता हीन: यस्त विलोचनः पुरस्तनघन
पूर्ण: सभनै: प्रयानाभिरतनरहति १४ इति श्रीगीतगोविन्द टीकायां सिताख्यायां पकादश: पुनः सर्वतोऽस्याः
लभवेत तदा रात्रौ कृपमाणमाह ॥ उत्सवनमेव थानेव कृष्णमाल पुरातनार्थम् पंचाशदेवलानी स्पर्श: तथापि च वि

श्रोत्रे रतिहितिपतो विनयो पपमो यथा गोगात्र गोपति दर्शिताव वक्रेणावासरण
तिष्ठ हितमामपार्श्व यास: समभवे विशाल विनाति लक्षी १२ पुनः प्रविष्टे वशाकके
रातिनता समानोथ लोमघाती प्रकाशभीता विलोचन पिधनमनेस्त गामि
यते १४ इति श्रीगीतगोविन्दे सामोददामोदरो नाम एकादश: सर्ग: ११ ॥ गतवति सखी
वृन्दे मामेव विशतु विवृद्ध गतवति मानातेघा: समागत स्वाचरण: पुनः १ श्रीकृत व
र्षमानात पञ्च विवलिमाकुलिकामाना सदृशा वण्णा: प्रशाखा धनाश्रयसक्तिका
नोच २ कोकिलासककककेककयादकवेध पुष्पिकाक्लव विवृद्धगणान् पुनः समदाव
पुरातनता: प्रभृताश्च ३ ॥ सुरितेत्त्वं कुन्दवंशाकिंवनहमनेदु गात सु पवनामि

गतिमेव लानिन्यस्ते विवृद्ध पाठूवेन गतवलमाना तेषा ज्ञातवायाव्रण विशेष: सपस्यो विषमायलस्या पुनश्च भ
समागतेषु पुनः भवतीति १ पुनश्च प्रणाम्याह श्रीमत्त्वविद्य: वर्धमान: विद्य वर्धमानया राधाकत्वरशा शानपरेक
प्रम शिवलिंगपरिदे ऊपरलेक्कर्णी भयाणि पुष्कपर्वेशासहस्राद्यवण्णा: तेविद्ध प्रशाखा तथाश्रय सक्तिकधना
नाव समदृश: प्रशस्ताव २ पुनश्च प्रणाह कोकिलाय: पाणिविशेषा काकाधावः काक: पक्षिविशेष: कण्याटाना
सामिन: विहगा कवेध: शिखिकिमामलेष: हाक्षिक: पाणिन: पतेषां समदृशा क्रान्तिय विनेवणाल विवृद्धं पुनश्च भवत: १
तथा वेणाव्रगाता: वधाशाहेनाविद्ध मध्यभागा: व्यतेयभूताः तावद्रवो यामान् पुनश्च भवताप्व १ पुनश्च सुरितेनमध्ये हवम

१२

स्वप्नमेव वदेत् स्पष्टं कृशिते च शोकं मरणं च कथिते स्वामिनो मृत्युः कोष्ठस्य वा तेन मस्तिष्कमूले पराजयो भवति स्वप्ने दृष्टे
यो भवति शिते शुद्धं भवति ज्वलिते देहे विजयो भवति ५ एतिनार्थमाह अकारणेन विह्वलयेत् तथा कारणे
न विचलयेत् न चालयेत् तथा देहे यदा वादने पुर्व्वे न पश्येत् तथा कारणे न तुल्यं न वदेत् तथा स्पष्टं देहे स्पर्शे न कथये
त् न यतिमानयेत् गतो देहे मध्ये यातु मध्ये विनिस्पृशेत् ६ शुभं देहे न्यासः गोनिक्षाकारे नीलोत्पलपत्रयोः सद
शाश्च तथा कर्व्वीरपत्रसदृशाश्च मण्डलाः शुभे देहे लम ध्ये यस्य एतानि विष्णुनि मण्डलानि ७ अथ तद्देहे तिलके यदि श
लाधिकं भवति तदा न छेद्यम् निकर्षेन यथोक्तः प्रमाणं कृतं कार्यं तथा देहे मूले विनेश्वामीयते अतः छिन्ने

कृशिते मरणं योषांकं पराजयाय प्रवर्तकोऽस्य स्वप्ने दृष्टे ज्वलिते विजयो भवति
देहे ५ नाकारणे विह्वलयेत् विच्छेदयेद्धि पश्चात् तथा वदने न वदेत् मूल्यम् देशान्
स्पर्शे कथयेत् तिस्मान् यद्देहे न वर्णे शापतिर्यथा तोयेषु ६ गोनिक्षं स्थाने
नीलोत्पलपत्रसदृशाश्च कर्व्वीरपत्रसदृशाश्च मण्डलानि शुभानि ७ विष्णुने
वेषानिकेषु कार्यप्रमाणं कृतं तत् मूले स्पृशते स्वामीजनन्तीत ध्रुवतः छिन्ने ८
यस्मिन् प्रदेशे व्रणो भवेत् तस्यैव देहे स्य वनितानामिव तिलकं यस्य वा देहे
दृष्टा ९ प्रथमावास्पर्शाति यदेशः स्पष्टानि विशेषमतस्तद्वत् काणस्य स्पष्टं दृष्टा
लक्षणं विदेवतत् १० शिरसि मस्तके लम्बमण्डले हितीयेललाटस्य शुभं मध्य
रतोयस्पृष्टेव तथैव ११ नासा पृष्ठ कपाल हृदय मुखं वक्षः ग्रीवा मस्तके पृष्ठे वा याः ग्रस्ति

जननी देहे स्वामिनो माता मरणे ८ लक्षणविशेषार्थमाह यस्मिन्नवयवदेशे यस्मिन् भागे स्वहोत्रणो भवति तद्दे
व तेन प्रकारेण तस्मिन् भागे देहस्य व्रणो भवेत् वनितानां स्त्रीणामिव तिलके मुखे दृष्टाग्रे मेचकम् एवं यस्मिन्
देशे पुष्टायां व्रणो भवति तस्मिन् स्थाने मध्ये व्रणो वाच्यः स्थाने चैत प्रकारेण व्रणस्य स्थाने स्थानार्थमाह ९ प्रथमावा
स्पर्शामले देहे मलात् एवं कायदेशोऽस्य स्पर्शाति तदेव यथा यो वलोक्य काणस्यैव व्रणं ग्राह्यः १० इत्यमिव शास्त्रे देहे

...कस्य विग्रहो नौकोऽसि ॥ १२

...स्त्रानार्थमाह ॥

वो. पा.
टी.
५९

निर्दिष्टानस्यायस्थिताः स्युरिति तदा बहुस्यकलादिस्वपदमंगलेवलोकाच्छः तत्रादौ संस्थेन द्वितीये भ्रूमध्ये स्त
ष तृतीये गले चतुर्थे च हस्ते पंचमे नाभि षष्ठे गुह्ये सप्तमे जानुनि अष्टमे पादयोः नवमे ग्रीवायां दशमे स्कंधे एकादशे वक्षसि द्वादशे कटिप्रदेशे त्रयोदशे हृदये चतुर्दशे उदरे पंचदशे
ग्रीवायां दशमे भ्रूमध्ये एकादशे वक्षसि द्वादशे कंठप्रदेशे त्रयोदशे तलनयोः चतुर्दशे हृदयपंचदशे उदरषोडशे क
ले सप्तदशे नाभ्यामष्टादशे नाभीमूले एकोनविंशे कर्णाविंशे लिंगेएकविंशे वृषणेद्वाविंशे ऊरोमध्ये त्रयोविंशे
जानुस्पर्शे चतुर्विंशे जानुस्पर्शे पंचविंशे जंघायां षड्विंशे जंघामध्ये सप्तविंशे गुल्फाष्टाविंशे पादांगुल्यांत्रिं

नाभीमूले कर्णरंध्रे चुके च नवविंशस्यात् द्रंष्ट्रा द्वौ विंशतिमेकं स्यात्तमेकं स्यादा युग्मेषु एकविंशे
२३ जानुलिंगं चतुर्विंशे जंघामध्ये चले पादे पादेन तथाङ्गुली षड्वध्यं पृष्ठे द्वे त्रिंशत् धावति ।
शालितिमतेन नागमे गृह १४ तत्र मरणं धनानि धनहानि समरं द्रव्य धनेन च एका ।
दश तल संख्यादेवाः फलं निर्दिशेत् क्रमशः १५ सुतलाभ कलहो हस्तिलब्धि च प्रथम ।
ण पुनर्लाभः क्रमशो विनाशो वनितागमः विनष्टः स्यात् १६ षष्ठे तत्त्वे लब्धिहा ।
निः तत्त्वे ह्यावधाहृद्दिश्यासृणमंथरितं च सद्यः वनदेशादि धनहानिश्च विंशो ।
स्यात् १७ वित्ताभिरनिर्वाणार्धं नागमास्तथा समयं च लक्षम् पश्चयमस्त्राज्यानि च
क्रमात्त्रिंशाति निधावत् १८ ॥

शेषपादे एकोनत्रिंशत्गलीभृत्त्रिंशत् नमाहतिगर्तास्यमतेन १४ एको ।
फलं निर्दिशमाह प्रथमे तले चमस्तो द्वितीये धनाप्तिः तृतीये धनहानिः चतुर्थे समरः पंचमे बंधने षष्ठे सुत
लाभः सप्तमे कलहः अष्टमे हस्तिलब्धिः नवमे मरणं दशमे लाभः एकादशे विनाशः द्वाविंशे वनितागमः
त्रयोविंशे विनष्टः चतुर्विंशे लब्धिः पंचदशे षोडशे वधः सप्तदशे हानिः अष्टादशे धनक्षयः एकोनविंशे धनहानिः ए
धनप्राप्तिः द्वाविंशे मरणं त्रयोविंशे वनिताविंशे समरः पंचविंशे बंधनं षड्विंशे धनलाभः सप्तविंशे पश्चाद्वयं अष्टा
विंशे मरणं एकोनत्रिंशे मरणम् त्रिंशो राज्यम् एवं क्रमात् त्रिंशत्तले धावत्फलानि १८ ॥

श्रुत्यर्थ यतः पारं विषमफलेन भवति किं न विषमो तुल्यस्या श्रुतः पापफला समो तुल्यस्याः शुभफलाः केचिद्दाता
श्रयफलः प्रदिष्टः त्रिंशच्चतायामितियावत् ॥१८॥ शुभलक्षणमाह करवीरपुष्पमिवेदृ नीलोत्पलेव गगनसमं केकममवत्येक
धाफलः प्रदिष्टः विशन्त्यतायामितियावत् ॥१८॥ शुभलक्षणमाह करवीरपुष्पमिदृ नीलोत्पलेवगगनसमं केकममवत्येक
पुष्पवच्चरनेमिदृ पत्रन्तरशतोपि: खरेशुभरम् तथा गोमूत्रे मदोद्भूतरागतः पंकः कर्दमः श्रामिषमांसम् प
धामरदृशांगोपित्रिवृन्मशुभं कर्मः याली वसामजा स्तनगकम् हारेशुमिदृ पद्मासदृशांगोभयदः खरेः तथा वे
दृश्यमाला कनकेसुवर्णविद्युन्नदित् पद्मासमप्रभः खरेहितयाचोगपहतिकरः ॥१९॥ शास्त्रमाह हरेवस्वमानाशान्ते उपानसा
शुकोणशाकम् प्रदीमस्त्रियमिश्रतोस्त्रीपरोगपाने गुणवन्नवालामिलिप्तो: हरिवाससनेनपाने गुणवत्तनामस्कलित

पलेभविशेषकलेविषमस्याश्चैव पापशुभफललताः केचिद्दफलाश्चरिताः त्रिंश
त्वरतायामितियावत् ॥१८॥ करवीरनीलगगनमटकेकममवाटकसत्तोपि: कमबश्च
स्कहतोपमछमभयदः खरेसभवतिरोधः वेदृषेकनककाविद्युन्ददेनयभोगपहरि
कारम् ॥१९॥ इत्युपानसेशान्हमानेसन्धिरंगाश्चिपमिकृतः पदोमा हरिताशुगवत
त्ताभिलिप्ता: सलिलनातपमिश्चतस्त्रविनम् ॥२०॥ वस्त्रोहकरोगाइयपानेपरि
पाचनसमीहतेपमिदृ सरापिलनयाश्च बलदरपेकारिहलाकिरयेसवालग
भेः ॥२१॥ शुर्कपयोहरिताणमधोसमीतपाचाबहाऽशकनावशुनःप्रलेपः शान्त
स्पतेलमथितस्पनतोस्यापानेपश्चाक्षिनस्पनाशिलालभवेद्धिचातः ॥२२॥

स्यात्वदपनमिश्रतः सलिलेनपानं यदिपाचनार्थसिद्धिः समीहते तदावाउवाष्टकमेणाईहतिनी ग्रासांऽस्यनक
तिमः हस्तकेतापवत्पुधइच्छति तस्यऊर्ध्वपितेन ऊषमत्स्यः सरोगश्चवसानां इत्यन वलक्वागः पतेः सतालगर्भ
स्मतालगर्भेणवर्तितेतैः पानतालकस्यः तस्यगर्भोनिवासः ॥२१॥ ग्रन्थस्य शुर्कपयोकेहरेविताण मेवम्प्रकृतम् तस्मा
त्सबीतयासमीतंसहितं पाचावतः पलीपादेशुष्कः इनयोः शक्रतोविष्णुपक्वः प्रलेपः पात्रस्यप्रथमतेल
मथितस्पतेलीननिमीलीकृतस्यनतोनंतरमस्यपानेदातव्यं शिलासत्वियातोभवेत् ॥२२॥

यो.या.
टी
५१

प्रयाणं कल्याणं लोके मध्ये स्थितेन तेन केन्द्रस्थिते विलग्ने दिनपर्यन्तेन तत्र स्थापिते यदा यस्ते लोहं पापसमस्य कल्पितं
करल्याणलोके स्थितेन केन्द्रगतः केनचित् दिनो विधिने दिनपर्यन्तेन तत्र स्थापिते पदापसलोहं पापसमस्य कल्पितेः
तीक्ष्णीकृतमसमन्यपि भंगनेति तथा काललोहं ह्यपि कोशरम्भ एवं भवति २५ इति श्री योगयात्रायां टीका
योगबिन्दुर्नाम लग्नाध्याय टीका २१ अथ प्रस्थानिकाध्यायो व्याख्यायते तत्रादौ नरेश्वराणां प्रथममतः शुभाशुभवा
सनिवेशादारम्भ यस्यानामिहिरसनाहाः प्रसमीपात्प्रयाणं कुर्यात् कीदृशोः विशेषैः शान्तीयः शान्तमशेषेषु

लोके कल्याणमध्ये स्थितेन शक्रादिनो विधिने पापसमास्थितेन समरक्षितं वा समनि-
नेति भर्गेन वा मलोहं ह्यपि केशरम्भकेति २५ इति श्री योगयात्रायां योगविन्दुर्लग्नाध्या
योद्धारः ॥ २१ अतः शुभाशुभविवेचनार्थं मिहिरसनाहाः प्रस्थानिकं कुर्यान्नरें
द्रः प्रथमं प्रयाणे विशेषः शान्तीयैः कृतमंगलाशीः १ दिनो विमुक्तमार्गे मंत्रेण
नेन दापयेत् इदं विष्णुर्विचक्रमे इत्यनेन पादं ततो दद्यात् प्रथमं कुसुमं धान्येति हविषा
तपको न्यसेत् मंगलानि ततः पश्चात्स्पृशन् स्पृष्ट्वा प्रणमेत् २ वन्दनानि वेदध्वनि
शावभेरीशंखशब्दाः पूर्णपात्रशुभाः धर्मो धेनुपूर्णकलशाः भारते वराणां प्रयाणे मं-
गलकर्तेनानि ३ वाद्यः शुभाः सारसचाषवर्हिकाकदेवहंसाश्च सजीवजीवका
काकाश्चपैकाः जयवाहरूपाः श्रीहस्तबालश्च मनानि चेहत्ने ४ गावस्तलाजो

तैः कृतानि मंगलानि शुभानि ब्रह्मघोषः १ अथ दिनो ब्राह्मणोत्तमः पंगलानं विष्णुक्रमाद्विष्णुक्रमेणाभ्युदयं दापयेत् ८
दिनो पुनः इदं विष्णुर्विचक्रमस्त्वनेन मंत्रेण पादं स्पृष्ट्वा दद्यात् प्रथमं कुसुमं वा धान्यं तद्वा एतान्नादं दिनमपा-
द्दत्तमर्पयेत् त्रिपेत् एतानेतानि प्रणम्यामंगलानि पश्येत् पश्चात् स्पृशेत् स्पृष्ट्वा प्रणम्य तत्पश्चात् प्रणम्य करोति व
नेदस्वेत २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

[illegible]

सिद्धार्थका गौरसर्षपाः प्रादक्षिणेन दक्षिणं पदः ॥ तेन सर्वे देवाः प्रदक्षिणेन तेनवधाने शिवाय गृह्णीयुः सम्भवन्त तेके नद्यश्च वेदसंग
निशिलाकल्पाद्याः करणानि कर्तृकर्म ... निर्णीतानि क्षेत्रसंकलनाणि वेदवादसंयोगदर्शनेन संगतानि निवेदयन्ति नद्यश्च देशाह्वा तथा श
त्रयमेरीमहेशानानाथाना शाहः पूर्वाह्ना पूर्वाह्णशाहाः धर्मार्थशास्त्राणि स्मृतिशास्त्राणि ग्रन्थशास्त्राणि वालि कुश
भूतीनि भारतेन मायणमन्वादि मुक्ताला कीर्तनानि वाद्यानि शुभः तथा सारस्वत पूर्वाह्णः कादंबाहेसाः सजीवजीव
काः जीवजीवकपुत्रकाः पंकस्थकैरमलिमस्य वराहस्पर्शकरस्य हस्ताः कारकाः श्रीहस्तविलः गालवमनेचामरं वेदन
श्रीकरणेषु गावमलानमशीला वत्सगुरुकाश्च शनैः क्वाणः रुचकः चिह्नविशेषः प्रियंगुगन्धद्रव्ये लाजा नवपुत्रकः पुष्प
पुष्पकमा विमानविशेषः रथः पताकाध्वजः सर्वौषधयः स्वस्तिकविशेषा हस्तपात्राणि गृहस्थलगाः हवीषि हेले पात्रके

पञ्चोपचारेण संपूज्य तान् संपूज्य शाखाः सविधिः ७ ततः समुद्रो नद्यः सर्वा
नागा यानपत्रेण कल्पद्रुममाहृत्य च प्रजापतिः सर्वगतश्च विष्णुः शिवाय तेभ्यः प्रदधे
धने ८ सिद्धार्थकान् दर्पणं पंचोपचारेण निवेद्य कपर्दिने उशीरमेरुगान्धर्व
मानं पुष्पानर्घ्याणि तथा पुण्यानि ९ दधिमधुघृतगोवत्साः कमलोत्पलकनककौशनम
दर्पणं चामराः सितसर्षपान् सम्भारमानिनीनां हितकारिकामतनं स्त्रीमानवेन्द्रः १० व
लितच्छायाविफलानि तलेलभमत्स्या हिरण्मयं कुंकुमारोचनानि मरकतकुरविंद
पद्मरागस्फटिकमणिप्रवालवज्रादिभेदाः ११ ॥ गोमयं सर्वांगं शोभाणि सहितानि नद्यः समुद्राः रु
द्रः लोकपालाः महीधराः पर्वताः नागा वासुकिप्रभृतयः दिशाः ग्रहा ग्रहार्यदयः ऋक्षाणि नक्षत्राणि शिवः स्कन्दो गणे
शः स्कन्दः कुमारः देवदानवगन्धर्वा यक्षरक्षःपिशाचा ... सूत्रिनि ... नाभिप्रवृत्तेन वाह्नि ... करणाश्च मरुतो दे
वविशेषः साध्या देवविशेषः भूर्भुवर्महादशादित्याः वसवाश्विनौ स्वाहा अग्निपत्नी शची इन्द्राणी मातृगणाः भवानी रु
द्राणी ब्रह्माणी वैष्णवी इन्द्राणी पत्न्यः जन्यामातरः तेषां ... अप्सरसां गणाः सविद्या विद्याधरसहिताः ... देव
योनयः सिद्धार्थाः सिद्धसहिताः ... सनायापत्नीसहिताः ... कल्पद्रुममाहृत्य ... प्रजापति
विशा विष्णोर्ह्यगणाः सर्वगतश्च शिवायते भवं विति ८ पुष्पकानि ... सिद्धार्थकाः गौरसर्षपाः

आदर्शाने दर्पणे पयः क्षीरम् गोजनं प्रसिद्धं वडपकपंकः आमिषं मांसं सर्वोत्तमः उष्णीषशिरःपटविशेषः भृंगारः नलभांडं नवधा।
मानो वर्धमानो मत्स्यः सप्तग्रहस्पर्शः पंचधानेषु धान्यानि वेणावल्लकी शालग्रामः कूपे तोयवीरविकारः मधुमाक्षिकं हरिता
लं रोचना गोरोचना कुमारीध्वजः विद्रुम कनकं स्वर्णं श्वेतं नेपथ्यम् भद्रपीठमासनं शंख वाद्यविशेषः सितहयः श्वेतहयः
जलमंबराणि मीनाम्मत्स्याः द्विजो ब्राह्मणः गणिका वेश्या आप्तजनो वेधुजनः वात्स्वेशः दर्शनीयवेशः प्रज्वलितो वह्नि
फलान्यशोकवृक्षजातीफलश्रीफलानि भक्ष्यानि भक्ष्यप्रकाराः हिरण्यहस्ती स्वस्तिका प्रसिद्धाः प्रसिद्धः
मत्स्याश्च बहुविधाः मरकतो मणिविशेषः अविरः पाषाणः पद्मरागमणिः स्फटिकमणिश्च अन्यरत्नभेदाः पता

स्वयमेव च चितान्यग्रतो वाग्र स्विकस्थितानि भवंतिमंगला।
नि सज्जयति सकलां तत्र धरित्री ग्रहणग्रहणालभनक्षमैरत।
पास्य ॥ कर्पासौषधकुल्माषधान्यलवणक्लीवास्थितैलवसा।
पंकांगारतृणाहिचर्मशकृतः केशाश्च भस्मव्याधिताः वातोन्मत्त।
नष्टेंद्रियभ्रष्टहस्ताभ्रतकारकाः शून्यामलकविशुष्ककेश

निकस्थितानि सस्यानि स्वयमेव चिंतानि तत्तानि भवंति अग्रतो वा कस्मादेव भवंति तदा सत्यानि सकलां धरित्रीं भूमिं ग्र
यति तानि मंगलानि ग्रहणग्रहणालभनक्षमैरुपास्य कानिचिद्ग्रहणाय स्तनीयाः सिद्धार्थकादयः कानिचिद्ग्रहणाय स्पर्श
नेन गणिकादयः कानिचिदालभनेन स्पर्शनीयानि कानिचिद्दीक्षणीयपादेशहीनानि ॥ अशुभनिमित्तान्याह क
र्पासेत्यौषधं कुलत्थधान्यं लवणं क्लीवः षण्ढः अस्थितैलं वसा पंकः कर्दमः अंगारकोदग्धकाष्ठम् तृणं हस्तविकारः अहि
सर्पः चर्मशकृत् विष्टिः केशा आयसकमलोह पाडुरवर्णं व्याधितव्याधिभिर्युतः वातेनचलितम् उन्मत्तो विक्षिप्तः नष्टः
चेंद्रियविहीनः रेतनकाष्ठं नग्नो निर्वस्त्रः हस्तहीनः हस्तविहीनः नककर्णविहीन अरिः शत्रुः प्राज्ञोऽन्तकेशाः मुक्तकेशाः।

एवंविधं मार्गं व्रजेत् कोऽर्थः पटुपटहमृदङ्गशङ्खभेरीपणवरवे परस्परस्पर्धया परस्परसंघट्टेन शङ्खभेरीपणवानां ध्वनिश्रवणं शुभाय च न
यापताकातोरणाग्र तोरणाग्रपताकाध्वजवत्याभूते प्रचुरकुसुमे लाघवेन जलेन पूर्णानां शुभितो रोणघंघलाघवेन जलेन पूर्णा
कुशमिति रणवर्धनवत्या स्वभिमतिः स्वर्वेषैः स्ववेशस्वजनेन संकीर्णम् १४ इदानीं मंगलामंगलानि स्ववशे सकलफलान्याह प्रया
णेऽप्यान्निके निर्गच्छतो मंगलामंगलानि प्रतिहतानि शुभानि यानि तान्यपि सकलशुभाशुभानि किल विलोकनेन विनाशं ले
भन्ते प्रशस्तमिति १५ इति श्रीमहाराजवसन्तराजविरचिते योगयात्राव्याख्यायां टीकायां योगयात्राध्यायो द्वादशः १२ अथ यशाकुनमृ
कुक्कुटी मृगकजातिः खञ्जरिका नाम्ना चटिका पिवा प्रसिद्धा श्यामा कृष्णवर्णा नलाकरि कर्णिका पिंगलिका शुभा
सा कोकिला एता सर्वा वामाः शस्ताः स्तनपाविकाः कृष्णमत्स्याः घवलसहिता हेनामानः काकः कपोतश्च मत्स्यः पतत्रिणः

पटुपटहमृदङ्गशङ्खवीणावरवेणुपताकतोरणाग्रम्। प्रचुरकुसुमतोयपूर्णतोरणाग्र
रभिमतवेशजनेन सेवनेन मार्गं १४ यान्यत्र मंगलामंगलानि निरीक्षितोऽप्रतिहतानि सुविम
पितानि शुभाशुभानि वित्तेष्वने यानि १५ इति श्रीयोगयात्राध्यायो द्वादशः १२
कुक्कुटीखञ्जरिका शिवा च श्यामा नीला पिंगलिका च पुंसः वामा प्रशस्ता मृगादि
काश्च सेविता घवपतत्रिणः स्युः १ श्येनो हंसः क्रौञ्चः काकः शुकः पोतकः इति कश्
रकपिञ्जिका नाम्नी सविता घृवंशिनो हि पञ्चवाने हितादि हितामाता शस्ताः २
ग्रामस्फोटिका दोहितेशा व्रजे तथा प्रयाणेऽस्य वेदेषु निवेदशाः वामाः प्रयाणे शुभदा नराः

पतत्रिणः सर्वे शुभे पिवामतः प्रशस्ता १ अथ च श्येनः पतीहक्रमेण जाति पत्रिकाटाकरातिकाख्या कपिर्वानरः श्रीकण्ठः पक्षी
हिक्कारः स्तनजाति पिप्पिकाख्यतः खारः पतेसर्वे पक्षाभिधाना शारिका च टिकाख्यः शिखी मयूरः द्विपोरली पतेसर्वे यानेषा
राघा दक्षिणभागास्थिताः शुभाय स्युः २ अथ च ग्रामस्फोटिका राम्भोराः ग्रावेत सर्वशाखा श्यानटिकेतिप्रसिद्धा शावत्सर्वप्रयाणा
स्वेदतो धनदः शस्ताः गीतत्राता स्वनतोयाने वामा शुभदः परेषामत्रहिवर्जिता नामन्यो मार्केति तेदहितः शुभे २ अथ तत्र
हानी पतत्रिविशेषा श्वनः खगः वहीमयूरः पतेसकीर्तना हन्तानां तथैते शस्ताः शुभप्रदा स्वटः कोकिलासः हंसः कृविरपि
शिवापथनमवति गोपालकरः नाटकः शुकसटः शशाकः शाली पतत्रहस्ता लोककल्पेषणा रुतेश सर्वत्र शुकमंत्र यानेन इह फलस्वा
मालघार्थस्तास नश्यापाद्यते स्वतोमर्कटः वानरः कपिवत्सर्वान रुफले सत्पथेन शोभने श्वनयोः कीर्तनं मत्पयान्नोनसरणीने ध

यो॰ या॰ टी॰ ५८

59

अन्यच्च नकुलस्य सरठस्य वा पतिता वामाद्दक्षिणभागमेवनं शुभाय भवति एतत्फलं सरठगालयोर्वामे तामेन गमनेदति।
दक्षिणभागमेवनं शुभाय भवति ५ अन्यच्च चाषान्नकुलस्य वामाङ्गस्पर्शं गमने शुभप्रदो ऊर्ध्वः क्वापि वने स्थितः सुग
वेह्यदः शतपत्रो वा सम्यग्दक्षिणः शुभदः ६ अन्यच्च नृपावलोकनेन सम्यक् वस्तु नावलोकनं शुभम् समागमः सयोगः कश्चित्सह
गृहे कर्मत्ववेशप्रवेशो गृहप्रवेशो मन्त्रेण सुरस्नानं तोरणेन एतेषु सर्वे शकुनं पायोपनयनेन प्रतीपविधिना यात्राशुभस्य विधाने नु शु
भदा भवति एतत्फलं भवति वामभागे यात्रायां शुभा तत्र दक्षिणः घटदक्षिणा तत्र वामभागगताः शुभाः केचिदाचार्य एवम्

गोधासरठकरटानां दक्षिणशकुनाः पापकृत्यालोकने पुण्यकीर्तनं सत्त्वानाम् फलेन तद्यात्र
यात्रासु भवेत् ४ नकुलस्य सरठस्य पतिता वामाद्दक्षिणभागमेवने शुभदे सरठगालयोरि
दं तस्मै मतफलं प्रशस्यते ५ चाषान्नकुलस्य वाममाङ्गे दिवसार्यो गमनः शुभप्रदा मगवस
वनेषु कककरटः शतपत्रो वा सम्यग्दक्षिणाः ६ नृपावलोकनं समागमप्रवेशकर्मवेशमप्रवेश
मन्त्रेण स्वाध्यायेषु पानप्रतीपविधिना शुभदा भवन्ति केचिन्मतं गमने च पदर्शनेषु ७
निरूपहतमनोज्ञशब्दसंस्थाः शुचि कृतिविधाननिमत्तसंस्थितास्तु शुभमिति त्रिदिवसर्वसमक
लेषु शुभफलोऽपि शुभप्रदः प्रदिष्टः ८ प्रमन्नशुभ्रसुभगकराः केशशमशानभस्मास्थितचाज
लेषु प्राकारशून्यालयदेवेशेषु सौम्योऽपि पापः शकुनः प्रकल्प्यः ९ ॥ राम ॥

गोरेव शुक्लवेतः नृपदर्शनेषु सर्वं एवं गमने शुभदा ७ ॥ अन्यच्च निरूपहते निरूपद्रवे मनोज्ञे चित्ताह्लादकारे ईदृशो हते संस्थि
ता शुचिषु देवायतनेषु विप्रगृहे शाभनाद्या प्रमाणसम्भवदेशे संस्थिता शुभतिथौ त्रिकोणायोगे ते शुभा दिवसे शुभसंस्थितेऽशुभलग्नेऽपि
प्रशस्ता भवन्ति ते शुभफलं मत्तः स्माग्रहस्य केतेदेवा शुभकालशुभयुक्ते वा एतेषु सर्वेषु शुभफलदा अपि शुभफलः प्रदः शकुनः शुभफ
लप्रदिष्टः कथितः किं तत्र शुभः शकुनो याम्यः शुभ सल्लिला पायेन शुभाय भवति अर्थः ८ अन्यच्च प्रभग्नः शुभ्रकेश व मस्तक अरकृष्ण
श्मशानभस्म समाकुले भस्मास्थिते अस्थिसमाकुले अस्थितिराकुलेषु प्राकारशून्यालये शून्यगृहे देवगृहे देवस्थानेषु एतेषु स्था
नेषु स्थानेषु सौम्योऽपि शुभोऽपि शकुनः पापफलः प्रकल्प्यः अपि शब्दात् शुभोऽपि अतिशयेन अशुभः ९ ॥

दिग्लक्षणमाह या दिग्रविणाऽऽक्रान्ता संगामिनी सा यस्यां रविनादित्य लिहृति सा प्रदीप्ता यस्यां दिशि रविर्यास्यति सा प्रधूमिता परा: सर्वा
शुभा अन्याः शेषाः पंचाताः शान्ताः शुभदाश्च अङ्गारिण्यादेः प्रतिदिनं संस्थानं भवति यथा दिग्वृत्तं यावच्चतुर्वेदिके दीप्ता प
श्चान्ते अङ्गारिता धूमिता प्रशमिता ॥ ७ ॥ आसां फलनिर्देशमाह अनिष्टमशुभं फलं याप्रक्रान्ता दिग्दीप्यातमतिक्रान्त अङ्गारिणी
दीपिता याशेषु शुभमाप्यते तस्मिन्नेवाहनि भवति धूमिता या मनिष्टमथ्वनेथ अनुतामवित्यातेयाम्मिन्नहनि भवति एवमने
नप्रकारेण तत्पंचमाह शान्ता सु दिक्ष्वशुभफलं नेयम् तदित्यनेनोगारिकादीनामगर्षः पुनरङ्के भवति अङ्गारिण्याः पंचमादि
कक्रान्तादिक्स्या शुभतरं फलं स्यात् प्रदीप्तायाः पंचमादिक्क्रान्तादिकस्याशुभतरं स्यात् पूर्णं फलं तस्याप्यते धूमितादिक्क्रान्ता
तस्या शुभफलं दशमिति शेषयोर्हे योर्दिशोः शान्तदीप्तफलं प्रत्या सैवाच्यं याम्यदीप्ताद्दिक्ष्वाप्त्यान्ते धाच्चमतस्यात्तथा विषमा
दिक्ष्वमिति ॥ अथ श्रवणलक्षणमाह यः शकुनः पिशिताशुचिर्विभोजनः पिशितामासं अशुचिमशुभमेव मदीप्तः यत्लक्षणफलं

शृङ्गारिणी दिग्रविना विमुक्ता यस्यां रविस्तिष्ठति सा प्रदीप्ता प्रधूमिता यास्यति यो दिने
शाः शेषाः प्रशान्ताः शुभमाश्वनेसु ॥ ७ ॥ यातमुक्ता योर्हेः शतेषीपिता याम्वेष्विरेष प्रधूमि
ता या मनिष्ट शान्ता स्वेव दिनं तत्प्रत्यभागप्रत्यासन्नेशेषयोः शान्तदीमोवत् ॥ ८ ॥ पिशि
ताशुचिभोजनः प्रदीप्तास्थानफलं शक्तनिर्गतः प्रशान्तः उभयः कथितस्तथा म
भोजी दिक्स्थानो रथकालतस्त्रिविधाः ॥ ९ ॥ हेहयोगादिनभीतमनन्वेतनतग्रहामिषकं

कं निस्सृतः स्वभावतः प्रशान्तः योऽन्नभोजी सउभयः कथितस्तथाः दीप्तः प्रान्तस्थ एते सर्वे शकुनाः दिक्स्थानो रथः कालतस्त्रिधाः दिक्स्था
नादिदिशास्थितेन्यक्तनेन शहः क्षतः अङ्गारिणीदिक् यदविदग्रहविपिग्रहकेतिदिग्लक्षणमुक्त कस्मिन्स्थानेनिष्टपहतमेनाक्तसंस्थिते
तिलक्षणमुक्ते उत्पलम् तस्मिन्प्रशुभम्यहृतस्य शुभमशोभनं वा कस्मिन्काले शुद्धवर्णिका शुभः शकुनः शुभायां दिशि शुभेस्थानेशु
भलग्ने शुभकाले उत्पन्नो तितरां शुभफलो भवति अशुभं शुभयाम्यः अशुभं शुभमनुवर्णा अशुभकरः शुभेयाम्यइति ॥ अन्यच्च देहश्रमे
प्रान्तेऽङ्गः स्वितुः रागात्तरोपीडितः भीतामयदुष्कः मनःप्रमिष्टः मनसुक्तः भ्रान्तौ वेरयुक्तः गृहार्थीशामिषकोही मांसाभिलाषी सोमांते
स्थितः नचेतरौ तेषु एते सर्वे शकुनाः सत्फलफलं शुभं विनतीयः नयाग्राः ॥ अन्यच्च दिक्ः कलशाग्रक्रोलो यातराक्रकुलरात्तलामः त
हिलमन शीलाः उदकार्थिनलार्थमभ्युदतः प्रयाणेयायोग्यासिद्धिकारः विद्यार्थिनां योधसमुपलानां गंतेश्वहतानी वणिककि
यासमुद्रता मतीवशुभः १४ अथ शुभाशुभलक्षणमाह ॥

ग्रो॰ या॰
टी॰
११

रात्रिचरानाह लोमाशिकापिंगलाछिच्छिकाख्या वल्गुलि उलूकपाकः पतेरात्रौ रात्रिचरा प्रजनः स्वकालोत्क्रमचारिणः स्व
कालव्युत्क्रम्य चरंति दिवाचरास्त्वोचरंति रात्रिचरा दिवसेषु एव मेकक्रमचारिणः देशस्यनाशाय भवेयुः एतत्सर्वामत्स्य
कामभवति १८ उभयचारिणआह इयाग्रस्थानरामठेष्णाः उरगाः सर्पाः उष्ट्राः करभा द्वीपी वृश्चिकः सिंहऋक्षाः हकः

विक्रोशकूलाकलशोनयार्थैमधुइतासिद्धकरःप्रयाणे वि
यार्थिनांशोर्धमधुमतानांवृणिकक्रियाभ्युदयमिनामतीव १७
श्यामाश्चवनशानश्चवेजलपिणिविष्णीकाराचकाह्वया वा
घाटीनकाव्ंनरीटकश्चकाधांवः कपोतताम्रचूडः भारद्वा
नकुलालजकक्रूटवराहहारीतरथाः कपिः चराजकक्कु
टपूर्णछटचटकाघोक्तादिवासचराः १८ लोमाशिकाकिंशिं
लपिंगलाख्यावल्गुलिउलूकोशशकश्चरात्रौ सर्वेस्वकालात्
क्रमचारिणःस्युर्देशस्यनाशायनृपस्यवा १९ हयनराश्वनगा
श्वद्वीपिसिंहवृकगोधाहकनकुलक्रोंचश्वासरगोव्याघ्रहंसाः स
शलमृगसृगालश्वाविघान्याहशुभाशुभनिशासपिविडालसाराः

सारसंहितायां १२

मृगजाति नकुलः क्रौंचः मृगजातिः श्वासारमेया श्वानक्वाणः गोव्याघ्रः हंसाः शशकाः मृगजातिः मृगः प्रसिद्धः सृगालः॥
श्वाविधाख्यः श्वाविधइतिख्याता यस्यपुच्छेकंटका कोकिलः नेणांविडालेभमार्जारः सारसः सकोश्चवाराहः एतेदुनिशमपि
चरंति दुर्गेचराश्चरात्रिचराश्च २० ॥ ॥ ॥

60

फलनिर्देशार्थमाह शुक्रादिग्रहाः ग्रहविचारिणः स्वकाले सबलाः तथा शुभवनमिश्रवराः स्वभूमिस्थाः सफला भवंति शुभ
वराः शुभसंस्था वनचरा वनसंस्था उभयचारिणो मिश्रसंस्था शुभसंस्था वनसंस्थाश्च एते शुभसंस्थिताः स्वभूमिसंस्था भवे
ति स्वभूमिसंस्था गमने नगेषु सफलाः विपर्ययस्थाः विफलाः तेषां फलं शुभाशुभं पार्थिवा शुभाः शुभस्थाने स्थाशुभाः ॥ १८ ॥
गमनप्रतिषेधमाह यानेयाथाक्षिरिणं केनचित्सेतिन तथा महतस्य कन्या यौवनया माश्यनृपा तथा तिमहागमनेऽश्व

गुर्निशोभयेचरिणः स्वकाले शुभवनमिश्रवराः स्वभूमिसंस्थाः सफला विफला विप
र्ययस्था गमने फलं पार्थिवा शुभमेते ॥ १८ ॥ याने परेण पतिते हहतीव कन्या गर्भेन वा
तिमहता अजनस्थितास्त्री यात्रा करोति हविशागजसिवा किमर्थं पृष्टे स्थिताश्च गमने
प्रतिषेधयंति ॥ १९ ॥ गोधारद्रुमस्थमार्जारभावलुमध्यमस्यानेश्वराः शुभकराः
नत्वेषवक्त्राः ग्रामेशुभावपि विमध्यमकुंजसेता गोधाः गीतमपि भद्रप्रतिषेधयंति ॥ २० ॥
वाः ॥ सर्वे तनयो शुभदिशाति गृहत्ततने सन्नकारुधियाशाः मार्जारराव सफलं न
वचनात् स्वकर्म सगाश्च नशोभनानि ॥ २१ ॥ स्थानक
स्वकाले न शुभोया गतानकशस्वकाले न शुभोयाक ॥

कालीभ्रतः स्थिताः सर्वे पर्वते तथा गच्छति शुभेचास्थिताः शाहागमनेप्रतिषेधयंति ॥ १९ ॥ ग्रन्थ ॥ गोधारद्रुमस्थमध्य
कालीभ्रतः स्थिताः सर्वे पर्वते तथा गच्छति शुभे चास्थिताः शाहा गमने प्रतिषेधयंति ॥ १९ ॥ ग्रन्थ ॥ गोधारद्रुमस्थमध्य
मा एते सरायायाथा शुभकराः येन्ये वशाखाः देवनिनादपदमाः नृशुभकराः तथा मध्यमस्थसंज्ञो ग्रामे शुभोदेवाग
मने गोधारगीतमपि भद्रप्रतिषेधयंति ॥ २० ॥ ग्रन्थ ॥ सर्वे यम सकस्वविन्तततेषाणमनिषेधयंति तथा यातमिक्रमोत्क
तनेसन्नकां मार्जाररावो विहलशब्दः यातः सफलनेव सगाषतानि नशोभनानि ॥ २१ ॥ ग्रन्थ ॥

यो॰ या॰ टी॰ ६१

तानकरसकारः तानहलनरसलः यावत्सर्वस्यां दिशि शुभो भवेत् तथा चानकः शान्तकाश्च पतेो यम दिक्स्थो दक्षिण दिक्स्थो न
शुभो शशकः जीवः मधुकरः कलुपालः पतेो पश्चिमायां दिशि न शुभो ग्रामेने प्रसिद्धे सीरफले लोमले खेलडूले न प
तानि इन्तरस्यां दिशि न शुभानि १२ इत्यानि शुभानि निमित्तान्याह शुकानि शुभानि वर्णानि इत्याणि तु गमशुभाः सर्वस्यां
दिक्षु शुभे यास्यदक्षिणस्यां समभागे शवे शवो भस्म तस्करः पश्चात् पश्चिमायां दिशि कुमारी कन्या स्थिता तिशालम् गोव्याघ्र

शशकुम्भकलशवपिपक्षाश्चशासनसीरखेलेषु पिपक्षा स्वहचोटक ११
इत्यानि शुभकानि विवेशमनुष्य एवं लयाम्यगावसमासम् । पश्चा-
त्कुमारी स्थिता च तिशालु सोम्यन गोव्याघ्रमायः वृक्षा १३ यः पु-
रोहकः सकरायिकाख्यो वामः प्रशस्तः सवपूर्वदेशे काकः शु-
भोऽहितान्तसूतेवामतृन्यपृष्ठदेशे विपर्यये च १४ वामेहक्षेव ध-
नः सिद्धिदाताप्येतदा स्पृष्टस्ततमार्यनगाधि श्राकाशे वस्त्रमतो वा
मभागे यक्षीलाभं वधनागः करोति १५ ॥

ग्राश्च साधवः सजनाः सौम्यो उत्तरस्थः शुभः ११ अन्यत् पुः पूर्णाकृटसंज्ञः सकरायिकाख्यो करायः पूर्णाकृटसंज्ञः स-
करायिकाख्यो करायिकेति तस्याख्या सवपूर्णाकृटः सर्वदेशे वामाः प्रयाताः अन्यत्र दक्षिणः तेषामेव शान्तिर्भवति तेना
काको वायसो दक्षिणश्च शुभः अन्यपृष्ठदेशे विपर्यये च वामतः शुभः काकः १२ अन्यच्च वेधनः पक्षिविशेषः सव्यभा-
गे प्रशस्तः सिद्धिदाताति अयतवेवभूतलाइस्तमार्ग शोभेनगच्छेभवति तदा नृपात्ययं भवति यत्र वामभागे यदा कस्यचि॰

काचमसङ्गतो भवति तदा बन्धनागः स्पृशति मोक्षमिति २५

सवेष्टितमाह नरोमनुष्यः तुरंगोश्वः गजो हस्ती युक्तिपञ्चकं कुंभः प्रसिद्धः ध्वजः प्रसिद्ध एव प्रायेणैषाम्: आसनेवामे वा
यजनेन एतानि पश्यति विमलं घातः आयातः शुभलोकजनानि तदा मनोरथान्नाशं व्रजेत् लभते इति १४ शुभमाभ्याह नवनवः कुरुते
कृतः शुभकृतः तथा लोकोत्तमसप्तवर्णैः एतानवलोक्य प्राप्य चिन्ताप्रियैः सह शुभगणं प्रयाति याति तदानशुभः तदामिश्र
मिश्रवेः मध्यन् शाकुन्तवेन तथा व्यवधिमध्यन् बालयत् यश्चान्यशुभमानः तदा गाधामिन्नानविलितवन् वैमन् कदैषान् नशुभः २६
शुभश्च उत्तानपादाद्यः स्याल्पयति तदाप्रापः तदातत्र्यमादिस्यैस्वशुद्धीनविनव शाकुन्तवेन् शुभभः शुभकाम्यलाभाभिगः
तशुभवेश्मकाद्यः शुभकाम्यलाभवाश्चवेश्मदोना गामिश्रवमार्गकृते तदाप्यशुभः इष्टकाद्यमलाभउच्यते तथा मोगा
दिभिः सर्वशुभवेः शालः शादित्रहरणादन्यमहत्याभिशुभवेः १७ इदानीं वर्षितमाह यमवायः सर्वानन्तः यतिसर्वशुभवेः अह

नरस्तरगाजातवक्रकुंभध्वजश्चायनामनशुभवामगानि यज्ञानि यदिशुभोवमस्तु
यातः स्वपतिशुभवलेतनोनोरः १५ विषकारके शुभकमलेलाभातनवमह्याभि
विनाशयातिवक्रा नशुभोविशुलाभयानिधनन्यपना विलिखत्वेवमः
श्च १६ उत्तानपादः स्वपनेवपापाविलोकसस्ये विनवेश्मरीने शुभकाम्यलाभा
भिशुभवेश्मकयामोमादिभिः सर्वशुभवेश्मशालः १७ सर्वाननोयमकारोतिवा
यः प्रस्तितिगतान्तिकमेवावावे लाभोत्तरवत्स्यपराभवात्यकाकेनभगावि
नयाययोत्यः १८ कार्यस्वमलशकुनेनेवेत्तरद्वि विद्यात्फलेनियतमेव निमि
विविन्तः प्राप्तभयानमयेतनतावेशयामेतनन शुभरेकाविदशुशोति १९

त्रिगणकरोति विद्याकाशेस्वस्तिकमेवबातस्यमहालाभः पराभवायकाकेनभेगः क्रियते मदापराभवायभवति प्रयास्य
काकनयोभवति तदानयपवृत्तायः १८ शकुनफलमाह मूलशकुनेयः प्रथमशकुनस्तेकार्ये यात्राकाले विद्याज्ञानीया
त् तथा मूलशकुनस्योत्तरमध्ययोत्यः शकुनोजायते तत्कार्यस्य यत्फलं तत्तस्मिन्मेवाद्रि विद्याज्जानीयात् इमेशकुनानियतानि
सितेविविन्ताप्रारंभकालेकर्मगणयानमयप्रवेशकालेप्रवेशपुरस्प्रवेशालते सर्वे यात्राशन् यतः कविदृषितनशुभम
युशोति १९ शकुनविरुद्धविशेषार्थमाह एकस्याकार्यः क्रोशात् सर्वेयज्जनेविरुद्धे तान्निष्फलेकथयंतीति क्रोशेयातः स्वप
मार्गमफले तत्रतस्मिन्यथमेशकुनेनिष्फलेवश्याणयामान्मानयेत् प्रसन्नयेन ॥

यो॰ या॰
टी
६२

नपतीशना द्वितीयेण शुभेषु शकुनेषु राजा गन्तव्यमानयेत् यदा तृतीयः शकुनो विघ्नः स्यात्तदा स भवनं गच्छेत् २१॥
प्रयोग नशकुनानपश्यमानयित्वा नयिनैकयायेति शुभे शकुनाः पापकशकुनेन यात्रा ध्रुवं सिद्धिदम् मूलाभिरता
नेसुवाभिरता ध्रुववासरहायनान्याधिकान् इष्टमवलोकनः संसिद्धमनामयं वनीकनवमिति ३॰ इति श्रीमहोत्पलविरचि
तायां योगयात्राटीकायां शकुनाध्यायः वनदेशः १४ अथ प्रतिमान्येषां यात्राकाले व्याख्यायते तत्र सहायलक्षणमाह ईदृ
शासहायासमरे सुपुण्यकृता भवंति कीदृशाः शूराः संग्रामशिपाः कुलीनाः प्रभो भक्ताः वलिनः
त्यागिनः कृतयोग्याः कार्यतमा इष्टगुणाः बहुबान्धवाः बहुपुत्रमित्राः नागकरोरुभुजाः दन्तिकरसदृशा उरुभुजो च

कोपमा इंधं राजन विनुदृदृतिष्कलेशकुरुकेतवामि हेमप्रथमपराजनेमानयेयं चतुर्था ॥
गणयामास पति शुभेषु द्वितीयप्रमाणकेवलभवनमनोपयुक्तिनिषूतृतीयः २२
शुभे दुःपापकं विघ्नसिद्धिः मूलाभिरता मयवासरहायान् इष्टमवसिद्धिमनामयवे
वदेतिनिमानयित्वनपश्य ३॰ इति श्रीयोगयात्रायां शकुनाध्यायः वनदेशः १४ शूर
कुलाहवमहाकुलजाताः स्वामिहिताबलिनः कृतयोग्याः इष्टगुणा बहुबान्धवमित्रा
नागकरोरुभुजाः कठिनांसाः १ व्याघ्रमृगेन्द्रगजोष्ट्रघनादाः श्येनदृशः शुकसन्निभना
साः केकरनिम्ननिमीलितनेत्राः पुण्यकृतां समरे सुसहायाः २ देशपुनाः शरवना सुर्गे
गा नेत्रवर्णगजलतामलताः कालमतो भृकुटीकृतवक्त्राः कोपभंसतो विविधायुधहस्
ताः ३ इदानीं गोरविमानलवे लवके भृङ्गमयपशक्तौगानहतोत्र यस्य सहौवहवि

कठिनसका तथा व्याघ्रनादाः सिंहवृषभनादाश्च श्येनसदृशा दृष्टिर्येषां शुकवन्नासाश्च शुकसदृशनासाश्च केकरनेत्रा
कावनताः निम्ननेत्रास्पष्टनेत्रा निमीलितनेत्रा अविकासिता ताः घनीवकावनता कुटिलनृत्यनेत्रा इतिनयाः देश
गणेः प्रार्थिता व्योम्ना भोगायसेसातलवलवक्त्रः प्रभूतानकतिपयमात्राः अनेकधा इति गुणालत्वदर्शनीयाः स्वामिहिताः
कार्याधिगुणलवलयेलस्येन कालमतः कालमेवधारयेति भृकुटीकृतवक्त्रा वमेभतस्मनारभुका विविधायुधहस्ताः
नानायुधपाणयः इति ३ इदानीं सहायलक्षणमाह शाकुनगोकुहेराविलनस्य शनैः कौरवे मलिनस्य वक्त्रमहः पंचशाकरा
शुक्रमस्य उपमगतः यो लीढत नस्य भोमस्तस्य विमकरो भूद्दा श्येनोत्तरो नीवस्य शिशिरगोः वरमात्मिनाणलाकेः ध

अथ पप्रयोजनमाह आत्मनो येन हस्तो गृहः स गृहस्य शुभदः तस्मात्मनः शुभदस्य गृहस्य य दृष्टं तत्स्य योग्यं कुर्वंतनीयं पाखुणां यस
हे नियोजितस्य तस्मात् स तत्र स्य यहस्त बलाते विकलेभिर्धिक्तौ नलो य पततु कं भवति शुभ योजितस्य गृहस्य यः स्यामी गृह स्तस्य पृथ्य
पूर्णा भ्रेया गृहाणि बलाते विलिमिलसु गृह नियोजनीयम् ५ उपदेशार्थमाह ए तत्प्रयस्मान्ने निकटीभूते गृहस्ति सभाया नृपतिरा नाम
त्रिविधानि वलानि स्यात् हजयोत् कीदृशा बलं अहितबलविद्रावणीकरम् शत्रुसैन्यबलापहम् न गृहस्मा केदेवताः कालविजयं कथ
ति तथास्य वचनोजनः न येनाकथयति हिपशुदृस्तिगृहरागश्च अशुभ वादिग्रहादागृधयेशुघोपितिमिता निविश्वानि दृश्यानिशु
भानि कुर्वति तेपि नाकथयेति ६ नृपति स्वस्य बलस्य यदृक्कितदावे एतानीराजा अघोधानो व किकिमिति दृयो यथा कीदृशान्
भिन्नतया: अभिनवेन गृहा भवंत: सत्कालपत्रताबोगृक्षाकजनाः योधमहावीर्यबमनश्च स्तेवदेति यतो हृदयं यन्तु विद्या
येकाणेय आगुय विशेषं वकेशा कृता शुभावहे नव शाखारन्येषु गृहस्ता दिशाशुधे शुक्तं तशुभा कता भ्याना भवन्य मच्यपि व

अहमात्मशुभदं गृहमेयागंहिनाम शुभकंस्थितस्मवा तन्त्र योग्य पुमियोजित
स्ववा स्पात्तनेन तसीभिर्बलान्वे: ५ एतत्प्रयस्मान्मे सदा नृपतिर्मवितिविलित बलात्मा
हजयो हहितबलविद्रावनकं न येनानेदेवता: कथयति नृन: सत्यवचनानि मिन्न
नीशानि हिपशुमृगपक्षिणोर्धारिपुवध: ६ अभिनवशुतान्य यस्य योधजना: कथयंति
नेयथा ककणेयनपशोगायामसीवकृतमश्रम: मपदि भवता मलिनहरः कथन
नयाममहिद्दकरागस्यारोकांतेभवद्भिरिदयथा ७ हहेतिरदांतिताभेवचयंतिरो

ति अथवाहोथ्यर्थ योधानां कायेषु पाहि न यकारणार्थ ई दृशानां भवतां शुभाके मच्यापि हे हो स्ति विद्यते इंदराततानेयो वश
क्रोधात्ना येघृक्ता ईदृशीयथा तेषामपि स्वगृह इवायमानेउकगाइति यदृशंति अभयं भवति स्वस्वामि हिनायेव स्वप्या त्तो न
माह हेयोधा एवं सति वा पापात्युय विचित्रे मच्यपि भक्ति स्तीहवद्भिरशुभाभिरनुत्यक्तिता कदा भूतसद्भिर्मवितव्यम् तदा शुभासी
यवाद्मयुइने वाहे शा तयथापि किंतु हितरनशोहरत्व शुकरमकार्मिरे भवद्भिरशुभाभियराकांते रहीतेनतदामेतयः कथंन स्या
दित्यतिपायोकि: ७ इत्यानीतानायथा तेषाम यशुभकानिवारणार्थं नयस्मनत्ता दर्शयतीत्याह हे योधा युष्मा न यस्मास्माक
क:संशय: अस्माकमेव निष्ठि तेजयो भविष्यतीत्यर्थ: यतो मी अस्मद्रीयानागान्नाजनेति अस्मादंशति विप्राबाह्मणा: शिवे
शुद्धो ह्वषंति प्रीत्यां सेवंति योक्लेन सन तांगमयः योधेति शायवः पराचिताः हदेशुकासृथयोधा: अतएवस्त्रावेन योधायपवे
शाय यथायथापिक:संशय:वाचारणेनयस्य स्याने न योधानां शुद्धाय प्रतिवशाघति यत्प्रतिपादितं तत्सामान्येन गुरुकिमदलो

प्रतिगाथे निग्रहानिग्रहा ॥

प्रवर्गगमिमनिकाकथं योगपुत्रायपृच्छिं प्रविशंति ॥

यो॰ वा॰
नि॰
९३

63

समानचित्ताः किमयमविलोक्योऽस्यते नेकोमयथाकविहारमनात्मनिम्भते विमोहितः पुरेरेइः साधीशिशुमाताषितृभार्याब
तैः कापत्नी किंवा सुतः केषु पुत्राः स्वजनामि केनानोत्तरं भविष्यामीति ज्ञात्वे पुनस्तत्क्षणभयात् प्रतिष्ठत्प्रकृयाइयत्किं स्थापि
मध्येमध्यपृथक्कासीति पालिसति कश्चिद्दयोनिधिनाराधनलभ्यः कश्चिद्दयोनिधिः एवमाह सुयथामुनिकाः सति नेमामिदत्नीराजा
इनःप्रभृतिमहोदरेपालमपिमहरायोगात् गुरुकालेन मन्यमनाभोगाप्यकल्पनार्थे कोलाहूः ८ इत्याद्युनेन श्रुतिनाम्या
सेनमनुना वृष्य मेध्यइत्थं निगदितास्त्रकाः नवश्चाके विहिताः किन्तु सामान्यायेन वाशुभ्रा सरणेस्थिते शरीरे स्वजनता सकल
भालोकाभवति यथा श्रुतोरणे भवति ७ अन्यच्च यागादिः सचिरेण कालेन मनसि विधिलभ्यते यावत्सविधिर्यत्नमानेऽप्रय
त्नेन इत्यया ज्ञानेन यावच्चेनलभ्यते ये मनस्विनोरणाश्चमये संग्रामाश्चमेधपशुतामुपयाताः पशुत्वं याताः तेतागतिमाशुगो
तिश्चमेवप्राप्नुवंति ९ अन्यच्च यस्य नरस्य जननतत्पानकथयंति न समरे संग्रामे वा मरणं विनयेवानकथयंति कृतेन तस्य न

नागाश्वविद्यानलशात्रुयोधाः कस्यापिधात्राचरणेन यस्य ८ इत्यप्यनेनश्रुतिनामसत्वा
वृषमीश्रुइत्यनिगदिता विदिताश्चतेन्चः सामान्यधीगोहिन हि तेस्वजनता शरीरे लोकाभ
वेति सकलमाविपुलंयथाश्च ७ नयाविधियोत्र चिरेणलभ्यते प्रयत्नतोसद्विधिभिस्त्र
याचया ध्वंसेनितामाशुगतिमनस्विनोरणाश्चमेधपशुताउपयाताः ९ यस्यतपो
नजनाः कथयंति नामरणं समरे विनयेव नफकृतस्यनमहायत्नतोवानस्यमेवाकृ
मिकीटसमानः १० सरस्यमानमपि नाशमुपैत्यवश्यमेतन्मुरीरमपहायततःस्वता
यान् नोकिंवाविलपताःस्वहृदोसमतोकिनिष्ठतापरवलभुजकरोशवस्य ११ हातात

कामहायनमामीश्चरत्वं नस्यभवोनन्मकृमिकीटसमानः सदृशः १० अन्यच्च पतच्छरीरं संस्यमानेमपव्ययमुपयाति मित्रपु
त्रयनादिस्वजना यत्स्वहृदादिमियाणां विलपतानो समसंनाशमुपैति तकिंनवरकिंनच्यतः परवलेभुजकरीशवस्य ११ ॥
अन्यच्च हेतातातावहे नयापीडितः हातात हामातः इतिकाणनृ शार्दकजवेनू पाकन्मूर्छकपातुलिमः विपत्सूर्येण
कफेनवाउलिप्तः एवंविधो भवतु सतः किंवा किंवानो संग्रामे संरद्वेस्तनरुद्दरभीरुवक्रैः संरद्धोदनेक्तदंशोद्दलपुये
नभीमवक्त्रा भयंकरः भयंकराभुवेः वरम् १२ ॥
राम ॥ राम ॥ राम ॥
॥राम ॥

ग्रन्थस्तु कृशेसो संग्रामे पतंगस्वानामग्रे भो लोकस्तावभाति हननेन तेषां मस्तानां सन्तो एतन्मात्रमपि न हि यत्र तथा सुखेनोपास्य सा मग्रतो सुखानि वदनानि जनावलोकयंति न ग्रस्यते १४ ग्रन्थस्तु रिपुबलमवधार्य विना पपवर्तते यादृशो दृशे स्वर्गे कथयामि तादृशो स्वयशसे ग्रग्रफलत्वावकाशएवना कीदृशा दिवस्पतेन दिक् सीमाबदनेषु कर्णे शाका कामेव १५ ग्रन्थस्तु यनेन प्रकृष्टाका रप्रमाणी करोति द्विपस्तु हस्तिनः शिरांसि सिंहो निपतति कीदृशस्य स्वतन्त्रः शतादिकमासराशियुतेः सदृशान् अधिकं मासराशियुतेर्यस्य एतदेकं भवति सिंहस्तस्य ग्रन्थोऽस्य प्रमाणं तदधिकतत्त्वेस्य ईदृशस्य द्विपस्य सिंहः पतितो श्रुत्वा रेषु गोधद्विपस्य पिबति ग्रस्तक कथंभूते मदेन दानवारिणा दृष्टो योगस्मिन् तथा युक्ताः मुक्ताफलानि वदनगतानि १

लोकोत्र भाति हननात्स्वकः पुरोत्र खानां समरे कृशेसौ एतोपि तेषां न हि यात्र
खानि शरः सर्वजनामवलोकयंति १४ पातुसेनामवधार्य वर्तेतो यत्नात्खेकक
थयामितादृशे स्यएवतो यशसोत्र फलत्वानि खं रवदन कूणे शाकाव १५
निपतन्ति शिरांसि हि यस्य सिंहः स तत्रः शतादिक मासराशियुतेः पिबति वतर
सहसरहृणोधि वदनगता यश यानेः प्रमत्स्य कृताः १६ मणिकनकविभूषिताश्च
त्वाहिपता रागवत्तचामरानिलश्च शविकुलशोभिकीर्तिवानपत्रेन भवति मास्य
मानवमृगुरुभीरोः १७ हविमलकचवाहृपत्न हरिणाद्यापवरोरपीडने रमयंति
विमानसंस्थिताः स्वरवधोति सुराणां जिताः १८ एकतो मस्य सरसीजनः श्रीः

त्वेशविहानि शनैः प्रमत्स्यस्य कृता ग्रहक्रियवतीति संबंधः १६ ग्रन्थस्तु तत्क्षणः स्त्रियो मणिकनकविभूषितास्तथा हि पतरागहस्त सं वस्त्रनिधनानि चामरमारुताः तथा विकलस्य परिहर्णस्य चन्द्रस्य यादृशी कीर्तिस्तदाकारमातपत्रेव्वेव एतस्यैव मानवस्य जननी सुखेनस्य मृगुरुभीरोर्न भवति १७ ग्रन्थस्तु रणे जिता याश्च परासः प्रतिभटा प्रतिदर्पयुक्ताः क्रीडयंति कीदृशा स्ताय गतावनाः किंकृत्वा हविमलकवचाढ्ये नृपवरोरुपीडने कृत्वा १८ ग्रन्थस्तु यस्य ऐमः सुयुक्ताः योद्धुमिच्छतः एतकएक स्मिन्काले सरसरीजनो देवस्त्रीजनः प्रतिपालयति ग्रन्थतान्यस्मिन्स्थाने श्रीजेतल हवो एतः पत्नयति तथापालयतः ३ सत्रुयशः पापकना यतीकृति एकतएकस्मिन्देशे कीदृशो यशः जलकलेकरेतः १६ ॥

गघुपाः वैकातः जलकलेकाद्यास्य १९

पापमनापक्रान्तः सत्रुसमिनिदिष्यपतिनिन्दि

यो. वा.
नि.
६४

श्रन्यच वोद्भमाभिर्नरेण प्रसादादागमा देवकुलानि रूपतडाका प्रततयागविशेषाः याः कृता तथा विलसितं वेहितं यत्कृतं तद्धाशुफलं स्वर्गफलं भवति यस्तदागमप्रसादेन निष्कृतान् ग्रामादिषु देवकुलं च यनावासिः वृक्षा विपुला सिता निवि कासिता निकरोति ९ श्रन्यच्च देवायतनादि किंचित् किमो स्वयं किंवा सहस्रं एतद्दत्कृत्य यद्यस्मिन् ग्रामे स्वामिनः प्र भार्थः सत्यागमनागमयोर्नरैः तीर्थः वालिशावृत्तः प्रज्ञान्यगणः येन स्थविर विहितो तावतः यत्किमपि सहस्रं नन श्रन्यत् प्रसादेसारेण संग्रामे कृतानि तन्नानि न केवलं गत्वागमनवशान्नानाविधभूषणानि यावद्युगान्तरे यो हि सम मूलं काश्चिकृतानि कषणा कृतानि तत्तानि तानि एव वेशस्य कुलस्य विभूषणानीति ११ श्रन्यत् यो यज्ञमये ज्ञ स्तेजस्तत्वेन

प्राणमेव कुलं रूपतडाकयन्त्याघोषः कृता विलसितं वनपद्मसारात् नेहाङ्गुणाय ९४
हितनिर्हिष्य मानि मध्यविश्रुलता विलसितानि करोति वृक्षः ९ विहं किमपि स्थिवट
साहस्रं वाथ न्यामिनो र्थग णण घेतिमासहन प्रज्ञान्यन सा विदितो निम च्यो पञ्चालिशा
लिपतिसाहस्रं नृत ११ नकवागाघविधभूषणानि श्रमहता निम्रमा णाहतानि
यशास्तरामूलकांश्चिकृतानि नान्य ववेशस्य विभूषणानि ११ मम श्रवायेद्भव यद्ये
या ग्यमा गा मना ग्यात्रो श्रहता वृसवः हता येऽर्थानननावा निश्रुतो सलोका त्तेषां
विमानान्यवलोकयति १३ योऽस्य सत्येऽभिहितः फलेववेदहि
नैवोऽस्कृतिशास्त्रकारैः तेषवम गौप्रति लामगसमपरेषेद्दवानिश्रुतोयदिह
स्वर्गस्य मार्गा वहवो हि सन्ति तव का कथा साध्याः ऊटिलास्य विज्ञाः निमष मात्रेण मह

स्तयाः शास्त्राण्यापत्र्ययान्यवसत्त्वो नमस्यपक्षता सुरो गसंग्रामे तत्र च ये मसवः कर्तव्याप्याहिताः तेषां विमानानि वानि मनुष्ये लोके वा निश्रुतेन सस्तमनसा या गोनामः पुष्पो यो तालोकाः यः ते श्रमनसा प्यवलोकयेति एतच्छ्रेयो भवति तेषां वानिश्रुतोय सलो कानामतपुण्यलोकतत्र तेगच्छतीति १२ श्रन्यत् यः सोऽहिते वो श्रुति शास्त्रकारैर्वेदशास्त्रकारैः सम यथागामिहि तः उक्तः फलेवयमपरा कम् भगो सैव्यभगवति लामगा स्यामि गवसंप्रविहृस्य परेऽदे परेतेषाने वानिश्रुतो स्वप्य यानः तो वंश हिहडकः १४ श्रन्यत् स्वर्गस्य मार्गाः सम्यगवानेकाः सन्ति तव केऽर्गेन साध्या ऊटिलजस्सहा सविज्ञाति

ग्रन्थ॥ स्वामिकार्येण नाथेश्रा स्वामिकार्ये संग्रामे सन्मुखानां नतप्राणानां पेषयेहष्ट्वा क्रुद्धेन त्यागेर्जितस्वर्गलोकस्तेषानिलोमा
त्तिपरामिवृत्तिजन्म २५ येषां समरे संग्रामे शस्त्रप्रहारैर्मोहगनमानमाने स्वर्गगमनेन मेधुकमृत्युरिति इतस्ते पश्यन्ति कीदृशानं
गावानेन जीवितानि शुभानि येषां तेन तथाविधाः २६ ग्रन्थ॥ पुरुषस्य मरणे युतः जीवितादपि निहतस्य वायमेव धर्मे एव हि हिय
स्मारथ समरे संग्रामे निस्पृथायान्मरणेन भवति २७ ग्रन्थ॥ कीटः सर्पादिकः विहगः पक्षिजाति कुक्कुटादिकः पशुः वृषभ
हरिकः मानमेव भवने मानमपुच्यते कोहिनामपुरुषः रणसंग्रामत्यजेत् स्वर्गमानसत्वकीर्तिरम् २८ ग्रन्थ॥ मेघदस्भा

हे स्वर्ग्ये स्वामिनोर्थाय सम्मुखे न्यकार्स्वेना संग्रामे संगतानां क्रुद्धेनापि येर्जितस्वर्गे
लोकान्नेन्नकेति विष्णुमवाग्निलोकात् २५ संग्रामे निहतेन सेवुगमसे प्रहारैः पश्यन्ति स
मश्रुतिवदनेत्यम् आत्मानमेपुरुषास्यागनाणेर्म्मेदाकिनीमारुतवीजितागाः
जीविते विनिहतस्य वारणा धर्म एव हि नरस्य युतः निस्पृहया मरणेन संगमे
वभीकाननामरः कृचित् २७ मानमात्रमवलम्ब्य पुच्यते कीटकोथ विहगोथवा
पशुः कोहिनामपुरुषस्त्यजेदरणं स्वर्गमान हरकीर्तिविग्रहे २८ ग्रन्थ भाकिनुबा
लितकावियस्मरसङ्गावियमेक्रुधामति इति संपरिचिन्त्य पौरुषान्ताः परसैन्यानिवि
शन्तिवीक्रवाः २९ उरः कवाचयमणिफलककाण्ड स्थितकञ्चकेभुजावाले भ्रेष्व
मरवनिताश्चमरहराः ग्रपहारेण वबोतिभ्यरमिव्याडराणा इत एहि लालवेहे

२६

वितन्क्रविटपिनास्ति यस्त्वमेवरमनन्दयाम्पति इत्येवंपाडिनासपरिचिन्त्य पविक्रवाप्रदीनापरसैन्यानिविशन्ति २९ ॥
ग्रन्थ॥ संग्रामपुरुषान् इतेष्वापादितेस्वर्गलोकेहलालेवेहेति ग्रन्थस्वस्त्रियः आकाशात्समागताः वेषाः शोभवतः क।
वाकीदृशाः उरः मणिफलककाण्डस्थितकञ्चे तस्यावेषां यासां मणिमयः फलकः तत्रगाढे कञ्चेकामा स्थिता कञ्चौ य
स्मिन्नुपसितकञ्चो भुजावालेभ्य पदेह्त्याङ्गतव्वेतः ३० ग्रन्थ॥ संग्रामेष्वापादिते पवेविधं विमानमावसन्ति कीदृशे हंसा
म्नेहेसस्मनेयत् तन्मापणिकाजहनकाव्याल विहारस्वरम् मणिमयायावेदिका तत्रपेजरस्कोणाः गवाक्षाः तेषु वा।

यो॰ वा॰
टी॰
९५

65

शुभ्रमतालिवयस्मिन् तथा निर्व्यूहेषु स्थिता शोभमाना स्वर्णकलशा भाति शाखिता व्यालका तथा च एताभिः किंकिणीभिः स्वल्पच॰
एताभिः चामरैः दर्शनीयैः चामरैर्गीतलतानैर्नृत्यैः क्रमं तथा वालवर्षसहस्रं ॥२॥ इति श्रीमहामलविरचितायां योगवासिष्ठ
टीकायां योगसाराध्यायः पञ्चदशः ॥१५॥ एवं तावत्स्वर्गाद्येषु गुरुस्वर्वशितं विमानादिदानीं तत्तदुपदेशार्थमाह ॐ इन्द्रादि
इन्द्रवज्रधरो यत्र हरिणाभिनिर्याणे परे हनहन स्वाहा कथमात्मपरेभ्यः सिद्धः प्रसरणोऽस्त्वित्यादि एतान्यभिमन्त्रितानि त्रिविधा
हिनीनां विनाशो भवेति उष्णानां कृतः सभावात्सूक्ष्मायां शुभानन्दयंत्रे नगादसत्कृतवान् सर्वत्रः एवं विधिक्रमेण एतस्मिन्
शमतेलिरव्यते ॥१॥ परसन्यनिवारणार्थमाह एवं विधपरबलपाणुसंन्यस्थिरस्तद्याभिभवेयतो निरस्यात कोटिशोऽथवा ॥१॥

हेमसमे मणिषेविका कुट्टके व्यालोलहारलते निर्व्यूहस्थिति विचरत्कनककलेभाखेल
व्यालके चामरकिंकिकिंकिणीकाम्लतागते हीतगीततानतालेवबालाकोपमभावः सेव्य
भिव्याप्तदेविमाने हतः ॥२॥ इति श्रीयोगवासिष्ठे योगसाराध्यायः पञ्चदशः ॥१५॥ ॐ इन्द्रे
धनेश्वर हरणान्याभिमन्त्रितानि कुर्वीत शत्रुकटके विशुद्धाहिनीनां संचेत्रगादसमाभा
वशानः स्वशास्त्र घलिख्यते सर्वदैवं विधिक्रमेण ॥ ॐ इन्द्रादि इन्द्रवज्रधरो यत्र हरिणा
भिनिर्याणे परे हनहन स्वाहा एव लिताग्रवाजिस्वरोधैः सममभिशिखोद्धतशास्त्रमधु
पेते अभिभव विनिकृत्य मंत्रनैव स्थिरस्तद्योगि विलेपवालिस्यात ॥१॥ शत्रुभमस्वाभि
गास्वर्दलिणानिपतातिकेवपताकमेवचा भृत्यविषममेदजनैर्योधदिविलतद्यवा

लिताग्रताबाजिनः योधास्तु तत्रोद्यतशास्त्रं सममभिभवे सम्यात्मम्युपेतंमायं तथान विभुवोदिनकार्यादितः शमनेनो
दीर्घयंत्रतत् ॥२॥ अन्यत्र तथैव विधपरबलदर्तिणान् हन्यात् शत्रु भाग्नेन्द्राः स्वा पतिएस्युरराजस्थयस्मिन् शुयुवावीरन्ध
नपताकुमनिपतिते यथायथमसुकृयाद्रतः मंदरसलंजर्तरोभिः तथैवाभवतितम सारुतोमिहन्यात ॥२॥ अन्यत यद
गतिसन्यहकूतः पञ्चाक्षवणाजाश्वयोधयंश्छूतः पञ्चात्स्थितः शोभाग्रनपंचकागजाश्वयोधायस्मिन् तथानिहितबाहद
शनिहितानिहिताम्बुराहायस्मिन् यत्रवद्याण्पललारसंस्थसगवंतनेवलेक्रपालःशिविनः एवभागेनिहन्यात ॥४॥ ॥

इदानीं परिभाषार्थमाह ग्राम्याः पीडिताभयार्त्तात्तृणाननाः तथा दिग्भ्रमेरहीनानिधेः विमुक्तकेशा ग्राम्युधवर्जिता अपलायमानाश्चत्ती
णाङ्गुल्याः गनिरानेभ्योवनीर्णविमुक्तगताः एते सर्वेन हन्याः नातिदृशनीयाः तथा यश्च कृतलेपकतेनणकृपव शरणागतो युवा यश्च कृ
तोञ्जलिः तवास्मीति वदेत् एतान्सर्वान्हन्यात् युद्ध्यमानं वर्णमनेकाहिन्न्यात् युद्धे निहन्तेन हन्यादित्यर्थः तथा लान्न च स्त्रीपरित्यक्ता
न हन्यात् ६ अथ नृपस्य माह कालन तण्णं दिग्वाहादिगणदाहः तत्रकहृष्टिः रक्तवर्षेण रजोवृष्टिः अश्ममहावृष्टिः घर्षणाघातः पानमेपत्यलक्ष्या
निर्वातेन क्षितिचलनं धूमकम्प आदिग्रहणाद्वयकृतनारकोहापोक्तमुपाते अन्यश्च वृत्तितविकारोः युद्धेतिमरणाङ्गनेः क्रूराश्चाक्षिमुखेः १
अर्काभिमुखेः पवेवियेहेः पार्थिवस्यात्मजस्योपसतिनामङ्गशिवं भवति ७ अन्यच्च शुभाममाप्यतक्षिणाः पतिताः शान्तिकस्याः शान्तवः
तैस्तानभीतानत्राणनाश्च विपुलक्षताप्यपलायमाना हीनाङ्गधावनितागानाक्षीले
स्त्रैतेनवधानवर्णाद्यः ५ कृतोकृतेन शरणागतोयाकृताञ्जलिर्यश्च वदेन वास्मिन् ६
न युद्ध्यमानं वणेन हन्या न्न वालकं स्त्रीपरित्यक्ताश्च ६ दिग्दाहतत्कणोऽक्रमवृष्टिपा
तैर्निर्घातक्षितिचलनोत्थेवः कृतेश्च युद्धेतिमरणाङ्गनेश्च स्त्रीभिर्नाशनोभदंभवति
नितेपपार्थिवस्य ७ शुभासमपतिताः समीरणाङ्गरुवरुहाः स्फुटमरीच
या वितातोयाविमगल यस्यान्दपिवेकृतेन विजयावसाने भवेन्तदास्मकण
केन्नृपतिरेतिस्वेषीधाः ८ या विषयपणात्मेसाधुस्वेष्टिनस्य जलनमवनितास्वृता
पिपासोपसर्थ्यात् नन्नपदहिताकः प्रतयोगतस्थिरतिथिकारणेहृष्टसम्भा
समीरणेनवायुः समरः तथाक्षारकृतस्वरवस्पर्शःयुहाः स्फुटमरीचयः स्फुटरश्मयः दिक्कर्कविगतोरणिमिर्मलमित्यर्थः अन्यदपिवैकृतेवि
कारविजयावसाने पश्चिन्नमवेत् तदास्मन्नपतीराज्ञामित्याः पञ्चाः देशे शुक्रकारकेसरोनमतिसहेनभ्रमकरस्यर्थः ८ स्वप्नविधिपरामालाय विष
यत्त्राम्ते साधुस्वैरवस्य तथा हितस्य सशाहेनधनदृक्षते तथा जलननवनिताः जलस्त्रियः नोपस्पृश्यात् नमतोपयत् हृदि
न्यर्थः तथा नवपदहिताङ्गुकानानानोपालनपरः येनाङ्गन्मोक्तारग्धानाञ्च हन्याघत् स्थिरतिथिस्थिरकरणे स्थिरनक्षत्रे हृष्टसैन्यः
प्रहृष्टिवलः विशत्याविशेत् ९ अन्यच्च इत्येवंयामङ्गनपतीराज्ञायथापदेशं यथोक्तं भगणविदो कालविदो वचोऽस्मि वाकानि
करोति सोचिरेणाकालेनसफलनपमण्डलं प्राप्य सुरासमिलवञ्जति दिवीवप्रदेशः सर्वे यथेन्द्रस्वेत्ति १० ॥

ये॰ या॰
टी
९९

66

ग्रन्थेषु नप्रसज्जनः प्रथममासे चलहलिप्ता प्रथमा तथा लग्नार्थस्य मेरुताणं समप्रक्रमप्रहति: सम्यक्विहङ्गम ग्रहं लाभकः का
लोतेसम्यकृतावानीर्शुभतिपादनानि एतस्थाने शुभग्रहाने पापग्रहदाने ११ इदानीं गृहप्रवेशार्थमाह ॥ सोमः
शुभग्रहैः केंद्रस्थैः स्थितैः द्वितीयस्थाने पापग्रहपापग्रहैश्च केंद्राष्टमवर्जितेषु केंद्राष्टमस्थानं च वर्जयित्वा अन्यत्र स्थिते
शुभग्रह मिथुनकन्या तुलधनुर्धरश्च केम्भानामन्यतमेषु शुभ्रनिधने च शुक्लमासे गृहप्रवेशः कर्तव्यः लग्नान्यतमेषु निधन
योनलमस्यारुत्पर्थः शनिकमेषेद्वेजुकालेरिति गृहप्रविशेत तथापोमेरेवमाधनिष्ठाम वाहणेशातभिषति सर्वेषु वरे

चलविलिप्ता प्रथमे न प्रथमलग्नस्य मेरुतासंयुतहरिः सम्यक्विहङ्गमवलाभको येनी
येशुभसम्यकातिपादनानि ११ केंद्रेशुभामध्ये गतकाधलग्नेपापग्रहकेंद्राष्टमवर्जितेषु १२
ग्राम्यस्थिरेवाति धनेवलमेगृहं विशान्नीतकरेच्छकाले १३ योमध्यनिष्ठास्वयुवाह
णेवस्ताधधवरेतिमरस्सतानम गृहीणवेरेशुभवासरेवतियावतिकेवगृहप्रवेशः
१३ धर्मेणद्वीपरिपालयित्वा जलाशयारामसुरालयांको कत्वासुपूर्णा वितिर्
भिः वितावलोकान यत्नमगाधिपस्य १४ स्ववित्तयुक्तप्रमानवेद्दोवलिश्च
यथावितकानि चाधिकानि निरादिनविधिनेव
सनिदयात्मयगणाचासुतस्वतामः १५

गेहिल्यंडनगरुतिरखु गृहीणवेरेशुभवासरे शुभग्रहदिने श्रीकेवतिथौ गृहप्रवेशः कार्यः १३ परिभाषार्थमाह भूमिं
धर्मेण परिपालयित्वा तथा जलाशयाउद्रकायौरालयाश्रमाः स्तालये स्वगृहेषु अंकितेकत्वा सम्यगांश्रयसमुक्तोवितिर्वि
वितिभिर्वितोऽवलोकत्वा ग्रुमगाधिपयैश्रमापितोकोनयाति १४ इदानीं स्ववित्तयुक्तस्यापरिभाषार्थमाह मानवेद्दानानो
येमर्त्यलेकाव्यभ्रमयागणेभ्यो गणवेदेभ्यो मृस्यायद्वेभ्यः वालिशुपहारः उपयावितकानि यानिवहूतानि तानिनादिनवि
धिनैवाक विधानेनाधिकानि संप्रदद्यात यथाउगकमसननेप्रातकमिति १५ ॥

अथाध्यायसंकीर्त्तनमाह आदौ यात्रावतारः १ प्रश्नानावाप्तश्च २ ततोऽभियोज्यलक्षणं ३ योगाध्यायः ४ मिश्रकम् ५ वस्त्रपहा
रः ६ स्नाने ७ भूमिनिमित्ते ८ नक्षत्रकैटभम् ९ वाद्योलक्षणं १० शालाविधिः ११ हस्तिशालालक्षणं १२ गजेङ्गितम् १३ मदक
६७ रण १४ प्रश्नचेष्टा १५ खड्गविधिः १६ प्रस्थानिकं १७ शाकुनिकम् १८ उत्साहः १९ परनिवेशनम् २० प्रथमध्यायसंग्रहः

67

यात्रावतारप्रश्नानावाप्ताभियोज्यदेशाश्च योगाध्यायो मिश्रकवस्त्रपहारे
नृपस्नाने १९ भूमिनिमित्तेन नक्षत्रकैटभं तथा वाद्यो शालविधिर्गजेङ्गितं मद
कारणं वाजिनो चेष्टा खड्गविधिः प्रस्थानिकं शाकुनं उत्साहं परनिवेशश्च अ
ध्यायसंग्रहोऽयं समासतः कीर्तितो मया २ इति श्री
योगयात्रायां परिभाषाध्यायो षोडशः १६ संपूर्णम्
शुभम् भद्रम् भद्रम् ॥

मयात्र कथितः समासतः प्रोक्तः टीकेयं संक्षिप्ता यात्राविधाने वराहमिहिरकृते षड्विंशाध्यायसंख्या रचिता शि
ष्यानुकम्पयात्र मया इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां योगयात्राटीकायां परिभाषलक्षणाध्यायो षोडशः समा
प्तं योगयात्राटीकेयं ॥ प्रादर्शदोषान्मम नो तिविभ्रमाद्यदर्थहीनं लिखितं मयात्र तत्सर्वमार्यैः परिशोधनीयं
प्रायेण मुह्यन्ति वये लिखन्तीति ॥ शुभं भवतु लेखकपाठकयोः ॥

२०

व. १६

योगयात्राविवृति
२८४५